

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÖNETİCİLERİN İŞ ETİĞİNİ ALGILAMALARINA YÖNELİK
BİR ARAŞTIRMA**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ramazan ORHA

**Enstitü Anabilim Dalı : İşletme
Enstitü Bilim Dalı : Yönetim ve Organizasyon**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Rana ÖZEN KUTANIS

HAZİRAN – 2013

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

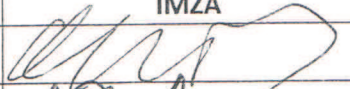
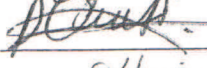

YÖNETİCİLERİN İŞ ETİĞİNİ ALGILAMALARINA YÖNELİK
BİR ARAŞTIRMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ramazan ORHA

Enstitü Anabilim Dalı : İşletme
Enstitü Bilim Dalı : Yönetim ve Organizasyon

“Bu tez 11.06.2013 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Orhan BATMAN	Başarılı	
Prof. Dr. Rana ÖZEN KUTANIS	Başarılı	
Yrd. Doç. Dr. Yasemin ÖZDEMİR	Başarılı	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygu olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ramazan ORHA

11.06.2013

ÖNSÖZ

Bu tezin yazılması aşamasında, çalışmamı sahiplenerek titizlikle takip eden danışmanım Prof. Dr. Rana Özen KUTANİS'e değerli katkı ve emekleri için en içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Her zaman benim yanımda olan ve desteğini her zaman hissettiren eşim Dilek ORHA'ya ve kendilerin zaman zaman ihmal ettiğim oğlum Emin Efe ve kızım Elif Sena'ya en derin sevgilerimi sunarım. Bu tezin alan araştırması kısmında bana çok önemli desteği olan Mehmet Erdem TEMUR ve UTESAV üyelerine teşekkür etmeyi borç bilirim. Tezimin hazırlanmasına katkı veren ve gerekli düzeltmeleri yapan Zafer ORHA ve Cemalettin ERGÜN ile önemli katkıları olan Ahmet KARAKİRAZ'a teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Tez savunmamda bulunan, Prof. Dr. Orhan BATMAN ve Yrd. Doç. Dr. Yasemin ÖZDEMİR'e değerli katkıları ve yönlendirmeleri için teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak canım anneme ve bu tezimle benimle gurur duymasını istediğim ve hayattayken bitirip de hediye etmek istediğim fakat başaramadığım, sabah ezanında çıkıp akşamın geç saatlere kadar çalışarak beni hiç kimseye muhtaç etmeden yetiştirip büyüten, sınımsız kalbiyle beni anlayan ve koruyan, yokluğuyla beni yapayalnız bırakıp giden rahmetli babam Emin Arslan'a ve Çanakkale'de, Sarıkamış'da, Dobriç'te, ve dünyanın değişik ülkelerinde isimsiz ve mezarlı olarak yatan aziz şehitlerimizin ruhlarına ithaf ediyorum.

Ramazan ORHA

11.06.2013

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
TABLO LİSTESİ	v
ŞEKİL LİSTESİ	vi
ÖZET	vii
SUMMARY	viii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: ETİK KAVRAMI	5
1.1. Etik Kavramının Tanımı.....	5
1.1.1. Etik Türleri.....	9
1.1.1.1. Betimleyici Etik.....	9
1.1.1.2. Normatif Etik.....	10
1.1.1.1. Meta Etik.....	11
1.2. Normatif Etiğin Sınıflandırılması.....	12
1.2.1. Teleolojik Etik Teorileri.....	13
1.2.1.1. Hazcılık.....	14
1.2.1.2. Faydacılık.....	15
1.2.1.3. Etik Egoizm.....	18
1.2.2. Deontolojik Etik.....	21
1.2.2.1. Kant'ın Ödev Etiği.....	22
1.2.2.2. Adalet Teorileri.....	27
1.2.3. Erdem Etiği.....	29
1.2.4. Rölâivist Teoriler.....	31
1.3. Etiğin Diğer Bilimlerle İlişkisi.....	32
1.3.1. Etik ve Hukuk.....	32
1.3.2. Etik ve Kültür.....	35
1.3.3. Etik ve Psikoloji.....	35
1.3.4. Etik ve Din.....	36
1.3.4.1. Etik ve İslamiyet.....	37

1.3.4.2. Etik ve Hıristiyanlık	39
1.3.4.3. Etik ve Musevilik	39
1.3.5. Etik ve Ekonomi	40
1.3.5.1. Kapitalizmin Gelişimi ve Evreleri	41
1.3.5.2. Sosyalizm ve Etik	43
BÖLÜM 2: İŞ ETİĞİ VE İŞ ETİĞİYLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	44
2.1. İş Etiği Kavramı	44
2.1.1. Meslek Etiği	48
2.1.2. İşletmecilik Etiği	49
2.2. Etik Karar Verme Süreci ve Bileşenleri	51
2.2.1. Etik Farkındalık	51
2.2.2. Etik Örgüt Kültürü	53
2.2.3. Etik Karar Verme Stilleri	55
2.2.3.1. Teleolojik-Faydacılık Etiğe Göre Karar Verme Mekanizması	55
2.2.3.2. Deontolojik Etiğe Göre Karar Verme Mekanizması	56
2.2.4. Kohlberg'in Bilişsel Ahlaki Gelişim Kuramı	57
2.2.5. Kendilik Kontrolü	61
2.2.6. Makyavelizm	62
2.3. İşletmelerde İş Etiğinin Kurumsallaşmasını Sağlayan İformel Yöntemler	63
2.3.1. Örgüt Kültürü	63
2.3.2. Rol Modeller ve Örgüt Kahramanları	65
2.3.3. Örgütsel Normlar	66
2.3.4. Ritüeller	66
2.3.5. Hikaye ve Mitler	67
2.3.6. Örgütsel Dil	68

2.4.	İş Etiği ve Örgütsel Davranış Konuları	68
2.4.1.	Yıldırma	68
2.4.2.	Whistleblowing	69
2.4.3.	Ayrımcılık	69
2.5.	Türkiye’de İş Ahlakı İle İlgili Yapılan Araştırmalar	69
2.5.1.	TEDMER Araştırması	70
2.5.2.	Orhan Türkdoğan Araştırması	70
2.5.3.	İGİAD Araştırması	71
2.6.	Semavi Dinlerin İş Ahlakına Yaklaşımları	72
2.6.1.	Yahudi İş Ahlakı	72
2.6.2.	Hıristiyan İş Ahlakı	77
2.6.2.1.	Protestan İş Ahlakı ve Kapitalizm İlişkisi	78
2.6.3.	İslam İş Ahlakı	82
2.6.3.1.	Weberyan Analizle Osmanlıda Kapitalizmin Gelişme Sebepleri	85
BÖLÜM 3: UTESAV ARAŞTIRMASI		93
3.1.	Araştırmanın Amacı ve Önemi	93
3.2.	Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi	93
3.3.	Araştırmanın Modeli	95
3.4.	Araştırma Soruları	95
3.5.	Araştırmanın Sınırları	95
3.6.	Araştırmanın Bulguları	95
SONUÇ VE ÖNERİLER		145
KAYNAKÇA		151
EKLER		158
ÖZGEÇMİŞ		160

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ERC	: Ethics Resource Centre
fMRI	: Fonksiyonel Manyetik Rezonans Görüntüleme
İGİAD	: İktisadi Girişimcilik ve İş Ahlakı Derneği
İİA	: İslam İş Ahlakı
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
PİA	: Protestan İş Ahlakı
SS	: Sosyal Sorumluluk
TEDMER	:Türkiye Etik Değerler Merkezi
UTESAV	: Uluslar arası Teknolojik, Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Vakfı

TABLO LİSTESİ

Tablo 1	: Etik-Ahlak Sözcük Kökleri.....	8
Tablo 2	: Eylem ile Kural Faydacılığın Arasındaki Farklar.....	18
Tablo 3	: Teleolojik Teoriler ile Deontolojik Teoriler Arasındaki Farklar.....	22
Tablo 4	: Etik ile Hukuk Arasındaki Farklılıklar.....	34
Tablo 5	: Erdem-Rezilet İlişkisi ve 4 Temel Erdemin Orta Noktaları.....	38
Tablo 6	: Etik Kuramların Sınıflandırılması.....	54
Tablo 7	: İslam İş Ahlakının Genel Özellikleri.....	84
Tablo 8	: Görüşme Bilgileri.....	94
Tablo 9	: Yöneticilerin Demografik Bulguları.....	96
Tablo 10	: İş Ahlakı Kavramının İçerik Analizi.....	98
Tablo 11	: 2.Soruya İlişkin Cevap Özetleri.....	100
Tablo 12	: İş Ahlakını Belirleyen Faktörler.....	103
Tablo 13	: Sosyal Sorumluluk Kavramının İçerik Analizi.....	120
Tablo 14	: PİA ve İİA Karşılaştırılması.....	127
Tablo 15	: 7.Soruya İlişkin Cevap Özetleri.....	128
Tablo 16	: 9.Soruya İlişkin Cevap Özetleri.....	138
Tablo 17	: 10.Soruya İlişkin Cevap Özetleri.....	142

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1	: Etiğin Temel Konuları.....	6
Şekil 2	: Etik ve Hukuk İlişkisi.....	33
Şekil 3	: Kapitalizm Gelişim Basamakları.....	42
Şekil 4	: İşletmenin Etik Çemberi.....	46
Şekil 5	: İş Etiğinin Tarihsel Süreci.....	47
Şekil 6	: Etik Karar Verme Süreci.....	51
Şekil 7	: Kohlberg'in Bilişsel Ahlaki Gelişim Kuramı.....	60
Şekil 8	: Etik Örgütü Kültürün İşleyişi.....	64
Şekil 9	: Kapitalizm İle Protestanlık Arasındaki İlişki.....	79
Şekil 10	: Weberyana Analizde Kapitalizmin Ortaya Çıkışı.....	82

Tezin Başlığı: Yöneticilerin İş Etiğini Algılamalarına Yönelik Bir Araştırma	
Tezin Yazarı: Ramazan ORHA	Danışman: Prof. Dr. Rana ÖZEN KUTANİS
Kabul Tarihi: 11 Haziran 2013	Sayfa Sayısı: viii (ön kısım) + 160 (tez)
Anabilimdalı: İşletme	Bilimdalı: Yönetim ve Organizasyon
<p>Etik, felsefenin bir disiplini olmasına rağmen, bugünün iş dünyasında önemli bir yere sahip olmaya başlamıştır. İş etiğiyle ilgili Türkiye’de yazılan kitaplar ve yapılan akademik araştırmalar incelendiğinde, iş etiğine olan ilginin artmaya başladığı söylenebilir. Fakat iş etiğiyle ilgili yapılan akademik araştırmaların yetersizliği ve uygulama alanının kısıtlı olması bu alanın yeterince gelişmemesine sebep olmaktadır. Literatürde yöneticilerin iş etiğine yönelik algılarını inceleyen araştırma sayısı, 1999-2013 yılları arasında sadece 6 tanedir. Bu araştırmayla literatüre katkı yapmak amaçlanmıştır.</p> <p>Bu araştırmada, Trevino ve Nelson’un etik karar verme sürecini gösteren model kullanılmıştır. Bu model ile yöneticilerin etik problemler karşısında yaklaşımları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu araştırmada temel amaç, bir etik karar verme modelinin veya iş etiği/ahlakı teorisinin oluşturulmasına katkı sağlamaktır. Bu temel amacın yanında yöneticilerin ahlak yapılarını oluşturan faktörler incelenerek, örgüt kültürünün iş etiği oluşumdaki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.</p> <p>Bu araştırma için nitel araştırma yöntemi doğrultusunda 10 soru hazırlanmıştır. Bu sorular, UTESAV’a üye olan 9 yönetici ile yüzyüze yapılan yarı yapılandırılmış mülakatlar şeklinde sorulmuştur.</p> <p>Bu araştırmanın sonucunda yöneticilerin, etik ikilemleri çözmede etik kuramlarını birlikte kullanarak, etik kuramların eksik yönlerini giderdikleri anlaşılmıştır. Bununla birlikte yöneticilerin ahlak yapılarını oluşturan faktörlerden birisinin de örgüt kültürü olduğu anlaşılmıştır. Böylelikle etiğin sonradan bireye aktarılabileceği sonucuna ulaşılmıştır.</p>	
Anahtar Kelimeler: Etik, Teleoloji, Deontoloji, Erdem, Etik Karar Verme	

Title of the Thesis: A Research Study Oriented Perceptions Of Business Ethics of Administrators	
Author: Ramazan ORHA	Supervisor: Professor Rana ÖZEN KUTANİS
Date: 11 June 2013	Nu. of pages: viii (pre text) + 160 (main body)
Department: Business	Subfield: Management and Organization
<p>Although it is a discipline of philosophy, ethics, began to have an important place in today's business world. When the written books made in Turkey about business ethics and academic research are examined, it can be said that the interest in business ethics began to rise. But the lack of academic research and business ethics applications fields be restricted causes that causes the eye brow enough. Number of the work ethics of administrators perceptions examining research in the literature, between 1999-2013 are only 6. This research is intended to make a contribution to the literature.</p> <p>In this study, used Trevino and Nelson's the model of ethical decision-making process. With this model, approaches to ethical problems of managers, tried to determine. The main purpose of this study, a model of ethical decision making to contribute to the creation of the theory of business ethics. In addition to this basic objective by examining the factors that make up morality structure of managers, tried to determine formation of business ethics in the organization culture.</p> <p>10 questions has been prepared for this research in accordance with the qualitative research method. These questions has been asked to 9 administrator ,who are member of UTESAV, in face to face interviews in the form of semi-structured .</p> <p>As a result of this research, it was understood, by using a combination of ethical theories in solving ethical dilemmas, overcame the missing aspects of ethical theories by administrators. At the same time, understood that the organizational culture is one of the factors that make up the structures of morality of managers. Thus, reached the conclusion that ethics can be delegated subsequently to the individual.</p>	
Keywords: Ethics, Teleology, Deontology, Virtue, Ethical Decision Making	

GİRİŞ

Modern dünya geldiği bugünkü noktaya kolay yoldan gelmiş değildir. İnsanoğlu, tarih boyunca etik kuramların etkisinde kalarak, modern dünyayı meydana getirmiştir. Etik, insanoğluna binlerce yıldır devam eden “doğru” ve “yanlış” eylemlerin, neye göre ve nasıl karar verilmesiyle ilgilenecek, ihtiyacı olduğu ahlak yapısını sağlamaya çalışmıştır. Bu tarihi serüvende etik, Antik çağlardaki filozofların erdem anlayışından aydınlanmanın Kantçı yaklaşıma doğru akan bir dönüşüm geçirmiştir. Etik, tarih boyunca ilk büyük dönüşümünü Bentham zamanında geçirmiştir. Bentham’ın etik yaklaşımından ortaya çıkan “faydacılık” kuramı, bugünkü ekonomik sistemin kurucusu olarak tarif edilen Adam Smith’in liberal ekonomik görüşlerinin temelini atmıştır. Etikte ikinci büyük dönüşüm aydınlanmayla birlikte ortaya çıkmıştır. Aydınlanma döneminin en büyük düşünürlerinden Kant, ahlakın sekülerleşmesini sağlamıştır. Ortaya koyduğu etik yaklaşımıyla “ahlakta kopernik devrimini” yaptığını söyleyen Kant, şüphesiz ki yüzyılımızın bile hala en büyük ve en etkili düşünürlerindedir. Kant’ın ödev etiği bugünkü modern dünyanın birey ahlakına şekil vermekle kalmamış, aynı zamanda devletlerin hukuk sistemleri bile etkilemiştir.

İş etiği de etik kuramların egemen olduğu çağlara göre dönüşüm geçirmiştir. İş etiği, faydacı yaklaşım içinde fazla bir varlık mücadelesi verememiş ve Batı dünyasında “oksimoron” olarak anılmıştır. Yaşanan büyük ekonomik krizler ve insan hakları ihlallerindeki artış iş etiğinin, Batı dünyası içerisinde paradigma değiştirmesine sebep olmuştur. Büyük bir dönüşüm geçirerek Kantçı etiğe yaklaşan iş etiği, 2008 ekonomik krizle yol kazasına uğramıştır. Bu krizle birlikte etik dışı uygulamaların nedenlerini inceleyen akademisyenlerin iş etiğe yönelik yayınları artmıştır. Devletler, etik ihlallerinin önüne geçmek için hukuki mevzuatlarla, iş hayatını düzenleme yoluna gitmeye başlamışlardır. Bugünün Türkiye’si de bu değişimlerden uzak kalmamıştır. Kamu Etik Kurulunun kurulması ve yakın bir zamanda faaliyete geçen obdusmanlık ile devlet, kamudaki etik ihlallerin önüne geçmeye çalışmaktadır. Özel sektördeki faaliyet gösteren etik/ahlak dernek ve vakıfları etik duyarlılığı artırmaya çalışmakta ve iş hayatındaki ahlaki ve hukuki boşlukların tamamlanmasına hizmet etmektedir. Üniversiteler de yaşanan değişimlerden uzak kalmamıştır. Birçok fakülte, meslek etiği veya iş etiği derslerini zorunlu veya seçmeli ders haline getirmiştir. Türkiye’de iş etiği

ile ilgili akademik literatürün yetersizliği ve yapılan araştırmaların uygulama yönünün kısıtlı olması bu alanın yeterince gelişmemesine sebep olmaktadır. Bu çalışma iş etiği literatürüne katkı yapmak ve etik konuların gündemde kalmasını sağlamak amacıyla yapılmıştır.

Çalışmanın Konusu

İş etiği, birbiri içine geçmiş iki anlamı barındırmaktadır. Betimleyici yönüyle iş etiği; iş dünyasına yön gösteren norm ve değerleri analiz eden ve açıklamaya çalışan bilimsel bir disiplindir. Bu yönüyle iş etiğinin bilimsel esaslara göre incelenmesi söz konusudur. Normatif yönüyle iş etiği ise; toplumsal norm ve değerler üzerinde yükselerek “neyin doğru neyin yanlış” kabul edebileceğini ortaya koyan yönünü temsil etmektedir. Bu tanım literatürde iş ahlakı olarak da bilinmektedir.

İş etiğiyle ilgili Türkiye’de yazılan kitaplar ve yapılan akademik araştırmalar incelendiğinde, iş etiğine olan ilginin artmaya başladığı anlaşılmaktadır. İş etiğinin ilgi çekmesinin en önemli nedenleri arasında, ekonomik kalkınma ve küreselleşmenin etkisi bulunmaktadır. Ekonominin gelişmesi başlaması ve her geçen gün küresel pazara daha çok uyum sağlaması beraberinde etik dışı uygulamaların gündeme gelmesini sağlamıştır. Yöneticilerin etik dışı uygulamalara yönelmeleri karşısında hukuki düzenlemelerin yanında etik duyarlılığında artırılması gerekmektedir. Etik dışı uygulamalara karşı yöneticilerin karar verme mekanizmalarını geliştirici modellerin gerektiği düşünülmektedir. İş etiğinin bireysel ve örgütsel faktörlerini açıklamak için birçok model geliştirilmiştir. Bu modeller üzerinde yapılan akademik araştırmalar neticesinde ortaya çıkan sonuçlar ile literatüre yapılan diğer katkılar nihayetinde kendi birikimimizden oluşturulmuş bir “iş etiği” veya “iş ahlakı” teorisi veya modelinin oluşmasına katkı yapabilir.

Üç bölümden oluşan tezin ilk bölümünde “etiğin” kavramsal değerlendirmesi yapılırken onun felsefi ve tarihsel arka planı incelenmiştir. Etiğin, ahlak kavramı ile ilişkisi irdelenerek, benzerlik ve farklılıklardan bahsedilmiştir. Ayrıca etiğin diğer disiplinlerle ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise “iş etiği” kavramının tanımı ve önemi üzerinde durularak, Trevino ve Nelson’un etik karar verme sürecini gösteren model açıklanmaya çalışılmıştır. İlk

bölümde anlatılan etik kuramlarla ilişkili olarak, iş etiğinin felsefi ve kavramsal analizi yapılmıştır. Ayrıca Türkiye’de iş etiği ile ilgili yapılan akademik araştırmalar ile semavi dinlerin iş ahlakına yaklaşımları incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise UTESAV üyesi dokuz iş adamı/yöneticiye hazırlanan 10 soru yüzyüze yapılan değişik zamanlarda yarı yapılandırılmış mülakat şeklinde sorulmuştur. Bu sorular Trevino ve Nelson’un etik karar verme sürecini gösteren modele uygun olarak hazırlanmıştır. “Mustafa Bey ikilemi” olarak ifade edilen Teleolojik etik kuramını açıklayan örnek olay, “Hartman ve Desjardins’ın, Business Ethics” kitabından faydalanarak hazırlanmıştır. Bu örnek olay ile görüşmecilerin etik görüşleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Görüşmecilerin Kohlberg’in ahlaki gelişim teorisine göre ahlaki gelişim düzeylerini belirlemek için Trevino ve Nelson’un örnek olayı “Elif hanım ikilemi” olarak görüşmecilere sorulmuştur. Diğer sorular ise kapsam itibariyle; etik ve ahlak kavramları arasında fark ve ahlaki oluşumu belirleyen faktörlerin neler olduğu, sosyal sorumluluklara bakış açıları, iş dünyasının işleyişi ve Türkiye’nin yaşadığı 2001 ekonomik krizinde iş adamı davranışını analiz etmeyle ilgilidir. Bu sorularla günümüz iş dünyası profilini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bununla birlikte geleceğe yönelik değerlendirmelerde yapılmıştır.

Çalışmanın Önemi

Türkiye’de yöneticilerin iş etiğine yönelik yaklaşımlarını ortaya çıkarmak için yapılan yüksek lisans ve doktora araştırma sayısı 1999–2013 yılları arasında sadece 6 tanedir. Bu nedenle iş etiği literatürüne katkı yapmak için yöneticilerin yaklaşımlarını konu alan araştırma sayısı artırılmalıdır. Yapılan bu araştırmada yöneticilerin iş etiğine yönelik yaklaşımlarını ele alan akademik literatüre katkı yapmak amaçlanmıştır.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, yöneticilerin etik problemler karşısında etiğe yaklaşımlarını belirlenerek, yöneticilere yön gösterebilecek etik karar verme modellerinin akademik literatürde oluşmasına katkı sağlamaktır. Bu temel amacın yanında yöneticilerin ahlak yapıları incelenerek, benzerliklerin ve farklılıkların ortaya çıkarılması ve hangi faktörlerin diğerlerine göre daha önde olduğunun tespit edilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca yöneticilerin sosyal sorumluluklara nasıl yaklaştıkları ve sosyal sorumluluktan ne anladıkları ve

Türkiye'nin yaşadığı 2001 ekonomik krizinde iş adamların ekonomik hayata ilişkin uyguladığı davranışların analiz edilmesi ve yorumlanması hedeflenmiştir.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yönteminden faydalanmıştır. UTESAV üyesi dokuz iş adamı/yöneticiye hazırlanan 10 soru, yüzyüze yapılan değişik zamanlarda yarı yapılandırılmış mülakat şeklinde sorulmuştur. Bu sorular Trevino ve Nelson'un etik karar verme sürecini gösteren modele uygun olarak hazırlanmıştır. Bir mülakat haricinde tüm mülakatlar ses kayıt cihazıyla yapılmıştır.

BÖLÜM 1: ETİK KAVRAMI

Bu bölümde etiğin ilgili olduğu üç temel konudan bahsedilecektir. İlk önce etik kavramının üzerinde durularak ahlak ile ilişkisi ele alınacaktır. Daha sonra etiğin türlerinden birlikte etik kuramların birbirleriyle olan farklılıkları açıklanacaktır. En sonda ise etiğin diğer sosyal bilimlerle ilişkisi ele alınıp sonlandırılacaktır.

1.1 Etik Kavramının Tanımı

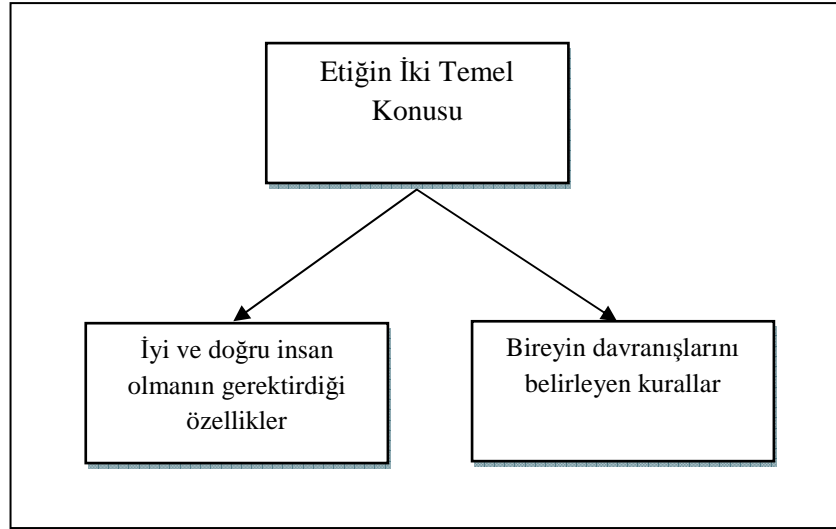
Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre etik; “felsefenin, ‘ödev’, ‘yükümlülük’, ‘sorumluluk’ ve ‘erdem’ gibi kavramları analiz eden, ‘doğruluk’ veya ‘yanlışlık’ ile ‘iyi’ veya ‘kötü’yle ilgili ahlaki yargıları ele alan, ahlaki eylemin doğasını soruşturan ve iyi bir yaşamın nasıl olması gerektiğini açıklamaya çalışan bir felsefe disiplini” olarak tanımlanmaktadır (<http://tdkterim.gov.tr/bts/>, erişim tarihi: 12.12.2012). Etiğin, ahlak ile ilişkili olmasından dolayı aralarında birinin nerede başladığı, diğerinin nerede bittiği hususunda görüş ayrılıkları mevcuttur.

Kuçuradi (1997)’ye göre “etik” sözcüğü, köken olarak eski Yunanca bir sözcük olan “ethos” sözcüğünden gelir. İlk anlamıyla “bir canlının barındığı, sığındığı yer, ortam” anlamına gelen “ethe”nin tekili olarak “ethos” sözcüğü de “karakter”, “huy” demektir. Yunanca *ethos*’un Latincesi *mos*, *mos*’un çoğulu da *mores*’tir. Latince de bu sözcük, hem *töre* hem de *karakter* anlamını içermektedir. Bu sözcük eski Yunancada, “bir topluluğun yaşama tarzını” ifade eden bir anlamı taşımaktaydı. Eski çağlarda filozoflar, *ethos* sözcüğünü, *töre* anlamından ayrı ve bağımsız tutuyordu. Daha sonra eski Yunancadaki *ethikos* sözcüğünün yerine Latince *moralis* sözcüğü kullanılmaya başlamıştır. Günümüzde de etkisini sürdüren bu anlam dönüşümünün yolunu açan anlama biçimi, kendini ilk olarak Latince de göstermiştir. (Güçlü ve diğerleri, 2002; akt. İyi, 2011: 5).

Fromm, (1995: 26; akt. Aydın, 2010: 5)’ a göre kelime kökü itibarıyla etik; ideal ve soyut olana işaret ederek, “ahlak kuralları ve değerlerin” incelenmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda etik, toplumda yaygın olan ahlak kurallarından daha özel ve felsefidir. Bu tanımlamaya göre etik, ahlak üstü bir konumdadır. Ahlakın felsefi olarak incelenmesi ve soyut bir incelemeye tabii tutulması söz konusudur. Yani, iyi ve kötü

davranışların belirlenme ölçüsü, teorik bir analize ve mantık esaslarına dayalı olarak yapılan incelemeye göre karar verilir.

Yüksel, (2005: 49)'e göre, etiğin özellikleri şu şekilde ifade edilebilir: Etik, her şeyden önce insan ve toplum için ideal olanı araştırma çabasıdır. Daha geniş bir bakış açısı ile bütün etkinlik ve amaçların yerli yerine konulması, neyin yapılacağı ya da yapılamayacağı, neyin isteneceğinin ya da istenmeyeceğinin, neye sahip olunacağı ya da olunmayacağına bilinmesidir. Etik, bireysel ya da sosyal deneyimizin, insan davranışını yönlendirmesi gereken kurallar ve hayatta peşine düşmeye değer değerlere karar vermesi yoluyla anlamlandırılabilirliği için, akıl yoluyla oluşturulan sistematik bir girişimdir. Etik, akıl yolunu kullandığından, ahlakın teolojik ve dinsel yaklaşımından ayrılır. Hayatta hangi kural ve değerlerin izlenmesi gerektiğini kesinleştirmeye çalıştığından, antropoloji, sosyoloji ve psikolojiden de ayrılır. Bu disiplinlerinin hepsi insanların nasıl davrandıklarını açıklamaya çalışırken, etik insanların nasıl davranması gerektiğini açıklamaya çalışır. Etik, bilerek ve isteyerek yapılan insan faaliyetleriyle ilgilenir. Yüksel'in tanımına göre etik, aydınlanmayla birlikte bireyin rasyolanizasyonu sonucu ahlaktan ayrı bir disiplin olmuştur.

Şekil 1: Etiğin Temel Konuları

Kaynak: Hayri Ülgen ve Kadri Mirze, “İşletmelerde Stratejik Yönetim”, Arıkan Basım Yayınları, 4.Baskı, 2007, s.441.

“Ethics” sözcüğüne paralellik gösteren “moral” ise; gelenek, alışkanlık veya karakter anlamına gelen Latincedeki “mos, mores” sözcüğünden gelmektedir. “Moral” olarak

ifade edilen ahlak, insan eylemlerinin veya karakterinin iyiliği veya kötülüğünü, doğruluğunu veya yanlışlığını muhakeme etme ile ilgili inançlardır. Bu bağlamda ahlak, iyiliğin standartlarına uygun olarak davranmayı esas alan, fiziksel veya somut etkilerden çok psikolojik etkiler ışığında gerçek bulgu ve kanıtlardan ziyade güçlü olasılık veya olumlu inanca dayanmaktadır. Öte yandan “ethics” olarak ifade edilen ahlak ise, ahlak ilkelerine ilişkin felsefi çalışma olarak tanımlanabilir. Bu disiplin, yalnızca doğru veya yanlışın ne olduğu değil, aynı zamanda ahlaki ödev ve yükümlülüğün ne olduğuyla da ilgilenmektedir (Özgener, 2009: 5).

Mengüşoğlu, (1983; akt. Arslan, 2005: 1)’na göre, “ahlak kavramı” dilimizde iki anlama sahiptir: Birinci anlamda ahlak, insanların toplum içinde uyması gereken kural ve ilkeler, ikinci anlamda ise ahlak felsefesi olduğunu belirtmektedir. İlk tanıma göre ahlak, belirli bir dönemde belirli insan topluluklarınca benimsenen, bireylerinin birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen davranış kuralları, ilkeler ve yasaların toplamıdır. İkinci anlamda olan ahlak ise Batı ülkelerinde kullanılan biçimiyle etik, insanların yapıp etmelerini özel bir problem olarak araştırarak bu alanın varlık-nitelikleri ile bu alanı yöneten değerlerin varlık-niteliklerini, insanların yapıp etmelerinin bağımlı ya da bağımsız olarak inceleyen disiplin olarak tanımlamaktadır.

Yaran, (2010: 11-12)’a göre ise “hulk” manasında ahlak, dini-manevi değerlerle iç içe geçmiş bir terimdir. Bu yönüyle ahlak, etik ile farklı anlama sahiptir. Felsefi bir etkinliği göz önüne sermek ve bu alana dikkat çekmek için etik veya ahlak felsefesi kavramlarının kullanılmasında sakınca yoktur. İngilizcede ahlakın pratik yönünü ortaya koymak için “morality”, felsefi ve teorik kısmını ortaya koymak için “ethics” kullanılır. Yukarıda yapılan tanımlamalar aşağıdaki gibi bir tabloyla gösterilebilir:

Tablo 1: Etik-Ahlak Sözcük Kökleri

Türkçede Karşılığı	Yunanca Kökü	Latince Kökü	İngilizce Kökü	Yunanca Anlamı	Arapça Kökeni
Etik	Ethos, Ethikos	-----	Ethics	Karakter, Huy	-----
Ahlak	-----	Mos, Mores	Morality	Karakter, Huy Gelenek, Görenek, Alışkanlık, Töre	Hulk ¹

Etimolojik olarak incelendiğinde “etik ve ahlak” kavramları arasındaki sınırın belirlenmesi imkânsız hale gelmektedir. Her ne kadar yapılan tanımlamalar etiğin, ahlaktan farklı bir kavram olduğunu ifade etmeye çalışsa da aralarında kopmayan ve ayırımı imkânsız hale gelen bir durum ortaya çıkmaktadır. Yukarıdaki yazarlar tarafından yapılan tanımlardan ortaya çıkan etik tanımlarını, şu şekilde özetlenebilir:

1. Etik ve ahlak aynı kavramlardır.
2. Etik, ahlakın içinde yer tutan ve birbirlerinden farklı anlamlara sahip kavramlardır.
3. Etik, ahlak üstü bir kavramdır yani ahlakın felsefesidir ve rasyonelleşmiş, seküler bireye özgüdür.

Özlem, (2007: 209-238) bu kavram karışıklığını, “Her etiğin bir ahlak ve her ahlakın da bir etik içerdiğini söyleyerek” şu cümlelerle devam etmektedir: Ahlak ve etik kavramları sürekli karıştırılan ve birbiri yerine kullanılan kavramlar olduklarına dikkat etmek gerekir. Her iki terim de etimolojik bakımdan birbirine benzer, hatta aynı anlamlardadırlar. Ahlak, her topluma, her kültüre, her çağa özgü olarak değişik çeşit tipler halinde ortaya çıkan, çokluk gösteren bir fenomendir. Buna karşılık, ahlak felsefesi veya etik terimi, geçen yüzyıldan beri Alman felsefe geleneğinde özellikle de Kant’la birlikte, çeşitli ahlaklar üzerine bir irdeleme, çözümleme ve eleştiri görev

¹Ahlak kelimesi Kur’an’da geçmemekle beraber “hulk veya huluk” kelimesi, bir yerde adet ve gelenek, bir başka yerde de ise, ahlak ve huy manasında olmak üzere iki ayette -Şuara 26/137 ve Kalem 68/4- geçmektedir. Bakınız, Celil Kiraz, **Kur’an’da Ahlak İlkeleri**, 1.Baskı, İstanbul: Emin Yayınları, 2007, s.31.

edinmiş bir felsefi disiplin olarak ele alınır. Böyle bir etkinlik tarzına ayrıca Anglosakson geleneğinin 20. yüzyılın ortalarından beri “meta-etik” adı verilmektedir. Ne var ki, çeşitli ahlak ilkelerini irdeleme, çözümlenme ve eleştirme, herhangi bir ahlakın içerisinden yapılabileceğini, yani bu işin, farkında olunsun veya olunmasın, bir ahlaksal değerlendirme noktasından bağımsız olarak değerlendirilemeyeceğinden, “ahlak” ve “etik” terimleri arasında ayırımın çoğunlukla bulanık, zorlama ve yapay bir ayırım olacağı aşikârdır. Ahlak-etik ayırımını hep bulanık kalacak bir ayırımdır.

Etik ve ahlak arasında farklar olmakla birlikte Türkiye’de yapılan araştırmalar, ahlak kavramının daha tercih edildiğini ortaya koymaktadır. Bu çalışma içinde yapılacak alıntılarda yazarların orijinal kavramları kullanılarak anlam farklılığı dikkate alınmayacaktır.

1.1.1 Etik Türleri

Etik, literatür incelendiğinde aralarında ilişki olmak üzere üç farklı alana ayrılmaktadır. Bunlar; betimleyici etik, normatif etik ve metaetik’tir.

1.1.1.1 Betimleyici Etik

Bu etik türü “ahlak” alanına, “bilimsel yaklaşımın” uygulanmasını sonucu ortaya çıkar. Buna göre betimleyici etik, ahlak alanındaki bilimsel ya da materyalist yaklaşımı tanımlayan veya bilimsel ya da tasviri yaklaşımın, ahlak alanına uygulanmasını ifade etmektedir. Bu etik anlayışı norm bildirmek ya da kural koymak yerine, sadece insan eylemini gözlemleyerek eylemlerin sonuçlarını betimler. Dolayısıyla, insanların ahlaki görüş ya da inançlarıyla ilgili olgusal önermelerden meydana gelen etik türünü ifade eder. Buna göre betimleyici etik, ahlak ve ahlaki eylem bağlamında, “olması gereken” ya da “değer” yerine, “olan” ya da “olgularla” ilgilenir. Söz konusu yaklaşımda “etik” daha ziyade seyirci, gözlemci veya gözlemleyici durumdadır; ahlaki olgu veya olaylara dışarıdan bakar, onları bilimsel bir yaklaşımla gözlemleyip, tasvir eder ve açıklar (Cevizci, 2008: 6-7).

Betimleyici etik; etiğe, bilimsel yaklaşımın sonucu ortaya çıkmaktadır. Bir etik türü olmaktan ziyade etiğin, bilimsel olarak esaslara göre incelenmesini söz konusudur. Örneğin aşağıda anlatılan psikolojik egoizm, betimleyici etik kapsamına girmektedir.

Bu yaklaşımda insan doğası “bencil” olduğu kabul edilerek insan davranışları açıklanmaya çalışılır.

Psikolojik Egoizm

Egoizm, temelde herkesin kendi yararını, kendi kişisel çıkarını gözeterek davranması gerektiğinin öne sürer. Egoizm bir etik teorisi olarak, biri bilimsel ya da normatif olmak üzere iki ayrı türü vardır. Egoizmin bilimsel türünü ifade eden psikolojik egoizm: İnsan varlıklarının özleri ya da doğaları itibarıyla daima kendi menfaatlerine olacak şekilde hareket ettiklerini, bütün eylemlerinin yegâne amacının eylemi gerçekleştiren kişinin yararına olan şeyin hayata geçirmek olduğunu, eylemin her türünün bencillik duygusundan kaynaklandığını ifade etmektedir. Söz konusu olan bu deskriptif öğretisi, insan eylemlerine ilişkin gözlemlere dayanır ve insanla ilgili bilimsel bir hakikati ifade ettiği iddiasında bulunur. Egoizmin normatif türü ise psikolojik egoizm üzerinde yükselerek onu bir etik türü haline getirir. Egoizmin normatif düzeyde savunuculuğunu yapan Hobbes’un, bir kilisenin önünde dilenen zavallı birine para vererek yardım ettiğini gören papaz, egoizmini çürütmek amacıyla, kendisine niye böyle bir şey yaptığını sorduğunda filozof, “Yoksula yardım ettim, çünkü yardımım onu sevindirdi; ben de o mutlu olduğu için sevindim” cevabını vermiştir (Cevizci, 2008: 95-97). Bu örnekte egoist bir kişinin birine yardım etmesi aslında onun kendisiyle çeliştiği anlamına gelmeyeceği, aksine yardım ederek söz konusu kişinin kendi iç âlemindeki duygularını tatmin etmek amacıyla böyle davrandığı anlaşılır.

Frenkane, (2007: 49)’ya göre ise psikolojik bencinin, paradoksal gibi bize görünecek “başkalarının yararına bir şeyler yapma” durumu bize şu cümlelerle açıklıyor: “Evet, başkalarının yararına bir şeyler yaparız; ama bunu yapmamız bize doyum sağlar ve bunları yapmamızın amacı bu doyumdur. Başkalarının yararına bir şeyler yapmak, sadece bu doyuma ulaşmanın aracıdır. Bundan dolayı, başkaları için bir şeyler yaparken bile kendimiz için iyi olanı ararız.”

Psikolojik egoizm, aslına bakarsanız, etikle ilgili değildir. Çünkü insan motivasyonunun ya da bundan doğan davranışın ahlaki değerini takdir etmekten ziyade, insan motivasyonunun bencil doğası betimlemeye çalışır. Bununla birlikte psikolojik egoizm etikte önemlidir (Camphell, 1992; akt. Türkeri, 2008: 111).

1.1.1.2 Normatif Etik

Cevizci, (2008: 7-8)'ye göre, etik kavramından anlaşılan daha ziyade insana, neyin doğru ve neyin yanlış, neyin iyi ve kötü olduğuyula, belirli durumlarda ne yapıp yapmamaları gerektiğini, hayatta hangi nihai amaçların peşinde gitmek durumunda oldukları, hayatlarını nasıl sürdürme gerektiğiyle ilgili bilgi veren, insanların ahlaki eylemleri için norm ve düzenleyici ilkeler getiren “normatif etik” anlaşılır. Normatif etik türü, insanların hayatları sırasında rehber olur ve böylelikle de onlara kullanacakları normları sağlar. Normatif etiğin teori ve pratik olmak üzere iki düzeyi vardır. Teorik düzeyde ahlaki ilkelerin ne olduğunu belirlemeye çalışırken, pratik düzeyde uygulamalı etik, özel alanlarla ilgili genel sorunları tartışır ve genel ahlaki ilkeleri özel alanlara uygular. Teorik düzeyde temel üç konuyla ilgilenir.

1. Ahlaki erdemlerle ilgili olup, hangi insan karakterlerin iyi hangilerin kötü olduğuyula ilgilenir.
2. Toplumun hangi ilke ve politikalara göre, nasıl yapılandırılması ya da organize edilmesi gerektiğiyle ilgilenir.
3. Hangi değerlerin temel olduğu, hangi şey ya da deneyimlerin bizatihi kendi içinde veya kendi başına değerli veya arzu edilir olduğuyula ilgilenir.

Normatif etik, etik tarihi boyunca etkili olan etik kuramları içermektedir. Normatif etik, “ahlaki eylemi, sonuçlara göre karar veren” veya “en yüksek sayıda en fazla iyilik” yaklaşımını içine alan *teleolojik etik*; “ahlaki eylemi, yerine getirdiği ödevlere göre karar veren” *deontolojik etik* ile “ahlaki eylemde bireyin iç dünyasına ve karakter özelliklerine önem veren *erdem etiğini* kapsamaktadır.

1.1.1.3 Meta etik

Meta terimi Yunancada “üst” veya “öte” anlamına gelir ve “meta etik” kavramı sadece ahlaki yaşamın değil, bu yaşamda insanlara rehberlik etmek iddiasındaki normatif etik kuramlarının da ötesinde veya öncesinde bütün bir ahlak nosyonuna biraz üstün ve dıştan bakmayı ifade eder (Yaran, 2010: 17).

Meta etik, yirminci yüzyılda Anglo-Sakson dünyada etkili olmuş olan yeni bir felsefe yapma tarzının, yani felsefenin birinci görevinin; “dilin mantıksal analizi veya kavram çözümlemesi” olduğunu öne süren analitik felsefenin, etik alanındaki yaklaşımını ifade

eder. Meta etik, normatif etiği varsayarak bu temel üzerinde yükselir. Meta etik, normatif etiğin koymuş olduğu ahlaki yargılar üzerinde konuşur. Bu yargılarda geçen kavramları analiz eder ve söz konusu kavramlarla yargılarının anlamlarını, mahiyetlerini ve birbirleri karşısındaki durumlarını inceler. Meta etik, etik bağlamında herhangi bir ahlaki ilke geliştirmek, normatif bir teori üretmek veya belli bir ahlaki ideal teklif etmek yerine “felsefi bir analiz” gerçekleştirir. Başka bir deyişle meta etik; tarihsel, bilimsel, deneyimsel veya normatif yargı gerektiren ya da ihtiva eden bir düşünce biçimi olmayıp, ahlaki kavramlarının anlamlarını dil ve ahlak ilişkisi içinde analiz eden bir düşünme tarzıdır. Temelde ahlaki yargıların doğasını ve metodolojisini ele alan, “iyi”nin ve “gerekliliğin” ne anlama geldiğini soruşturan, ahlaki hakikatleri tartışıp, doğru ve yanlışla ilgili inanç ya da kanaatlerin nasıl temellendirileceği ve haklılandırılacağını araştıran meta etiğin de şu iki temel unsuru veya kısmı vardır: Bunlardan birincisi, ahlaki yargıların özü ya da doğasıyla ilgili olan ve büyük ölçüde “iyi”nin tanıma tekabül eden kısımdır; ikincisiyse, metodolojiyle ilgili olan ve ahlaki ilkelerin nasıl belirleneceğini araştıran parçadan oluşur (Cevizci, 2008: 9-11).

Meta etik, tümüyle felsefi analizdir. Etik yargıların temellendirilmesi ve anlamlarının soruşturulması meta etiğin ana konusudur. Onun iki ana sorusu da şunlarla ilişkilidir; “kötü”, “iyi”, “yanlış” ve “doğru” gibi etik kavramlarının tanımı veya anlamı nedir?; “etik” ve “değer” yargıları ispat edilebilir mi?; bu yargıların geçerliliği gösterilebilir mi?; değerler üzerinden akıl yürütmenin ve ahlaksal akıl yürütmenin mantığı nedir?” gibi soruların yanıtlarını bulmaya çalışır (Tepe, 2011: 41).

Meta etik, normatif etiğin öne sürdüğü olgular üzerine kavramsal çözümleme yapar. Bir başka ifadeyle meta etik; “doğru” ve “yanlış” eylemlerin ne olduğunu açıklamaya çalışan normatif etiğin üzerinde yükselerek “doğru” kavramı nedir? ; “iyi” kavramı nedir? ; “yanlış” kavramı nedir? diye dilin kavramsal analizini yapar.

1.2 Normatif Etiğin Sınıflandırılması

Normatif etik teorileri üç temel unsura göre sınıflandırmak mümkündür (Cevizci, 2008: 13-19).

1. Normatif etik teorileri, ahlaki eylemi “doğru” ve “yanlış” değerleme ölçütlerine bağlı olarak “Ahlaki değer” ve “Yükümlük teorileri” olarak ikiye ayrılıp sınıflandırılabilirler.
2. Normatif etik teorilerini sınıflandırmanın diğer bir yolu ise “Teleolojik”, “Aksiyolojik” ve “Deontolojik” etik teorileri diye üçe ayırıp sınıflandırılabilir.
3. Normatif etik teorilerini sınıflandırmanın bir başka yolu ise, ahlak olgusuna nereden hareketle yaklaşıldığına, ahlaklılığın neye dayandırıldığına ve normatif teorinin nasıl meşrulaştırıldığına bağlı olarak “kozmojik”, “teolojik”, “antropolojik” ve “sosyolojik” olarak sınıflandırılabilir.

Bu çalışmada ikinci madde de yapılan sınıflandırmaya göre etik teoriler değerlendirilecektir.

1.2.1 Teleolojik Etik Teorileri

“Teleolojik” sözcüğü, Yunancada “amaç”, “erek” ve “hedef” anlamına gelen “telos”dan türetilmiştir. Teleolojik etik teorileri, ahlaki eylemin değerini belirleyen şeyin eylemin ürettiği “sonuç” olduğunu öne sürer. Bir kimsenin son derece iyi olması ya da ahlaki ilkelere uyması, yükümlüklerinin kulak vermesine rağmen, eğer ahlaki eylemin sonucunun kişiye veya eylemden etkilenenlere zarar veren kötü ve olumsuz sonuç olması durumunda, eylemin ahlaki bakımdan kesinlikle yanlış olacağını savunan teleolojik teoriler aynı zamanda “sonuççu etik” öğretileri olarak da bilinirler. Bu teorilerin temel problemi “en yüksek iyi” problemi olup, bireysel mutluluk, kendini gerçekleştirme, ya da en yüksek sayıda insanın en büyük mutluluğu gibi bir “summum bonum” ulaşılması gereken nihai amaç olarak kabul edilir (Cevizci, 2008: 15).

Teleolojik etik teorileri, ahlak olarak neyin “doğru”, “yanlış”, “yükümlülük” vb. olduğuna ilişkin temel ya da nihai kriterin veya standardın meydana getirilen “ahlaki olmayan değer” olduğunu söyler. Bu etik teorilerde doğrudan ya da dolaylı yoldan başvurulanan şey, kötüye kıyasla üretilen iyinin oranıdır. Buna göre, bir eylemin ancak ve ancak, eylemin kendisi ya da eylemin bağlı olduğu kuralı kadar, en az başka bir alternatif eylem ya da eylem kuralı kadar, kötüye kıyasla daha büyük bir kıyasla daha büyük bir oranda iyi üretiyorsa, üretmesi muhtemelse ya da üretmeye yönelikse doğrudur; bir eylem ancak ve ancak bunu yapmıyorsa yanlıştır. Bir eylem ancak ve ancak, eylemin kendisi ya da eylemin bağlı olduğu kuralı kadar, başka bir alternatif

eylem ya da kural kadar, kötüye kıyasla daha büyük bir kıyasla daha büyük bir oranda iyi üretiyorsa, üretmesi muhtemelse ya da üretmeye yönelikse yapılmalıdır (Frankena, 2007: 36-37).

Teleolojik etik, bir eylemin ahlaki olup olmadığı, eylemin sonuçları hesaba katılarak karar verilmesini öne sürer. Bu etik teorisinde “summum bonum” denilen “en fazla sayıda, en fazla iyilik” temel ilke olarak alınır. Buna göre bir eylem “en fazla sayıda en fazla iyilik” üretmesi halinde ahlaki olarak tanımlanır. Literatürde hazcılık, faydacılık ve etik egoizm teleolojik etik kapsamında değerlendirilir.

1.2.1.1 Hazcılık

“Haz” kavramı, Yunancada “hedone” sözcüğünden türemiş olup, “hedonizm” ise hazzın, felsefi akımıdır. Haz kavramı ilk olarak Sokrates’in ünlü öğrencisi Aristippos (M.Ö. 435-356) tarafından antikçağda dile getirilmiştir (Hançerlioğlu, 1995: 90). Hazcılığın diğer önemli temsilcisi ise Epiküros’dur. Hazcılık anlayışları temelde aynı temel ilke üzerinden oluşsa da hazların nicelik ve nitelik yönleriyle birbirlerinden ayrılırlar.

Hazzın özü itibariyle gerçekten iyi, acının ise gerçekten kötü olduğunu öne süren hazcılık, etik tarihinin en önemli etik öğretilerinden biridir. İnsan vicdanı karşısında nesnel bir ahlak yasanına karşı çıkarak, ahlakı, kişinin iyi ve kötü algılamasına bağlayan hazcı etik anlayışı, aynı zamanda öznel bir etik görüşü olarak kabul edilir. Hazzın sonucu olan mutluluğun hayatın en yüksek amacı yaptığı için teleolojik etik kapsamında kabul edilir (Cevizci, 2008: 44-45).

Özlem, (2010: 61-62)’de benzer şekilde tanımlama yapmıştır: “Bu etik görüşte, ahlaksal eylemin yönelmesi ve gerçekleştirilmesi gereken şey, eylemin yöneldiği ‘en yüksek iyi’, ‘erek’ ve ‘değer’ olarak ‘haz’dır. Haz, mutluluktur ve ‘doğru eylem’in ne olduğu da buna göre tanımlanır. Haz getiren ve hazzı amaçlayan bir eylem ‘doğru eylem’ olarak kabul edilir.” Buradaki haz çoğunlukla bedensel hazdır. Aristippos’un hazcılığı hazları türlere ayırmayan ve yalnızca hazzı, bedeni hazza indirgediğinden “niceliksel hazcılık” olarak kabul edilir.

Epikür’ün hazcılığı ise temelde itidali; fakat haz alınan bir hayatı öğütlemektedir. Epikür’de hazzın iyi olduğunu düşününmüş fakat devamlı olarak bedensel hazlarla ilgilenmenin sıkıntı yaratacağını düşünmüştür. Bu yüzden hazları dinamik ve pasif

hazlar diye ikiye ayırmıştır. Acı eşlik edecek hazları terk ederek (dinamik hazlar), pasif hazları tavsiye etmiştir (Stroll ve Popkin, 1956; akt. Türkeri: 36).

1.2.1.2 Faydacılık

Faydayı temel alan bu görüş, 18. yüzyılda kendini göstermeye başlayan bir görüş olmakla birlikte, temelleri ilkçağ döneminden alır. Bu düşüncenin yapı taşlarını, haz ve hazza bağlı mutluluk düşüncesi ile sofistlerin erdem anlayışına dayandırıldığı söylenebilir. Faydacılık adıyla bilinen bu yaklaşım, Jeremy Bentham (1748-1832) tarafından temeli atılmış daha sonra James Mill (1773-1836) ile John Stuart Mill (1806-1873) tarafından geliştirilmiştir (İyi, 2011: 34).

Faydacılığın, “en yüksek iyi”nin ve “iyiliğin” kapsamı içine hangi değerlerin konumlandırılmış olduğuna bağlı olarak farklılaşan türleri vardır. Tarihsel olarak bakıldığında, politik olarak siyasi liberalizm ve etik teorisi olarak faydacılığa hâkim formunu veren Jeremy Bentham ve John Stuart Mill’in faydacılığına “Klasik Faydacılık” adı verilir (Cevizci, 2008: 192).

Faydacı öğretiler, çok büyük ölçüde Yeniçağ İngiliz felsefesinden çıkmış öğretilerdir. 20. yüzyılda İngilizce konuşan ülkelerde, özellikle Anglo-Sankson dünyasında ortaya çıkan pragmatizm ve operasyonelizm gibi öğretilerde büyük ölçüde faydacı öğretilerin devamıdır. Faydacı öğretiler, hazcı öğretiler gibi insanın doğası gereği “bencil ilgi ve eğilimlere” sahip bulunduğu, bencil istek ve eğilimlerini, bedensel ve ruhsal ihtiyaçlarını ve tutkularını, doyurarak “mutluluğa” erişebileceğini temel alır. Fakat bu etik yaklaşıma göre insanların bencilce istekleri, doğaya karşı savaşta birbirleriyle birlikte yaşamalarını yani toplumsallaşmalarını gerektirmiştir. İşte bu yüzden insanlar kendi bireysel mutluluklarına ancak toplumsallık durumunu ve karşılıklı fayda düşüncesini ekleyerek ulaşabilirler. Bencillik ve özgecilik birbiriyle bağdaştırılmadığı sürece, bireysel ve toplumsal mutluluktan söz edilemez. Bu etik yaklaşımda, etiğinin başlıca görevi bu iki olguyu birbiriyle bağdaştırmak olmalıdır (Özlem, 2010: 70-74). Bu kısımda sadece klasik faydacılardan bahsedilmiş olup aralarındaki görüş farklılıkları vurgulanacaktır.

Bentham’in faydacılığı, etiğin niceliksel yönünü vurgularken, Mill’in faydacılığı ise niteliksel yönü vurguladığı kabul edilir. Frankena, (2007: 72) Bentham’in faydacılığını

şu şekilde açıklamaktadır: “Bu görüş, çok net bir şekilde, yaptığımız her şeyde ulaşmamız gereken ahlaki amacın, bir bütün olarak dünyada kötüye kıyasla en büyük oranda iyiyi üretmek olduğunu ya da iyiyeye kıyasla mümkün olan en az oranda kötüyü üretmek olduğunu söyler. Bu iyi ve kötü olan her şeyin niceliksel ya da en azından matematiksel olarak ölçülebilme ve birbirleriyle oranlanabilme özelliğine sahip olması demektir.” Bentham, yoğunluk, süre, keskinlik, yakınlık, verimlilik, saflık ve büyüklük olarak “zevkleri ve acıları” yedi boyuta ayırarak hedonistlik aritmetik geliştirmeye çalışmıştır.

Bentham, bu hesaplama yardımıyla bireysel ya da kolektif bir davranışın ahlakiliği hakkında bir kriter geliştirdiğine inanmıştır. Ona göre, zevkler kişiden kişiye değişir. Kimileri entellektüel zevklere sahipken, kimileride basit fiziki ihtiyaçlarından yukarı çıkamayabilir ama bu hiç önemli değildir. Önemli olan kişinin en çok ne yapmaktan zevk aldığıdır (Arslan, 2005: 15). Bentham faydacılığı, “iyiyi” hazza, “iyiliği” de haz veren şeye eşitlediğinden” hazzı faydacılık” olarak da bilinmektedir (Cevizci, 2008: 192).

Fakat “Mill” meşhur bir sözü ile Bentham’ın bu yaklaşımına şöyle itiraz etmiştir: “Karnı doymuş bir domuz olmaktansa, aç bir insan olmak; doyurulmuş bir aptal olmaktansa, doyumsuz bir Sokrates olmayı tercih ederim” demiştir. Mill, “Faydacılık Nedir” adlı yazısında faydacılığının bazı noktalarına açıklamalar getirmeye çalışmıştır. Mill faydacılığın, “her şeyi hazza, hem de kaba bir hazza indirgeyen” bir anlayış ve “kişinin kendi mutluluğuna ilişkin” bir kavram olarak değerlendirilmesinin yanlış olduğunu ifade etmiştir. Ona göre faydacılık söz konusu olduğunda “en büyük mutluluk düşüncesi” ve kişinin yalnızca kendi mutluluğu değil herkesin birlikte mutluluğunu içermelidir. İnsanoğlu, yüzyıllardır devam etmekte olan “iyi ve mutlu” yaşamın ne olduğu veya “iyi ve mutlu” şekilde nasıl yaşanılacağını sorusunu çözmekle uğraşmışlar ama bir türlü açıklık getirememişlerdir. Mill’e göre bunu çözenin yolu ise “iyi ve kötüyü” birbirinden ayırmanın yegâne ölçüsü “fayda” kavramında bulunmaktadır. “Eylemlerimizin doğruluğu bize verdikleri mutlulukla ölçülmelidir” diyen Mill, iyiliğin ne olduğunu bilmek içinde en yüksek mutluluğu bir çıkış yolu olarak görmüştür (İyi, 2011: 35). Mill’in faydacılığı “iyiliği” mutlulukla eşdeğer olduğunu kabul ettiği için “mutlulukçu faydacılık” olarak da bilinir (Cevizci, 2008:192).

Faydacılığın, İngilizce konuşan modern dünyada uzun süreli olarak etkili olmasının en önemli nedeni, 17. yüzyıldan itibaren güç kazanan kapitalizmin etik görüşü olması ve onunla piyasa teorisi arasında kavramsal ve tarihsel ilişkiler bulunmasıdır (Cevizci, 2008: 190).

Faydacı etik, etik tarihinin en önemli akımlarından biridir. Bu etik türünde doğru eylem, ürettiği fayda ile ilişkilendirilir. Faydacılığa formunu veren Bentham'ın faydacılığı, eylem faydacılık; faydacılığı sistematize eden Mill'in faydacılığı ise kural faydacılık olarak adlandırılır. Bu iki farklı faydacı yaklaşım aşağıda anlatılmış ve tablo halinde gösterilmiştir.

Eylem Faydacılığı

Eylem faydacılığına göre, ahlaki eylemlerin gerçekleştiği durumlarla eylemi gerçekleştiren bireylerin her seferinde farklılık göstermesi, herkes için geçerli bir evrensel ahlak yasası olmasını engeller. Bu anlayışa göre, her bireyin içinde bulunduğu durumu iyi ölçüp biçmesi ve yalnızca kendisi için değil herkes için en iyi ve en yararlı sonuçları üretecek eylemi gerçekleştirmesi gerektiğini söyler. Teoriye göre birey, içinde bulunduğu duruma göre örneğin, yalan söylemenin ya da gerçekleri olduğu gibi ifade etmenin doğru bir şey olup olmadığına karar vermelidir. İnsanların doğru söylemenin iyi ve ahlaki olduğuna inanmaları pek önemsemez. Bu yüzden eylem faydacılığına göre, mutlak kurallardan bahsedilmez. Çünkü eylemi gerçekleştiren kadar bireylerinde farklı olduğuna inanır. Bu nedenle genelde ahlaki olmadığı düşünülen bütün ahlaki eylemler, eylem faydacısına göre, pekala ahlaki olabilir (Cevizci, 2008: 193-194).

Kural Faydacılığı

Genellikle kökleri J.S.Mill'e dayandırılmakla birlikte, daha ziyade yirmi yüzyıl düşünürleri tarafından geliştirilen ve "fayda veya en yüksek mutluluk ilkesinin" ahlaki kurallara uygulanması gerektiğini ifade eden, yani her insanın, ilgili herkese en yüksek iyilik ya da faydayı sağlayacak ahlaki ilke ve kurallara uyması gerektiğini öne süren faydacılık türüne "kural faydacılığı" adı verilir. Kural faydacılığına, bütün insanlar ve tüm durumlar için geçerli olabilecek ahlaki kurallar getirmeyi haklı kılan yeterince güdüler, eylem ve durumlar bulunduğunu öne sürer ve eylem faydacılığın tersine, kural

tanımayan ve duruma göre hareketle eden kuralsız bir anlayışı reddeder. Eylem ve kural faydacılığın benzer ve farklı yönleri Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Eylem ile Kural Faydacılığın Arasındaki Farklar

	J.Bentham Eylem Faydacılığı	J.S.Mill Kural Faydacılığı
Temel Sorusu	Benim bu durum ya da koşul altında, bu şekilde davranmam eylemden etkileneceklerin genel iyiliğini nasıl etkiler?	Hangi kurallar herkes adına en büyük iyiyi sağlamada bize yarar sağlar?
Odaklandığı temel kavram	Haz	Mutluluk
Hazların sınıflandırılması	Niceliksel, Bütün hazlar eşittir.	Niteliksel, Hazlar arasında ayırım vardır.
Ahlaki konumu	Evrenselleştirilemez.	Evrenselleştirilebilir bazı özelliklere sahip olabilir.
Ahlaki özneye yol gösterecek yöntem	Ahlaki düzen yoktur, bireyler eylemlerini duruma göre değerlendirir.	Ahlaki düzeni sağlamada kurallara göre önem verilir.
Temel ilke	Yarar ilkesi: En yüksek sayıda, en büyük mutluluk	

Kaynak: Ahmet Cevizci, “Etiğe giriş”, Paradigma Yayıncılık, 2.Baskı, 2008, s.190-194.

1.2.1.3 Etik Egoizm

Etik egoizm, psikolojik egoizm dayanarak, herkesin başkalarının çıkarlarını dikkate almaksızın kendi çıkarları peşinde koşmasını normatif olarak öne sürer. Başka bir anlatımla psikolojik egoizm, insanların eylemlerini betimleme getirdiği yerde etik egoizm, onu bir adım daha ileri götürerek “insan yalnızca kendi çıkarlarını dikkate alan

bir varlık olmalıdır” diyerek ahlaki bir yargı ve ideal ortaya koyar. Yani, herkesin sadece kendi iyiliği gözetmesi ve kendi çıkarlarını gözeterek, yaşamında en yüksek iyiye yalnızca kişinin kendi tüm tatminlerini (arzuları, istekleri, hazları, ihtiyaçları ve amaçları) gerçekleştirerek ulaşabileceğini herkeste olması gereken bir ahlaki değer olarak sunar. Psikolojik egoizm, betimleyici olduğu halde, etik egoizm normatif bir etik türü olur, çünkü insanın nasıl davranması gerektiğini belirten etik kurallar koyar (Cevizci, 2008: 98-99).

Frenken, (2007: 43)’a göre, etik bencilik (egoizm), Samuel Butler’in ben-sevgisi ve Freudcuların ego dedikleri şeyin etiğidir. Etik bencilik, bir etik teoridir; bir eylem modeli ya da karakter özelliği değildir ve uygulamada, alçakgönüllü ve özverili olmakla bağdaşır. Bir etik benci, yaşamını sürdürürken teorisine uygun hareket etse bile, yine de normalde bencil, narsist veya çıkarıcı davranması gerekmez. Aslında etik bencinin böyle davranması bunun onun için uzun vadede kendi yararına olup olamayacağını bağlı olması yani uygulanacak “en iyi politika” olarak düşünmesi bağlıdır.

Etik tarihi boyunca etkili olan bazı filozofların etik egoizmle ilgili düşünceleri günümüz dünyasının şekillenmesinde büyük öneme sahip insanları etkilemiştir. Örneğin, Schumacher’in “Küçük Güzeldir” adlı kitabında bugünkü iktisadın biçimlenmesi büyük katkısı olan Keynes’in bencilikle ilgili şu cümlelerini bize aktarır: “...Fakat ayağınızı denk alın! Bütün bunların gerçek olması için zaman henüz gelmedi. En azından daha bir yüzyıl boyunca kendimizi ve başkalarını iyinin kötü, kötününse iyi olduğuna inandırmalıyız; çünkü kötü işe yarar, iyi işe yaramaz. Açgözlülük, tefecilik ve ihtiyatlılık daha bir süre için tanrılarımız olmaya devam etmelidirler. Çünkü ancak onlar bizi ekonomik gereksinimlerin tünelinden günışığına çıkarabilirler” (Schumacher, 2002, s.16-17). Keynes iktisadi kalkınmanın en önemli itici ögesinin “bencilik” olduğunu ifade etmekte ve etik olarak savunmaktadır.

Bir başka örneği Lord Shaftesbury (1671-1713) ile Bernard de Mandevilla (1670-1733) arasında geçen etik egoizm tartışmasında görmekteyiz. Shaftesbury göre, bencil ve özgecil güdüler insanın doğasında vardır. Bu iki nitelik olması gereken düzeyde olduğu sürece birbirini tamamlar. Bencilikle özgeciliğin uyuşması insana özgü bir durumdur. Evren nasıl uyumlu bir bütünsel insanda öyle olmalıdır. Erdemli insan uyumlu bir bütün olarak yetişmiş insandır (Hançerlioğlu, 1995: 253). Shaftesbury aslında Hobbes’in etik

egoizm karşı erdemli insan niteliğini ortaya koymaya çalışmıştır. Bir yandan egoizm kabul ederek diğer yandan alturizm ile denge kurmaya çalışmıştır. Mandevilla ise “Arılar Efsanesi” kitabı ile Shaftesbury “The Moralists” adlı yapıtında ele aldığı insan anlayışına cephe alır. Hikâye şu şekilde başlar: Erdemsizlikle zengin olmuş bir arı düşünürü, bu genel erdemsizliği gözleyerek, “erdem elden gidiyor, halimiz ne olacak” diye haykırmaya başlamış. Bu kuşkuya gün gittikçe diğer arılarda ortak olmuş. Bütün arılar erdemliliği özlemeye başlamış. Bunu gören Zeus, onların bu nankörlüğünden ötürü hiddetlenmiş. Hepsini bir çırpıda erdemli hale getirerek cezalandırmış. Erdemli arıların kovunu ıssız bir çöle dönmüş. Mahkemeler kapanmış, yargıçla ekmezsiz, papazlar aç kalmış; devlet memurları işsizlikten bunalmaya başlamış. Her arı azla yetinmekte, kimse çalışmamaktadır. Sadece gerekli olan işler yapılmaktadır; herkes tutumlu olduğu, aşırı zevklerinden sıyrıldığı, başkalarını kıskanmadığı, pek azla doyduğu için çok az şey gerekliymiş. İşsizlik artmış. İyi arılar savaş güçlerini yitirdiklerinden düşmanlar onları kolayca avlar olmuş. Hayatta kalanlar bir ağaç kovuğuna kaçarak canlarını kurtarabilmişlerdir. Artık, erdem yoluyla mutluluğa kavuşmuşlardır. Mandevilla, refahın ancak kötülüklerden doğduğuna inanıyordu. Ona göre erdemsizlikler olmasa, toplum gelişmez ve yok olur. Erdemsizlikler insanı ileriye götüren bir kamçıdır. Bencillikle kamçılanmayan adam miskin olur ve ne kendine ne de topluma fayda getirir (Haçerlioğlu, 1995: 253-254).

İşadamları için organizasyonu tümünü etkileyecek kararlar vermede, kişisel çıkar ve fayda önemli bir rolü vardır. Belli bir noktaya kadar her işadamı kişisel çıkarını artırma peşine düşer ve kendi başarısını artırmanın yolu bulmaya çalışır. Bu iş anlayışı, egoist yaklaşım olarak ifade edilir. Bu egoist yaklaşım aynı zamanda faydacılığı etkiler. Çünkü kişisel çıkarının peşine düşmek bir yandan da toplam iyiliğin artırılması fikrini, diğer taraftan da toplumun iyiliğini geliştirmede rekabet kurallarının yerleşmesi fikrini kapsamaktadır. Klasik kapitalist Adam Smith (1723-1790) bu görüştedir. Smith, eğer iş adamları kendi çıkarını artırma peşine düşerse, bu toplumun iyiliğinin artmasına hizmet edeceğini ifade etmektedir. Gerçekten de Smith, sadece bencilliğin peşinden gitmenin, büyük ekonomik gelişmeler sağlayarak toplumun gelişmesini sağlayacağını inanıyordu. Smith bu görüşlerini “Milletlerin Zenginliği” kitabında, kişisel çıkar ile toplumsal fayda yani egoizm ve faydacılık arasındaki etkileşimi şu şekilde ifade etmektedir: “Her birey devamlı olarak sahip olduğu sermayesini, en avantajlı olacak şekilde kullanmanın

yollarını bulmaya çabalar. İlk bakışta sadece onun yararına hizmet edecekmiş gibi gözüken bu durum, aslında onun sermayesini toplumuna en yararına olacak şekilde kullanmasına yönlendirir. Her birey bu yüzden sahip olduğu sermayesi sonuna kadar kullanır. Bu da en büyük değeri üretir yani doğal olarak her bireyin emek harcayarak kazandığı paranın vergisini, toplumuna karşılık olarak verir. Genellikle bireyin için önemli olanın, ne kamu yararını gözetmek ne de kamu yararın artırılmasına sebep olacak bilgi üretmektir. Onun asıl ilgilendiği kendi güvenliğini sağlamaktır ve kendi kazancına odaklanmaktır. Kendi çıkarının peşinde koşmak, bireyin toplumun refahını için çabalamasından daha fazla toplumun gelişmesine katkı yapar.” Bugünün iş dünyası, Smith’in görüşlerine katılmakla birlikte işletmelerin sosyal sistemin parçası olduğu ve rekabeti düzenleyici kurallarının da gerekli olduğu düşüncesini kabul etmektedirler. Aynı zamanda, kurulmuş kurallar içinde hareket ederek kendi çıkarları peşinde olmanın, bu sosyal sisteme en fazla katkıyı yapacak olan en iyi yol olduğunu da kabul etmektedirler. Bunu “kısıtlı egoizm” olarak da ifade edilebiliriz. Bu kavram bir yandan kendi çıkarı peşinde koşmayı, bir yandan da düzenleyici kurallar koyarak, iş dünyası içerisinde egoizm kalmasını ifade eder (Shaw ve Barry, 1997: 66-67).

Etik egoizm, “insan yalnızca kendi çıkarlarını takip etmesi gerektiğini öne süren” teleolojik karakterli, normatif bir etik türüdür. Bu etik türünde insan doğası, “bencil” olarak kabul edilir. Bu yaklaşımda, herkesin kendi çıkarı peşinde koşmasının beraberinde toplumsal refahı da getireceği kabul edilir.

1.2.2 Deontolojik Etik Teorileri

Yunancada “deon”, “ödev” anlamına gelmektedir. Yunanlılar deon’u, “bir yasa veya hükümlülükten çıkan, ona bağlı ve ilişkin olan bir durum veya hareket tarzı” olarak tanımlıyorlardı. “Deontoloji” terimi ilk kez J.Bentham’ın 1834 tarihli aynı adlı kitabında kullanmıştır (Özlem, 2010: 75).

Teleolojik etiğin tam karşısında yer alan deontolojik etik, eylemin sonucundan ziyade doğru eylem problemi üzerine odaklanır, ahlaki eylemin doğruluğunu ya da yanlışlığını ahlaki ödevin yerine getirilip getirilmemesi üzerine belirlendiğini öne sürer. Ahlakta eylemin sonucundan ziyade, eylemin temelindeki niyet, ilke ve gerçekleştirdiği ödevin önemli olduğunu öne süren deontolojik etik, insanın akıllı ve sorumlu bir varlık olarak

yerine getirmesi gereken ödevleri olduğunu, ahlak anlayışının odağına yerleştirir(Cevizci, 2008: 16-17).

Deontolojik etiğe göre, bir eylem ahlaki olup olmadığı sonuçlarına göre değil, “yerine getirdiği ödevlere” göre değerlendirilir. Bu yaklaşım, teleolojik etiğin “bencil insan doğasına” karşı, “akıllı ve sorumlu insan doğasını” kabul eder. Deontolojik etik, insanın yerine getirmesi gerektiği ödevleri ve sorumlulukların, insanın doğası gereği ona verilmiş yani otonomi olduğunu kabul eder. Deontolojik etik, Kant tarafından sistematize edilerek modern dünyanın birey ahlakına şekil vermiştir. Deontolojik etik ile teleolojik etik arasındaki farklar Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3: Teleolojik Etik ile Deontolojik Etik Arasındaki Farklar

TELEOLOJİK ETİK	DEONTOLOJİK ETİK
Ahlaki eylemin sonuçları üzerine yoğunlaşır.	Ahlaki eylemin doğruluğu veya ödevde uygunluğu üzerinde yoğunlaşır.
Ahlaki eylemin sonuçları hesaba katılarak yapılması gerektiğini öne sürer.	Ahlaki eylemi, belli bir ilkeye dayandırarak veya yapılması gerçekten doğru oldukları için yapılması gerektiğini öne sürer.
Ahlaki eylemin ölçütünü, haz ve mutluluk gibi ölçütlerle ortaya koyar.	Ahlaki eylemin ölçütünü, eşitlik, tarafsızlık ya da evrenselleştirilebilirlik gibi formel ölçütlerle ortaya koyar.
“En yüksek sayıda, en yüksek mutluluğu” tek ölçüt alınır.	Bir veya birçok ölçütü temel alır.

Kaynak: (Cevizci, 2008: 15-17).

1.2.2.1 Kant’ın Ödev Etiği

Deontolojik etik, en sistematik biçimiyle “Kant” tarafından savunulmuş ve temellendirilmiştir. Kant’a göre bir eylemin değerlendirilmesi, eylemin sonucuna (teleolojik) göre değil, ahlakın öngördüğü biçimsel yapıya uyup uymamasına bağlıdır. Bu biçimsel yapının merkezinde “ödev duygusu, iyi istenç (irade), evrensellik ve

otonomi” yer alır. Bir başka ifade ile eylemin mutluluk ve mutsuzluk yaratması önemli değildir. Kant’ın ahlak felsefesinde temel amaç, “iyinin ve kötünün”, “doğrunun ve yanlışın” ne olduğunu belirlemek yatar. Kant, “Ne yapmalıyız?” sorusu etrafında yoğunlaşır. Bu sorunun ötesine geçerek uymamız gereken maksimlere veya eylemlerimiz için gereken temel ilkelere ulaşmaya çalışır. Ona göre dünyada en mutlak “iyi”, “ödev bilinci” ve “ahlak yasanına” saygıyla ortaya çıkan “iyi istenç”tir. Bir ahlaki eylemin doğru olması o eylemin ödevden veya ahlak yasanına göre yapılmasına bağlıdır (Yazıcı, 2007: 144-145).

Kant ahlakını dört başlık altında toplamak da mümkündür. Böylece gereksiz kavram çokluğunun önüne geçilmiş ve konunun bütünlüğü de sağlanmış olur. Bu başlıklar şunlardır (Kılıçoğlu, 1988: 199);

1. İyi isteme (veya istenç),
2. Ödev kavramı,
3. Ahlak yasası,
4. Özgürlük kavramıdır.

İyi İsteme Kavramı

Aristoteles’ten beri ahlaki anlam içinde olduğumuz kendi başına ya da amaç olarak “iyi” ile başka bir şey için iyi olan ya da araç olarak “iyi” ayırımını, daha doğrusu koşulsuz ve mutlak “iyi” ile koşullu “iyi”yi temeline alan Kant, “Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi” eserinde, dünyada kendi başına mutlak ve koşulsuz olarak “iyi” olan tek şeyin “iyi isteme” olduğunu öne sürer (Cevizci, 2008: 178-179). Ona göre: “Dünyada, dünyanın dışında bile, ‘iyi isteme’ den başka kayıtsız, şartsız sayılabilecek hiçbir şey düşünülemez. Anlama yetisi, zekâ, yargı gücü ve adı ne olursa olsun düşüncenin diğer doğa vergisi yetenekleri ya da mizacın özellikleri olarak yüreklilik, kararlılık, tasarlananda sebat, çeşitli bakımlardan iyi ve istemeye değerdir kuşkusuz; ama bu doğa bağışlarını kullanacak olan ‘isteme’ ve bundan dolayı karakter yapısı ‘iyi’ değilse, son derece kötü ve zararlı olabilir...’İyi isteme’, etkilerinden ve başardıklarından değil, konan herhangi bir amaca ulaşmaya uygunluğundan da değil, yalnızca ‘isteme’ olarak, yani kendi başına iyidir... Talihin özel bir cilvesiyle veya üvey ana muamelesine uğramış bir doğal yapının cimri donanımından dolayı bu ‘iyi isteme’, amacını gerçekleştirmede güçsüz kalıyorsa harcadığı en büyük çabaya rağmen hiçbir

şeyi başaramıyor ve yalnızca ‘iyi isteme’ olarak kalıyorsa; yine de bir mücevher gibi, kendi tüm değerlerini kendinde taşıyan bir şey olarak, kendi başına parıldar...”(Kant, 2009: 8-9).

Kant’a göre “iyi isteme” kendi başına “iyi ve değerli”dir. Ona göre bu kavram, kendi başına saygı görmeğe layık ve başka hiçbir amacı olmaksızın “iyi” olan bir kavramdır. Kant, yukarıda saydığı birçok değer ve doğa vergisi özelliklerin, “iyi isteme” olmadan zararlı ve kötü olabileceğini ifade etmektedir. “İyi istemeyi” bir mücevhere benzetip onun kendi başına değerli olduğunu ve ona tarihsel süreç içerisinde gerekli değeri verilmeyip, ikinci plana itilse de yine de onun kendi başına değerini koruduğunu düşünmektedir. İyi istemenin anlaşılır kılınması ve geliştirilmesi için Kant, “ödev kavramına” başvurmuştur. Ona göre, eylemlerin bütün değerini belirleyen daima hep üste duran ve her şeyin şartını oluşturan bu “ödev kavramı”, ‘iyi istemeyi’ de içermektedir. “Ödev kavramı”, “iyi isteme” kavramını bazı öznel kısıtlamalar ve engeller ile beraber içerirse de, bütün bunlar onu gizlemek ve tanınmaz duruma getirmekten uzak olup, aksine onu daha açık ve belirginleştirir. Onun daha iyi parıldayıp seçilmesini sağlamaktadır (Kılıoğlu, 1988: 200).

Ödev Kavramı

Kant, “Ödev kavramını, yasaya saygıdan dolayı yapılan eylemin zorunluluğudur” diye tanımlamaktadır (Kant, 2009, 14). Kant hangi tür eylemlerin ödev olup olmadığı veya ödevde yönelik eğilimden kaynaklandığını açıklamak için bakkal örneğini verir (Yazıcı, 2007: 145):

- 1. Ödevde aykırı eylemler:** Bir bakkalın müşterilerine farklı fiyat uygulaması, ödevde aykırı bir davranıştır. Çünkü böyle bir eylem dürüstlük ilkesiyle bağdaşmamaktadır. Bu eylemlerin ahlaki olmadığı açıktır.
- 2. Ödevde uygun olan eylemler:** Bir bakkalın deneyimsiz müşterisini aldatmaması ödevde uygundur. Zeki bir tüccar çok alışveriş yapıldığı yerde, herkes için değişmez bir fiyat koyar. Öyle ki bir çocuk, başka herkes gibi, ondan alışveriş yapar. Dolayısıyla insanlara dürüstçe hizmet edilir. Ancak bu, tüccarın bunu ödevden dolayı ve dürüstlük ilkesinden dolayı yaptığını inanmamız için yeterli değildir (Kant, 2009: 9).

- 3. Ödevden dolayı olan eylemler:** Bir bakkal ödevden dolayı yani herkese eşit davranılması gerektiğine inanıyor aynı zamanda dürüstlük ilkesini kabul ediyorsa ve bundan dolayı eylemde bulunuyorsa hem ödevde uygun hem de ödevden dolayı yapıyordur.

Kant'a göre ahlaken değerli sayılması gereken eylemler, her şeyden ilk olarak, ödevden dolayı yapılmış eylemlerdir. Burada ödevde uygun olan eylemler bile yeterli değildir, ödevden dolayı olmak önemlidir. Bir eylem hiçbir eğilim duymadan veya hiçbir baskı altında hissedilmeden, yalnız ve yalnız ödevden dolayı yapılırsa o zaman ahlaksal bir değer taşır İkinci olarak ise, ödevden dolayı yapılan eylemin ahlaksal değerini, onunla ulaşılabilecek amaçta bulmaz, onu yapmaya karar verdirten maksimde bulur. Üçüncü olarak, ödev yasaya saygıdan dolayı yapılan eylemin zorunluluğudur (Yaran, 2010:90-91).

Ahlak yasası

Ahlak yasası, tıpkı doğa yasası gibi, istinasız herkes için buyrulan, üstelik hiçbir istisna kabul etmeyen evrensel, tüm insanlar için geçerli olan genel geçer yasadır. Kant' a göre, bir insanın eylemlerin ahlaki bir değere sahip olacağına, onların ahlak yasasından kaynaklanması, yasaya duyulan saygının eseri olmaları gerekir. Ona göre eylemin ahlaki değeri, onların fiili veya tasarlanmış sonuçlarından değil, fail ya da öznenin eyleminde kullandığı maksimlerden gelir. Kant, ahlak yasası olarak belirlediği maksimleri; "kategorik ya da kesin" ve "hipotetik ya da koşullu" buyruklar olarak ikiye ayırır (Cevizci, 2008: 182). Kategorik buyruklar "üç temel maksim" üzerine kurulmuştur. Bunlar; "evrensellik, insan kişiliğine saygı ve otonomi"dir (Kılıoğlu, 1988: 206). Kant, bütün ahlaki eylemlerin göz önünde bulundurulması gereken üç temel maksimi şu şekilde ifade eder (Çüçen, 1999: 319-320):

Birinci maksim: "Öyle davran ki, davranışın temelindeki ilke, tüm insanlar için geçerli olan evrensel ilke veya yasa olsun." Bu ilke bize bir davranış da bulunmadan önce, bu davranışı herkes için isteyip istemeyeceğimizi sormamızı istemektedir (Evrensellik ilkesi).

İkinci maksim: "İnsanlığı, kendinde ve başkalarında, bir araç olarak değil de, her zaman bir amaç olarak göreceğ şekilde davran!" Bu ilke ile Kant, insanları değer koyucu olarak görmeyi yanı sıra onları en yüksek değer yapmaktadır.

Başkalarını kendi davranışlarına amaç yapmamayı kendine amaç yaparak, onlarında senin gibi akıllı bir varlık olduğunu kabul etmek gerektiği ifade etmektedir (İnsan kişiliğine saygı).

Üçüncü maksim: “Öyle davran ki, iraden, kendisini herkes için geçerli olan kurallar koyan bir yasa koyucu olarak hissetsin!” Bu kurala göre Kant iradenin otonom olduğunu ve bir yasa koyucu gibi davranabileceğini vurgular (Otonom ilkesi).

Yukarıda ifade edilen koşulsuz veya kategorik buyruklar, başka bir amacın aracı olarak değil, bizatihi kendisi için kabul edilip hayata geçirilen koşulsuz buyruklardır. Buyruğu koşulsuz yani kategorik kılan, onun hiçbir doğal unsura ya da nedene dayanmaması, buyruk kılan şeyde, onun eylemi yönlendiren bir yasa, fakat özgürce, nedenlerden, koşullardan ya da amaçlardan bağımsız olarak konmuş bir yasa, üstelik en yüksek yasa olmasıdır (Cevizci, 2008: 183-184).

Kant Etiğine Eleştiriler

Kant’ın ödev ahlakı ile ilgili eleştiriler üç başlık altında ifade edilebilir. Bunlardan ilki: Kant için ahlak yasası şu veya bu somut duruma uygun düşen bir içeriğe sahip olmamasıdır. Ahlak yasası içerikli değil, formel bir yasadır. Böyle bir yasayı, hazza, mutluluğa, yarara vb. göndermeler yaparak somutlaştıramayız. Çünkü haz, mutluluk, yarar vb. insanın nedensellik yasalarınca belirlenmiş doğal yanına ait olan bu şeyler, varoluşlarını heteronomi’den alır (Özlem, 2010: 80). Kant, ahlaki olanı belirlemede değerleri değil, aklın buyruğunu yerine getirme durumunda bulunan “ödevleri” kabul eder. Yani içerik değil, formel bir yasayı kabul eder. Formel ahlak anlayışının ahlaki olanı belirlemede ölçü formel olduğundan, bunun yeterli olduğu söylenemez (Kılıoğlu, 1988: 214).

Kant’ın ödev ahlakına yapılan ikinci eleştiride; Kant’ın, ödevlerin birbiriyle çatışması durumunda çatışmayı nasıl çözeceğine ait bir açıklama yapmamış olmasıdır (Türkeri, 2008: 138).

Kant’ın ödev ahlakına yapılan üçüncü eleştiriye de Frankena (2007: 69) şu şekilde ifade etmektedir: “Her ne olursa olsun, bir kişinin kişisel ilkesini ahlaki bir ödev olarak görmemiz için bu kişinin, kişisel ilkesinin evrensel olarak izlenmesini tutarlı bir şekilde

istememesi yeterli değildir. Kişinin kendi kurallarının evrensel olarak izlenmesini hangi açıdan istediği çok önemlidir. Örneğin kişi, dürüstlüğü evrensel olarak istenmesini isteyebilir; çünkü kişi, kendisi dâhil, herkesin dürüst olmasını kendisinin yararına görebilir. ‘Herkesin dürüst olması, benim bakış açımına göre en iyi politikadır’ görüşü, yani kişinin kendi kurallarını evrenselleştiriyor olması ile ahlaki bakış açısı alması arasında fark vardır.”

Genel olarak yapılan Kantçı ve faydacı kuramlara bir eleştiri de çağdaş felsefecilerden Michael Stocker tarafından yapılmaktadır. Ona göre, Kantçı ve faydacı kuramların öngördüğü değerler ve ahlaki gerekçelendirme doğrultusunda bireylerin sahip oldukları duygular ile ahlaki ödevleri arasında, uyum ve uzlaşma sağlanması imkânsızdır. Bu yönüyle bu iki etik kuramı, “modern etik kuramlarının şizofrenisi” diye nitelendirmektedir. Stocker’ın makalesinde verdiği örnek Kantçı yaklaşımın özelliklerini ortaya koymak bakımından ilgi çekicidir (Yazıcı, 2007: 148):...Uzun süredir tedavi görmekte olduğunuz hastanede ziyaretçi saatini dört gözle bekliyorsunuz. Bir yakın dostunuzun sizi ziyaret etmesine, onunla içten bir sohbete psikolojik bakımdan son derece ihtiyacınız var. Tam da bu sırada arkadaşınız Banu içeri giriyor ve derin bir sohbete koyuluyorsunuz. Ancak, sohbet ilerledikçe, Banu’nun sizi ziyaret etme nedeninin arkadaşınız, yakınınız veya dostunuz olduğu için değil, sırf ödev duygusundan dolayı olduğunu öğreniyorsunuz. Yani Banu, “hastalanan yakın dostları ziyaret etmek gerekir” sorumluluğuyla sizi ziyaret etmiştir... Kantçı ahlak anlayışının ölçütleri, bireyin ahlaki vicdanının tamamen konu dışı olduğunu ilan eder ve araçları “amaçlardan”, davranışının iyiliğini “sonucun iyiliğinden”, ahlaki sorunu “iyilik yapma sorunundan” ayırmayı başaran saf “prosedüralizme” indirger. Bu deontolojik ahlak anlayışı, etkiler ve saiklerden çok prosedürü öne çıkartmasıyla “iyilik yapma” sorusunu, tamamen ahlakın gündeminden çıkarır ve onun yerine disiplin meselesini koyar (Bauman, 2011: 88).

1.2.2.2 Adalet Teorileri

Adalet teorileri üç başlık altında toplanabilmektedir. Bunlar; dağıtıcı adalet, düzeltici adalet ve prosedürel adalet’tir. Dağıtıcı adalet yaklaşımına göre, her türlü mal ve hizmet adaletli bir şekilde toplum fertlerine dağıtılmalıdır (Torlak, 2009: 129). Buna göre kişilerin yetenekleri, kabiliyetleri, ihtiyaçları ve topluma olan katkıları oranında mal,

onur ve makama sahip olmaları gerektiğini buyurur. Bu dağıtımın temelinde orantılı bir eşitlik yatar. Orantılı eşitlikle, bireylerin özel ya da sübjektif nitelik ve konumları dikkate alınarak çeşitli dağıtım kalıpları içinde yapılır. Genelde bu üç kriterle belirlenir: “Hak-ediş”, “liyakat” ve “ihtiyaç”. Bunu bir örnekle şu şekilde açıklanabilir: Herhangi bir müzik eğitimi almamış bir arabesk sanatçısı, yıllarını klasik müzik eğitimine vermiş bir piyaniste göre piyasadan daha fazla gelir kazanmaktadır. Dağıtıcı adalet yaklaşımına göre, piyasa koşullarına müdahale ederek, “layık” olma kriteri gereği devlet tarafından ödüllendirilmesi gerekir. “İhtiyaç” kriteri ise, asgari bir yaşam standardını sağlamak amacıyla yine piyasa ekonomisi dışında, ekonomik olarak kötü durumda olanlara yardım yapılması gereğini savunur. Bu yaklaşım liberal etikle çelişmektedir. Dağıtıcı adalet, piyasa kuralları dışında yapılan bir dağıtım öngördüğü için liberallerce adaletsizlik olarak görülür (Aktaş, 2001: 189-190).

Düzeltilici veya telafi edici adalet yaklaşımında, dağıtıcı adalet yaklaşımının eksikliklerini giderme üzerine kuruludur. Buna göre, herhangi adil olmayan durum söz konusu olduğunda, öncelikle bu duruma neden olan kişi ve kurumların bu olumsuz durumlarla sonuçları telafi edici çabalar içine girmesi beklenir (Torlak, 2009: 129).

Prosedürel adalet yaklaşımı ise, herhangi bir sonucun adil olabilmesi için bununla ilgili bağımsız bir kriterin ve bu sonuca götürmeyi garanti eden bir prosedürün var olması durumudur.

Rawls’ın Adalet Teorisi

John Rawls Adalet teorisiyle, Modern liberalizmin bir başka yüzü olan özgürlük ve adaleti bir arada işleyerek, faydacılığa karşı alternatif oluşturmaya çalışmıştır. Rawls’a göre faydacılık, teleolojik bir öğretilerdir. Yani “iyi kavramını”, “hak kavramından” bağımsız olarak kurgular ve iyiyi, arzuların tatmini olarak algılar. Oysa Rawls, “hakkı”, “iyiye” öncel kılmakta ve “deontolojik bir adalet anlayışı” kurma peşindedir. Rawls’a göre, herhangi bir şey (eylem, davranış ya da kural) haklı değilse, iyi de değildir. Dolayısıyla faydacı yaklaşım çerçevesinde insana haz veren bir eylemin, şayet haklı değilse, iyi olması da mümkün değildir (Avşar, 2006: 16-17).

Rawls’ın adalet teorisi iki temel ilkesi oluşmaktadır:

1. Birinci ilkeye göre her bir kişinin, diğerlerinin benzer özellikleriyle bağdaşır biçimde en geniş temel özelliklere eşit biçimde sahip olmaya hakkı olmalıdır.
2. İkinci ilkeye göre sosyal ve ekonomik eşitsizlikler;
 - a. En az avantajlı olanın en fazla yararına olabilecek şekilde ve
 - b. Hakkaniyetli fırsat eşitliği çerçevesinde herkesin durum ve görevine bağlı olacak şekilde düzenlenmelidir (Aktaş, 2001: 242).

Rawls, birinci ilkeyi, eşit özgürlükler ilkesi; ikinci ilkeyi, farklılıklar ilkesi olarak tanımlamaktadır.

Erdem Etiği

Erdem, ahlakın en temel kavramlarından biridir. Bu nedenle dinlerin ve klasik felsefecilerin en fazla vurguladığı ahlaki değerdir. Türkçede erdem önceleri “artam” şeklinde söylenmiştir. Artam’ın “artmak” fiilinden geldiği hatırlandığında “artam” veya “erdem’in” insanda fazladan bulunması gereken bir kapasite olarak anlaşıldığı açıktır. Bu nedenle erdem kavramı, her türlü üstünlük ve fazilet için kullanılmıştır. Arapçada fazilet olarak karşılığının olması, erdem’in bir fazlalık ve üstünlüğü işaret ettiğini gösterir (Kök, 2012: 75). Slote, (1997: akt. Yazıcı ve Yazıcı, 2009: 232)’ye göre, erdem ahlakı, “yükümlülük”, “hak”, “gereklilik” ve “ahlaki yanlışı” gibi deontik kavramlar yerine “iyi” veya “yetkin” gibi aretik kavramları esas alır. Eylemlerin ve seçimlerin değerlendirilmesinden çok eyleyenlerin, iç motivlerine ve karakter özelliklerine vurgu yapar.

Yaran, (2010: 405)’a göre, erdem etiğine tarihsel yolculuğu içinde bakıldığında kısmen Sokrates ve Platon ve Özellikle de M.Ö 4. yüzyılda Aristoteles ile başladığı kabul edilir. Erdem etiğinde Platon’un etkili olduğu yön ise dört temel erdem görüşüdür. Onun tasnif ettiği erdemler, hikmet, cesaret, iffet ve adaletten ibaret dört temel erdem kuramı, İslam felsefesi ahlakını da Hıristiyan ahlakını da ortaçağ başlarından günümüz dünyasına kadar az veya çok etkilemeyi başarmıştır. Fakat erdem etiği konusunda asıl önemli görülen filozofsa Aristoteles olarak kabul edilir.

Erdem etiği, söz konusu olan iki etik anlayışına esas olarak da “Faydacılık ve Kantçılığa” alternatif olmaya çalışır. Temeli Aristoteles’in erdem anlayışına kadar uzanan bu görüş, yirminci yüzyıl filozoflarından G.E.M Anscombe tarafından geliştirilmiştir.

Yüzyılımızdaki temsilcisi ise Alasdair McInyre'dir. Faydacılığın sadece faydayla ilgilendiği, ahlaki eylemi başka her şeyden tecrit ederek onu eylemden etkilen herkesin mutluluk ya da yararını en yüksek düzeye çıkararak eyleme eşitlediği halde erdem etiği, eyleyenle ilgilenerek ahlaklı bir karaktere sahip olmanın önemine vurgu yapar. Erdem etiği, Kantçılığın kategorik buyruğuna ve ahlak yasasına karşı çıkar. Kantçılığın eyleyenin motivasyonuna ve karakterini önemsememesini eleştirerek, eyleyenin kendi duygusal dünyası ile birlikte başkalarına yönelik duygularına ayrı bir önem verir. Erdem etiği, gelenekten kopan evrenselliğin hiçbir şeye yaramayacağı inancıyla, evrensel olana karşı yerel ve manevi olanı, genel olana karşı özgül olanı, soyutlanmış olana karşı cisimleşmiş olanı, bireye karşı cemaatin etik değerlerini, rasyolaniteye karşı ahlaki duyarlılığı savunur (Cevizci, 2007: 278-279).

Erdem etiğinde eylemi yaparken uyulan kural ve içinde taşınılan niyet ya da eylemin sonucunda elde edilenden ziyade, eylemde bulunacak kişinin karakterinin ahlaki gelişimine önem verilir. Bu etik anlayışına göre, örneğin yardımseverlik gibi bir erdemi, bireye, alışkanlık yolu ile aşılması önemli yer tutar. Başka bir ifade ile önemli olan, karakter eğitimi ve güzel huy sahibi olmaktır. Erdem etiği, antik çağda bir çok filozof tarafından ele alınsa da Aristo, erdem etiğini en kapsamlı şekilde analiz etmiştir. Aristo, erdemlerin edindiğimiz iyi alışkanlıklar olduğunu ve kazanılıp geliştirilebileceğini savunmuştur. Önemli bulduğu 11 erdemi analiz eden edip vurgulayan Aristo, çoğu erdemini iki aşırı karakter özelliğinin arasında orta yerde bulunduğunu görüşündedir. Ona göre orta noktayı bulmak elbette zordur fakat aklımızın yardımıyla uç kesimlerden orta noktaya doğru gidilebilir (Yaran, 2010: 35-36).

Erdem ahlakına göre, bireyde bulunan erdemler veya iyi özelliklerin gelişmesi ve ilerlemesi ahlakiliğin kaynağı olarak kabul eder. Eğer kişi ahlaksız özelliklerinden arınmış ve erdemli ise iyidir. Erdem ahlakı, ahlaki karar, yargı ve yaşamın nesnel yeterliliklerinin kaynağını, mutlak olan ve mutlak olana giden değerlerle iç içe olduğunu göstererek, din-ahlak birlikteliğini ve gerekliliğini çağırıştırır (Kök, 2012: 75).

Erdem etiğini diğer etik kuramlarından farklı kılan “eyleyen” temelli olmasıdır. Diğer etik teorileri, “en fazla sayıda, en fazla iyilik veya ödev kavramını” kullanarak “eylem” yönüne vurgu yaparken, erdem etiği, “eyleyen” yani bireyi merkez altına alır. Bireyin sahip olması gereken erdemleri olması gerektiğini öne süren bu etik yaklaşım, etik

tarihinin en eski kuramlarından biridir. Temeli Sokrates'e kadar götürülebilecek bu yaklaşımı, Aristoteles sistematik hale getirmiştir. Bireylerin temel erdemleri olması gerektiğini ve bunun bireye alışkanlık yoluyla kazandırılacağını öne süren bu görüş, günümüz dünyasında da Faydacılık ve Kantçılığa alternatif olmaya çalışmaktadır.

1.2.3 Rölâтивist Teoriler

İlkçağ felsefesinde sofistler, her şeyin ölçüsü insan olarak insanı kabul etmek suretiyle ahlak felsefesine rölâтивist bir anlayışı hâkim kılmışlardır. Bunun tabii sonucu olarak ahlak kuralları toplumdan topluma, kültürden kültüre, hatta bireyden bireye fark edecektir. İlk defa Sokrat, her sahada kesin bilgiyi reddeden bu anlayışa karşı, tümevarım metodunu geliştirerek, kavramların genel geçer bir tarifine ulaşmayı ve sofistlerin rölâтивist anlayışını aşmayı denemiştir (Kılıç, 2009: 15). Genel anlamıyla rölâтивizm, “ahlaki plüralizm” olarak da adlandırılmaktadır. Bu yaklaşıma göre, toplumsal düzende bir değil, daima birden çok ahlak normları ve ilkeleri mevcuttur (Çoşkun, 2004: 26).

Rölâтивistlere göre, etik davranış kavramı, bireylerin ve toplumların deneyimlerinin sonucu olarak öznel bir nitelik taşır. Rölâтивist kavramı kendi içinde, betimleyici, metaetik ve normatif rölâтивizm olarak üç şekilde ele alınır. Betimleyici rölâтивizm, kültürleri gözlemlemekle ilgilidir. Farklı kültürlerin sergiledikleri, normlar, gelenekler ve değerleri gözlemleyerek, o kültüre ait gerçek bir tanımlamaya ulaşmaya çalışır (Ferrell, Fraedrich ve Ferrell, 2011: 160).

Normatif etik rölâтивizme göre, bir ahlaki ilkenin doğru olup olmaması kişinin bakış açısına bağlıdır. Bu yaklaşıma göre, belirli bir ahlaki ilkenin, biri için doğru diğeri için yanlış olabileceğini iddia eder ve hiç kimse anlamlı bir biçimde, birinin ilkesinin doğru ve onun tersini yapan içinde yanlış olduğunu öne süremez. Bu anlayışta her ikisi de doğrudur (Peffer, 2001: 272). Normatif etik rölâтивizm, bireylerinin görüşlerinin diğerkilerin görüşleri kadar iyi olduğunu kabul eder. Bu yönüyle normatif rölâтивistler, bireylerin mantık seviyeleri ile ilgilenir (Ferrell, Fraedrich ve Ferrell, 2011:160). İnsanlar kendi kültürel değerlerine daima uymak zorunda olup olmamalı veya yaşadıkları yerlerdeki ülkelerin değerlerine kendilerini benimseyip benimsemedikleri gibi sorularla ilgilenir. Örneğin, Roma da yaşıyorsan Romalılar gibi davran! (Ford, 2001: 52).

Metaetik rölativizm ise, insanların olayları değerlendiren kendi perspektiflerinin baktıklarından, değer sistemleriyle, bireysel özellikleri arasında ortaya çıkacak çatışmaları da değerlendirecek nesnel bir karar verme mekanizmalarına sahip olamayacaklarını kabul eder. Buna göre etik kurallar, kültürlerin kendine özgü özelliklerine göre şekil alır. Metaetik rölâtiviste göre, etik ikilemleri çözecek metot yoktur. Eğer bir metot varsa da bu sadece birkaç durumda geçerli olabilir (Ferrell, Fraedrich ve Ferrell, 2011: 160). Meta-etik rölativizme göre, ahlaki olarak doğru ya da yanlış olanı kanıtlayacak kesin bir yöntem yoktur. Bu yaklaşıma göre herkes mükemmel biçimde akılcı, kavramsal olarak net, olgulara hakkında tam bilgiye olarak bilgilenmiş ve ahlaki bakış açısını benimsemiş olsa bile doğru ya da yanlış belirlenemez (Peffer, 2001: 272).

Etik rölativizm altında yatan varsayımlar, kaçınılmaz bir biçimde etik septizme yönelir. Çünkü etik rölâtivistler, etik ikilemleri çözme konusunda geçerli veya geçersiz olacak bir önermede bulunma konusunda başarısızdırlar. Bu yönüyle “Faydacılık ve Kantçılık”, etik problemleri çözme konusunda daha az kötümserdir (Ford, 2001: 70).

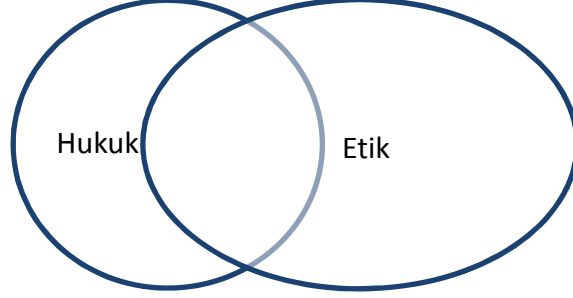
1.3 Etiğin Diğer Bilimlerle İlişkisi

Etik, “olması gereken” niteliğine sahip olduğu için normatif bir yapıya sahiptir. Sosyal bilimler ise pozitifdir; yani, yapısı gereği “olması gerekenlerle” ilgilenmez yerine “olanla veya olmuş olanla” ile ilgilenir. Pozitif-Normatif ayırımı, bilimin felsefeden yani değer, olgudan ayrışmasını sağlamıştır. Bu kısımda göreceğimiz tüm bilimler, bu kapsamda ayrışsalar da etik ile ilişkisi tamamen koparmış değildirler. Özellikle bazı uygulamalarda sosyal bilimlere azımsanamayacak kadar büyük katkı sağlarlar.

1.3.1 Etik ve Hukuk

Etiğin en yakın olduğu disiplinlerden biride hukuktur. Hukuk devlet tarafından tanınmış ve kabul edilmiş normlardır. Etiğin de hukukun da amacı, iyilik ve doğruluğun hakim olduğu, sorun ve çatışmalardan uzak bir toplumsal düzenin sağlamasıdır. Hukukun, kuralların uygulanmasında yaptırım gücü olduğundan etikten bu yönüyle farklılaşır. Fakat faaliyet alanları birbirini tamamlar niteliktedir. Hukuk, normların yazılı şeklini ifade ederken, etik, yazılı olmayan ahlaki normları ifade eder. Genelde hukuka uygun olan etiğe de uygun olduğu gözlenir. Ancak hukukun etiği önemsemediği durumlar da

söz konusu olabilir. Bu durumda etik ve hukuk birbiriyle kesin çizgilerle ayrışır. Örneğin, vergi affı hukuki bir karar olmasına rağmen, vergisini zamanında ödeyen vatandaşlar açısından bu hukuki karar, etik dışı bir karar olarak kabul edilebilir (Filizöz, 2011: 6-9, Özgener, 2009: 15).

Şekil 2: Etik ve Hukuk İlişkisi

Kaynak: Linda K. Trevino ve K. A. Nelson, “Managing Business Ethics”, John Wiley and Sons Inc., 5.Baskı, 2011, s.21.

Hukuk, toplumun sahip olduğu minimum norm ve standartları yansıtır. Bu nedenle iki disiplin öğeleri olan “etik ile legal” olan büyük ölçüde örtüşür. Fakat etik davranış öğelerinin bazı örnekleri, hukuk sistemi içinde yer almaz. Örneğin, 2008 finansal krizi yönlendiren davranışlar, temelde hukukidir; fakat etik değildir. Yukarıdaki Venn şeması şeklinde gösterilen ilişkide görüldüğü gibi, etikin içeriği hukuka göre daha geniş ölçekli bir yapıdadır. Yani etik, hukuka göre daha fazla alanı düzenleme alanı içeren norm ve standartlara sahiptir (Trevino ve Nelson, 2011: 20). Etik ve hukuk birbirine geçmiş kavramlar olmasına rağmen, birbirleriyle örtüşmediği noktalarda bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda etik ile hukuk arasındaki farklılıklar gösterilmiştir.

Tablo 4: Etik ile Hukuk Arasındaki Farklılıklar

Etik	Hukuk
Görev ve sorumlulukları açıklar	Hakları belirler
Gayri resmidir	Resmidir
Yazılı değildir	Yazılıdır
Davranışlarla ilgilidir	Sözleşmeyle ilgilidir
Temeli akla ve bilgeliğe dayanır	Temeli akla dayanır
Gönüllüğe dayanır	Yaptırıma dayanır
Kalple ilgilidir	Akıl ilgilidir
İnsanlardan tarafından oluşturulur	Belirli bir elit kesim tarafından oluşturulur
Evrimsel olarak gelişme gösterir	Yasaklayıcı normlardır

Kaynak: Raci Kılavuz, “Kamu Yönetiminde Etik ve Bir Sorun Alanı Olarak Yozlaşma”, Seçkin Yayınları, 2003, s.38. Akt, Berrin Filizöz, “İşletme Etiği Etik ve Etiğe İlişkin Kavramlar”, Beta Basım Dağıtım, 1.Baskı, 2011, s.8.

Özlem, (2010: 207) hukuk ile etik ilişkisinin ortak özelliklerini, şu şekilde ifade etmektedir: Her iki disiplinde, insanların birlikte yaşama zorunluluğunun bir sonucu olarak toplumsal yaşam içerisinde oluşturularak toplumda oluşabilecek kaosu önlerler, bir kurallar bütünü geliştirirler, dayandığı ilkeler normatif özelliktedirler ve son olarak birer toplumsal fenomen olarak tarihin akışı içerisinde değişime uğrarlar.

Hukuk ve etik ilişkisi, devletin bir yönüyle de buna ne derece önem verdiğiyle de ilgili bir meseledir. Aslında “kamu vicdanı” olarak kullanılan kavram, aslında bize etik normları çağrıştırmaktadır. Günümüz dünyasında, kanunlar yapılırken etik hususlara dikkate alındığı ve toplumun tepkisinin göz ardı edilmediği bazı örneklere rastlanır. Özellikle son zamanlarda ülkemizde, devletin kendi memuru ile ilgili davranışları

düzenlerken bunu etiğin alanından çıkarmış olup, hukukun alanına yerleştirdiği gözlenir. “Kamu Etik Kurulu”, Başbakanlığa bağlı olup etik davranışları maddi birer hukuk kaidesi haline getiren bir kurum özelliğindedir. Böylelikle de devlette yozlaşmaya karşı önlem almakta ve kişilerin kendi inisiyatifine bırakmamaktadır.

1.3.2 Etik ve Kültür

Koçel, (2010: 135-136) kültürü: “Öğrenilen ve paylaşılan değerler, inançlar, davranış özellikleri ve anlam taşıyan semboller” olarak tanımlamaktadır. Ona göre, “kültür kavramına” daha yakından ele alındığında; toplumdaki insanların yaşama amacını, dünya görüşlerini, dil ve konuşma tarzlarını, inançlarını, tutum ve davranışlarını, iyi ve kötüyü algılayışlarını, zaman kavramına bakışlarını, insanlararası ilişkileri ve benzeri konularda paylaştıkları değer, anlayış, simge ve bakış açılarının toplamı olarak da ifade edilebilir.

Roberston, (2002: 380; akt. Yeşil, 2011: 117)’na göre, etiğin kültür ile ilişkili olduğunu ve kültürel değerlerin hangi tutum ve davranışlarının, etik olup olmadığına konularında, önemli katkıların olduğunu belirtmiştir. Ona göre, kültür ve etik konularını birbirinden ayrı düşünmek, yanlış fikirler oluşmasına sebep olabilir ve birçok etik değer, kültürel değerlerden etkilenmekte ve bu değerlerin temel fikir, düşünce ve özünü yansıtmaktadır.

Robertson ve Crittenden, (2003; akt. Yeşil, 2011: 126-127)’na göre etik, norm ve prensiplerin, ülkelerin ekonomik ideolojileri, kültürleri ve diğer birçok faktörün ürünü olduklarını belirtmişleridir ve bu çerçeveden hareketle toplumların etik yaklaşımlarını belirlemeye çalışmışlardır. Aşağıda kültürel özellikler, ekonomik ideoloji ve diğer özellikler çerçevesinde toplumların etik yaklaşımları ortaya konmuştur:

- Güçlü Batı kültürü ve kapitalizm tarafı olan toplumlarda, daha çok bencillik (egoizm) ön plana çıkmaktadır. Bencilliğin egemen olduğu toplumlarda bireyler kendi çıkarlarını maksimize etmeye yönelik yaklaşım içinde bulunacaklardır. (Teleolojik-Etik egoizm)
- Doğu kültürü ve sosyalizmin hakim olduğu toplumlarda ise, faydacılık daha çok ön plandadır. Faydacılık içinde bireyler davranışlarının sonuçlarına odaklanmakta ve en fazla sayıda en fazla kişiye faydayı sağlayan tutum ve davranışlar geliştirmektedirler. (Teleolojik-Faydacılık etiği)

- Batı kültürü ve karma ekonomik yaklaşımın egemen olduğu toplumlarda, daha çok formalizm tercih edilmektedir. Davranışlara önem verme ve belli haklarının önemi vurgu yapma yaklaşımları öne çıkmaktadır. (Deontolojik etik)
- Doğu kültürü ve karma ekonomik ideolojinin egemen olduğu toplumlarda ise, daha çok erdemlilik etiği öne çıkmaktadır. Davranış ve kararların etik olmasında ahlaki kuralların yanında kişinin belirli özelliklere sahip olması istenmektedir. (Erdem etiği)
- Batı kültürü ve orta derecede sosyalizm etkilerinin görüldüğü toplumlarda, daha çok görecelik hâkim durumdadır. Bu yaklaşımın özelliği ise, etik davranış ve kararların grup üyeliği çerçevesinde farklı olabileceğine işaret etmektedir.(Etik görecelik)

1.3.3 Etik ve Psikoloji

Psikoloji insan davranışlarını, bu davranışların nedenlerini ve süreçlerini inceleyen bilim dalıdır. Etiğin ilişkili olduğu disiplinlerden biride psikolojidir. Her iki disiplinin de konusu bireyin davranışları ve ruh halidir. Psikoloji, bireyin içinde bulunduğu durumu “betimleyemeye” çalışırken, etik, bireyin durumunun “ne olması” gerektiğini ortaya koyarak normatif bir tutum sergiler. Örneğin, haz bağlamında, psikoloji sadece hazzın ne olduğunu, haz duymanın nasıl bir yaşantı ve ne tür bir deneyim olduğunu açıklar. Fakat hiçbir zaman hazzın kendi içinde iyi mi, yoksa kötü mü olduğu konusunda hiçbir şey söylemez. Zira, bu bilimsel değil de, felsefi bir sorundur (Cevizci, 2008: 6-7).

1.3.4 Etik ve Din

Etik özerk bir disiplin olmakla birlikte, bazı etik teorilere ilişkin dini temellendirme bağlamında din ile karşılıklı ilişkisi içindedir. Her semavi dinin belli bir ahlaki değer yapısı vardır. Her dinin yapısı gereği, kendi değer sistemini inşa etmeye çalışır: İnsanlara, hangi ideallere göre, nasıl yaşamaları ve hangi karakterde olmaları gerektiğini bildirir. Özellikle ortaçağın dinden beslenen, dini dünya görüşünden hareket eden, en yüksek ve yegâne değer kaynağın Tanrı ve ona imanın olduğu dini bir anlayış vardı. Bu anlayışı modern etik düşünürlerince de kısmen hale etkinliğini koruyarak devam etmektedir (Cevizci, 2008: 27-28). Aşağıda üç semavi dinin “etiğe” bakış açılarını ele alacağız.

1.3.4.1 Etik ve İslam

İslamiyet'te ahlakın kaynağı ve temeli Kur'an ve Sünnet'tir. İslam etiğinin ya da ahlak felsefesinin temeli ise Kur'an ve Sünnet'le birlikte antikçağ ahlak felsefesinin de etkilerini taşır (Yaran, 2010: 43 ve Cevizci, 2007: 315). İslam dinindeki etik temellendirmesi şu şekilde yapılabilir;

1. İslam ahlakında meta etik: Kelamı/felsefi ahlak,
2. İslam ahlakında normatif etik: Dini, felsefi, tasavvufi,
3. İslam ahlakında uygulamalı etik: Geleneksel ameli ahlak ve fikhî ahlaktır.

İslam etiğinin etkilendiği iki büyük filozof Platon ve Kant'tır. İslam etiğini incelenmesi bakımından iki döneme ayırabiliriz: Klasik İslam etiği ve Modern dönem İslam etiği. Klasik dönem İslam ahlakçılarının eserleri incelendiğinde özellikle Platon'un erdem etiğinin göze çarpar. Örneğin, 16. yüzyıl da Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşamış Kınalızade (1510-1572), İslam erdem etiğinde, erdem-rezilet ilişkisini açıklayarak İslamiyet'in ifrat ve tefrit² sınırlarını içerisinde itidal olunan noktayı Tablo 5'de şu şekilde göstermektedir:

2 Yukarıda ifade edilen erdemler (adalet, cesaret, hikmet ve iffet), Platon tarafından öne çıkarılmış erdemlerdir. İslam ahlak felsefecileri, Aristoteles'in "altın orta" dediği erdemlerin, olması gerektiği ideal düzeyi olduğu ve bunun altı ve üstünün "reziletler" olarak değerlendirmişlerdir. Bakınız, Cafer Sadık Yaran, **Erdem ve Ödev Etiği açısından İslam ahlak felsefesi, Bilim, Ahlak ve Sanat Bağlamında Çağdaş İslam Algılamaları**, Uluslararası Sempozyum, 28 Kasım 2010, s. 403-423.

Tablo 5: Erdem-Rezilet İlişkisi ve 4 Temel Erdemin Orta Noktaları

İFRATI	İTİDALİ	TEFRİDİ
Cerbeze ve Sefeh (Kurnazlık ve Sefihlik)	HİKMET	Beladet (Ahmaklık)
Tehevvür (Atılganlık)	ŞECAAT (Cesaret)	Cübün (Korkaklık)
Fücur ve Sereh (Günahkarlık ve Haz düşkünlüğü)	İFFET	Humud (Şehvet azlığı)
Zulüm	ADALET	İnzilam (Zulme Katlanma)

Kaynak: Ayşe S. Oktay, “Kınalızade Alim Efendi, Ahlak-ı Ali”, İz Yayıncılık, 2.Baskı, 2011, s.191.

Yaran (2010: 30-82), bu erdem anlayışına şu şekilde karşı çıkmaktadır: Bir Müslüman için bilmesi gereken şu sualleri sorarak işe başlar: “Bir Müslüman’a “İmanın şartı kaç” diye sorulduğunda; “6” diye cevap verir ve sayar. “İslam’ın şartı kaç” diye sorduğunda; “5” diye cevap verir ve sayar. Fakat “İslam da ahlakın şartı kaç” diye sorduğunda; verilebilecek cevap yoktur. Felsefi temelli cevap verildiğinde ise yukarıda bulunan erdemleri sayar fakat onlar da antikçağa ait özellikle de Platonun etkisi ile İslam etiğine girmiş erdemlerdir” diye ifade eder. Bir Müslüman’ın bu erdemleri sayamamasını, İslam dinine ait olmayan Yunan felsefesinden geçen bir erdem tablosu olduğundan, bilmemesinin doğal olduğu ve İslam’a ait olmadığını vurgular.

Modern dönem İslam etiği ise Kant’ın fikirlerinden etkilenerek, erdem anlayışından ziyade Kant’ın deontik kavramlarını daha fazla vurguladığı görülür. Erdem ve ilke Türkiye de aynı anlamda kullanılıyorsa da temelde farklılar vardır. Erdem, insanların sahip olduğu ahlaken övülen bir nitelik iken; ilkeler, temel davranış kurallarını belirleyen önermelerdir. Batı dünyasında ise erdem-ilke arasında birbirlerinden ayrı ve kopuk olarak değerlendirmekte birlikte, erdem etiğinin kurucusu sayılan Aristoteles’de ilkenin, ilke merkezli sistem kuran Kant’da ise hiç erdem yokmuş gibi bir ayırma gider. Asıl olan ise erdem ve ilkelerin birlikte değerlendirmek ve birbirinden ayırmamaktır.

İlke olmadan erdem oluşmak zordur; erdem haline dönüşmeyen ilkenin ise fazla bir işlevi yoktur. Dolayısıyla erdem kadar ilkede önemlidir (Yaran, 2010: 86-88).

1.3.4.2 Etik ve Hıristiyanlık

Hıristiyan ahlak düşüncesi üç temel akımın etkisinde kalarak modern zamanlara ulaşmıştır. Bu ahlak sisteminin ilki “Pastoral³ Hıristiyan etiği” olarak isimlendirilir. Bu dönemde Hz. İsa’nın öğretilerinin vurgulandığı bir dönemdir. Bu dönemde felsefi akımların etkisi yok denecek boyuttadır. Bu devirdeki din adamların yazdığı metinlerde vurgu daha çok “doğru davranış” üzerinedir. İkinci temel akım ise, Katolik kilisesinin dini bir kurum olmasından sonra ortaya çıkmıştır. Bu zamanda ortaya çıkan etik anlayışa “Kilise etiği” de denir. Bu dönemde bakış açısı pastoral döneme göre daha fazla analitiktir. Bu dönemde kilise etiği birçok faktörle değişmeye başlamıştır. Örneğin, Platon ve Aristoteles’in Hıristiyan pederlerinin üzerlerinde etkisi Hıristiyan “uhrevilik” kavramını bütünüyle değiştirmiş ve ona ilk dönem “Pastoral Hıristiyanlıkta” olmayan metafizik bir yorum getirmiştir. Diğer bazı faktörler ise, kilisenin “çileciliği” resmi olarak desteklemesi ve kilisenin sosyal ve bireysel hayata yönelik düzenlemelinin devlet ile kilisenin birbiriyle mücadele etmesine bağlı olarak etik öğretilerinde değişmeye neden olmuştur. Bu değişmelere ek olarak Luther’in kiliseden ayrılarak Protestanlığa sebep olan İncil yorumlaması, resmi öğretilerde bazı değişikliklere sebep olmuştur. Bu etkiler sonucunda 4. yüzyıldan beri kilisenin resmi felsefesinin bir ifadesi olarak kabul edilen Aziz Augustine’nin etik görüşleri, 13. yüzyılda Aziz Thomas tarafından büyük ölçüde gözden geçirilerek köklü bir değişiklik yapılmıştır. Bu dönemde başlıca değişiklik Aziz Augustine’deki yeni Plâtoncu bir ahlak felsefesinden, Aziz Thomas’daki Aristotelesçi felsefeye doğru yapılmış olan değişikliktir. Hıristiyan etiğinde ortaya çıkan üçüncü temel akım ise reform ve Protestanlığın gelişmesiyle olmuştur (Stroll ve Popkin, 1956; akt, Türkeli, 2008: 71-72).

1.3.4.3 Etik ve Musevilik

Musevilik, özel bir teoloji ya da dini akideden ziyade daha çok bir yaşam tarzıdır. Musevi geleneğinde sanıldığığının aksine çok fazla filozof yoktur. Yahudi etiğinin formel sorunlarına ilk değinen Saadia bin Yusuf El-Feyyumi (882-942)’dir. Saadia, bilim

³ Pastoral Hıristiyan etiği anlatılmak istenen kırsal, kentleşmemiş bir alanda gelişen ilk Hıristiyanlığı anlatmaktadır.

adamları ve filozofların söylediği şeylerle, dini hukukun öğretileri arasında ortaya çıkan akıl ile inanç arasındaki çelişkileri açıklamak için eserler meydana getirmiştir. Ortaçağın en büyük Yahudi etikçisi ise İbni Meymun (1135-1204)'dur. İbni Meymun, "Şaşkınlara Kılavuz" adlı meşhur eserinde ise, dini inanç ile felsefi rasyonalizm arasında ortaya çıkan sorunlara odaklanmıştır. Onun üzerinde etkili olan ise, Aristotelesçi yaklaşım olmuştur. Ona göre, doğal ahlaki yasalar vahiyden haberdar olmamış insanlar tarafından bilinebilse de, vahiy olmadan kişisel yetkinlik tamamlanamaz (Bourke, 1970: 95-107, akt. Türkeli, 2008: 59-69). Bununla birlikte Yahudi olan ünlü felsefecilerden Spinoza (1634-1677)'da Yahudi etiğiyle ilgilenmiştir. Spinoza, seküler felsefeyle ilgili yaptığı çalışmalar, Yahudi öğretilerini kabul etmemesine sebep oldu. Bundan dolayı Spinoza, Yahudi toplumundan aforoz edildi. Aşağıda onun aforoz belgesinin bir kısmı verilmiştir (Stroll ve Popkin, 1956; akt. Türkeli, 2008: 32-36):

...Haftanın yedi gününden sorumlu yedi meleğin ve bu meleklerin takip edip onların namına savaşıyan meleklerin hepsinin laneti bu kişinin üzerine olsun. Yılın dört mevsiminden sorumlu olan dört meleğin ve bu meleklerin takip edip onların namına savaşıyan diğer meleklerin de laneti bu kişinin üzerine olsun... Tanrı onun günahlarını hiç affetmesin. Tanrının gazabı ve öfkesi onu kuşatsın ve onun başından hiç eksik olmasın... Ve sizi uyarıyoruz ki; hiç kimse bu kişiyle ne yazıyla ne sözlü olarak konuşsun, onu himaye etmesin; ondan uzak dursun ve onun yazdığı hiçbir şeyi okumasın.

1.3.5 Etik ve Ekonomi

Ekonomi bilimi, uzun bir dönem boyunca etiğin bir alt dalı olarak ele alınmıştır. "Modern iktisadın babası" olarak kabul edilen Adam Smith, ahlak felsefesi profesörüydü (Sen, 2003: 14). Bundan dolayıdır ki, hem ekonomiyi hem de etiği bir arada işliyordu. Bir yandan "Milletlerin Zenginliği" kitabını yazarken, bir yandan da "Ahlaki Duygular Teorisi"ni yazarak, iki disiplin konusundaki uzmanlığını bir araya getirerek, kapitalizmin temellerini ortaya koymaya çalışıyordu.

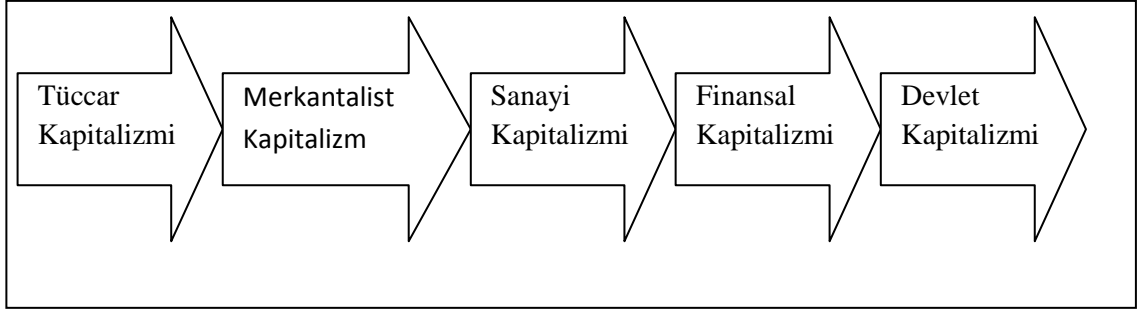
17. ve 18. yüzyıllar boyunca, toplum felsefesinde, "iktisadi süreç, toplumsal etik ve normlardan ayrılamaz" şeklinde bir yaklaşım esas olmuştur. Bu dönemde iktisat, moral bilimin ya da ahlak felsefenin bir unsuru olarak görülmüştür. 18. yüzyılın sonlarında

iktisadın, politik iktisattan ayrılmakta olan bir disiplin olarak ortaya çıkması ile birlikte, iktisadi mekanizma da toplumun etik normlarından bağımsız bir şekilde algılanmaya başlanmıştır. Böylece, iktisadın, dinsel ve etik bağlamın dışında deney ve gözleme dayalı olarak kendi mekanizması ve düzeni olduğu düşüncesi benimsenmiş ve ‘olan’ ile ‘olması gereken’ birbirinden ayrı bir şekilde ele alınmaya başlamıştır (Mert, 2010: 88).

Sen’e göre, ekonomi bilimi, hem etik hem de mühendislik yaklaşımı içerir. Etik ihmal edilmesine rağmen, mühendislik yaklaşımının ekonomi bilimine, önemli katkıları olmuştur. Bu yaklaşımla ekonomi biliminin birçok konusu, daha iyi anlaşılmiş ve aydınlanmıştır. Modern ekonominin evrimine paralel olarak, etik yaklaşımın önemi ciddi ölçüde azalarak, “Pozitif iktisat” metodolojisine uygun bir ekonomi bilimi oluşmuştur. Ekonomi ve etiğin birbirinden uzaklaşması, modern iktisadın ciddi şekilde yoksullaşmasına anlamına gelmiştir. Bugünkü anlayışla ekonomi biliminin, etik kaygılara eğilmesi halinde daha verimli hale gelmesi beklenebilir (Sen, 2003: 14-18).

1.3.5.1 Kapitalizmin Gelişimi ve Evreleri

Shaw ve Barry (1997: 150-152) kapitalizmi: “Ekonomik mal üretimi ve dağıtımının büyük çoğunlukta özel sektörün elinde olduğu bir ekonomik sistemdir” diye tanımlamaktadır. Kapitalizm, Avrupa da Rönesans’a kadar belirgin olarak ortaya çıkmadı. Rönesans’tan öncede ortaçağ Avrupa’sında loncalarla organize olan bir iş hareketliliği vardı. Loncalara üye olan insanlar genellikle kendini korumak, karşılıklı fayda gözetmek, üretilen ürünlerde standardı korumak veya ortak hedeflere ulaşmak için katılırlardı. Ortaçağ Avrupa’sında üretilen ürünler taleplere göre üretilirdi. Örneğin, bir ayakkabıya ihtiyacınız olduğunda ayakkabıcıdan bunu yapmasını istemediğiniz sürece ayakkabı bulup, satın almanız imkânsızdı. Meslekler babadan oğula veya başka birine aktarılmadığında sürece devam edemezdi. Üretilen ürünlerin kalitesi ve fiyatı ise loncaların başındaki kişiler tarafından dikkatlice kontrol edilirdi.

Şekil 3: Kapitalizm Gelişim Basamakları

Kaynak: William H. Shaw ve Vincent Barry, “Moral Issues In Business”, Wandsworth inc., 5.Baskı, 1996. s.150-152.

Dokumacılık, ortaçağ Avrupa’sının en önemli ticaret ürünüydü. Tüccar kapitalizm bu dönemde filizlenmeye başladı. En önde gelen örneklerinden biri olarak gösterilecek “Fugger ailesi”dir. Anton Fugger, dokumacılıkta elde ettiği deneyimini geliştirdi. Diğer dokumacılardan aldığı ürünleri toplayarak satmaya başladı. Yakın bir zamanda da diğer dokumacılar onun için çalışan ve onun için ürün üreten bir düzene getirdi. Oğlu Jacop Fugger I, babasının yolundan devam etti. Jacop Fugger II zamanında ise bu ekonomik hanedanlık Rönesans’ın önde gelen Tüccar kapitalizm’i oldu. Merkantilist kapitalizmde ise ülkelerin zenginlikleri değerli malların zenginliğiyle ölçülmeye başlandı. Uluslar, yabancı devletlere karşı ihracatı artırmaları ve ithalat’dan kaçınmaları ile birlikte, devamlı olarak değerli metalleri artırmaları gereken politikalar uygulandı. Sanayi kapitalizm’i, büyük işletmeler vasıtasıyla kitle üretime yöneldi. Sanayileşmenin artmasıyla birlikte, işletmelerin gücü ve büyüklüğü de arttı. İşletme aktivitelerini destekleyecek kadar sermaye nadir bulunmaya başladı. Sermaye ihtiyacı, işletmelerin anonim yapıya dönüşmelerine ve dolayısıyla risk ve potansiyel kazancın yatırımcılarla paylaşılmasıyla sonuçlandı. Şiddetlenen rekabet birlikte, işletmelerin hayatta kalması, finansal gücüyle bağımlı hale geldi. Bu da Finansal kapitalizmi ortaya çıkardı. Finansal kapitalizm; holding işletmeciliğini, işletmelerin birleşmesini ve birbiri içine girmiş bankacılık ve sigorta sistemlerin oluşmasına sebep oldu. Birbirini izleyen bu gelişmeler, işletmelerin zamanla daha fazla büyüyen bir konuma getirirken, onları, ülkenin ekonomik yapısını üzerinde büyük etki yapabilecek düzeye ulaştırdı. Ekonomik ve politik gelişmeler 1930’larda büyük depresyon olarak tanımlanan krize sebep oldu. Devlet, ekonomik aktiviteler üzerinde regülasyonlar koymasına sebep oldu. Aynı

zamanda sosyal güvenlik ve işsizlik sigorta gibi programlarla iş gücünün refah düzeyi artırılmaya başlandı. Bütün bunlar da devlet kapitalizmi olarak anılmaya başlandı.

Kapitalizm tarih boyunca değişik evrelerden geçmektedir. Ana akımdan ayrılmamakla beraber kendini değişik biçimlere girerek varlığını devam ettirmektedir.

1.3.5.2 Sosyalizm ve Etik

Marksizm geleneksel olarak ahlakı, sınıf çıkarlarını yansıtan bir ideoloji olarak görür. Marks'a göre komünist toplum, ahlakı aşan toplumdur. Marksistlere göre, ahlak prensipleri evrensel değildir. Tarihi materyalizme uygun olarak ahlakı, maddi iktisadi temellere dayandırmaktadır. Marks'ın ahlak anlayışı sosyal ve tarihi bir olguya dayanmaktadır. Ancak gerek Marks'ın gerekse takipçilerinin kapitalizme yönelttikleri eleştirilerinde yabancılaşma ve sömürü gibi ahlaki kavramlar önemli bir yer tutmuştur (Yıldırım ve Duman, 1998: 286).

BÖLÜM 2: İŞ ETİĞİ VE İŞ ETİĞİ İLE İLGİLİ YAPILAN ARAŞTIRMALAR

Bu bölümde iş etiğinin ilgili olduğu altı konudan bahsedilecektir. İlk önce iş etiği kavramı açıklanarak, iş etiğinin kapsamına giren meslek etiği ve işletmecilik etiği açıklanacaktır. İkinci olarak, etik karar verme sürecini gösteren Trevino ve Nelson modelinin öğeleri açıklanacaktır. Üçüncü olarak, iş etiğinin kurumsallaşmasını sağlayan informel yöntemlerin neler olduğundan bahsedilecektir. Dördüncü olarak, iş etiği ve örgütsel davranış konuları birbirleriyle ilişkisi açıklanacaktır. Beşinci olarak, Türkiye’de yapılan iş ahlakı çalışmalarından bahsedilerek, bu araştırmaların sonuçları ele alınacaktır. Son olarak ise, semavi dinlerin iş ahlakına yaklaşımları ele alınarak, kapitalizm, Protestan iş ahlakı ve Ülgener’in Osmanlı iktisadi sistemini incelerken kullandığı “iktisat ahlakı ve zihniyet” kavramları açıklanarak günümüz Türkiye’si için çıkarımlarda bulunulacaktır.

2.1 İş Etiği Kavramının Tanımı

Bugünün iş dünyasında işletmeler, sınırsız bir şekilde birbirleriyle rekabet içindedirler. Faaliyetlerini sürdürebilmek için devamlı olarak karlılık, büyüme ve rekabet edebilme gibi konularla ilgilenmek durumunda kalmışlardır. Bu ortamda işletmelere etik değerlerden bahsedildiğinde, “İş etiği mi? Bu bir oksimoron⁴ mu?” diye değerlendirme yapmışlardır. Lakin iş etiğinin “oksimoron” olmadığı, çokta uzun olmayan bir sürede kapitalimizin anavatanı Amerika ve çevre ülkelerinde hissedilir olmuştur. Weber’in kapitalizme ruh veren Protestan değerleri⁵, kısa sürede eriyip tüketilmiş yerine, serbest piyasanın sömürücü ve hiçbir etik inancı olmayan bir yönetici kesimine bırakmıştır.

⁴ Türkçe’de anlamı kuvvetlendirmek için zıt kelimelerin bir araya getirildiği deyiş tarzı olarak ifade edilir. Örneğin, “öldürücü şefkat, sesiz çığlık” gibi. Batı dünyasında “iş ve etik” kavramlarının bir arada kullanılmasını oksimoron olarak adlandırılırdı. İş etiği kavramı, aynı zamanda bir şaka olarak da isimlendirilirdi. Bakınız, Patricia H. Werhane ve R.Edward Freeman, **Business Ethics: The State Of The Art**, IJMR, Mart 1999, s.1 ve Linda Trevino ve Katherine A. Nelson, **Managing Business Ethics**, John Wiley ve Sons Inc, 5.Baskı, 2011, s.185. Türkiye’de ise etik ve ahlak konuları, Başbakanlık Kamu Görevlileri Etik Kurulu Başkanı Bilal Eryılmaz’a göre, en son yaşanan 1980 ve 2001 yıllarında konuşulmuş ve daha sonra unutulmuş birer kavramlardır. Bakınız, http://www.zaman.com.tr/ekonomi_is-ahlaki-kriz-zamaninda-cok-konusuluyor-sonra-unutuluyor_929715.html, erişim tarihi: 20.12.2012.

⁵ Weber’e göre, iktisat ile maneviyat arasındaki bağ, uzun vadede korunamayacağı yönündedir. Weber’in bu karamsarlığının altında yatan, kapitalizm bir kez yerleştikten sonra, Protestanlıktan kaynaklanan dinsel ahlakın yerini, maddi çıkar dürtüsünün alacağına inanmasıdır. Çok kazanma güdüsüyle, etik-din konuları arasında bağ kalmadığından, insanlık, tamamen materyalist eğilimlerin esiri olacaktır. Sonuç mekanize ilişkilerin hakim duruma gelmesinin bir ürünü olarak ortaya çıkan ‘demir kafes’ olacaktır. Bakınız, Şennur Özdemir, **Karşılaştırmalı Bir Perspektiften Kapitalizm ve Kültür**, Sosyoloji Dergisi, 3.Dizi, 17.Sayı, 2008, s.49-79.

Yeniden yapılanma sürecinde ise iş etiğinin, iş dünyasındaki rolü yeniden sorgulanır olmuştur. Toplumların iş dünyasını düzenlemeye yönelik iş etiğinden beklentileri de artmıştır. İş etiğinin ne olduğuna karar vermek için öncelikle tanımı yapmak zorundayız.

İşletme yönetiminde ortaya çıkan ahlaki sorunlar, siyah–beyaz nitelikte değildir; gri tonları da içerir. Bunların çözümünde; kanunlar, yönetmelikler, tüzükler veya mutlak gerçekler yol göstermez (Tierney, 1997: 21). Kanunlar, sosyo-ekonomik hayatın bütün alanların düzenleme görevi icra etseler de, mutlaka ulaşamadığı boşluklar bırakır. Bütün bu gri alanların çözümünde, iş etiğinin rolü büyüktür. İş etiğine uygun davranıldıkça, toplumun sağlıklı bir yapıda varlığını korumasına da katkı sağlanmış olur. Bu yönüyle iş etiği sadece işletmenin değil, toplumun da ihtiyaç duyduğu ve önceliği olan bir norm ve değerler sistemidir.

Ticaret, sanayi ve hizmet sektörlerinin gelişmesinin sonucu olarak, küçüklü–büyüklü yapıda işletmeler meydana gelmiştir. Bu işletmelerin para kazanmayı ana hedef olarak koymalarının sonucu ortaya çıkan etik sorunlar, bu alanlara etik açıdan bakılmasını gerekli kılmıştır. “İşletmeler nasıl etik olur?”, “Para kazanma ve etik bir arada olabilir mi?”, “Etik davranış kazandırılır mı?” gibi sorularla yola çıkan “İş etiği” yaklaşımları, iş yaşamında etik sorunların azaltılmasını sağlayacak bilgiler ve ilkeler ortaya koymayı amaçlamaktadır (Tepe, 2011: 98).

İş etiği, kurallar, standartlar ve ahlaki değerlerle göre “doğru” veya “yanlışın” belirlenmesiyle ilgili bir kavramdır. Bu yönüyle iş etiği, iş dünyasına yön veren ilke, değer ve standartların işletmelere uygulanmasını ifade eder (Ferrell, Fraedrich ve Ferrell, 2011: 7).

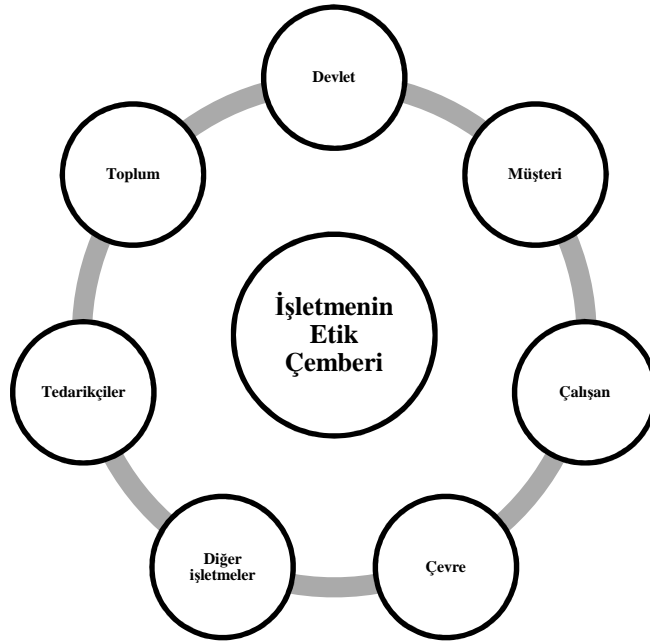
Shaw ve Barry, (1997: 3)’e göre ise iş etiği, insanlara, iş dünyasında “iyi” ve “kötü” davranışların neler olduğunu ve neyin “doğru” ve “yanlış” kabul edilmesi gerektiğini açıklayan bir disiplin’dir.

Özdemir, (2009: 307) iş ahlakını: “Ahlaki norm ve kuralların vasıtasıyla iş dünyasında, hangi davranış ve eylemlerin doğru veya yanlış olarak kabul edileceğini sadece felsefi analizler yaparak araştırmayan aynı zamanda ekonomik faaliyetleri nedeniyle işletmelere yön gösteren bir disiplin” olarak tanımlamaktadır.

Arslan, (2005: 7) “iş ahlakı” kavramını şu şekilde tanımlamaktadır: “İş ahlakının amacı yalnızca felsefi analizler yapmak değil, aynı zamanda toplum için hayati öneme sahip iktisadi faaliyetlerdeki ahlaki sorunlara da eğilmek durumundadır. İş ahlakı, bu yönleriyle biri normatif diğeri betimleyici olmak üzere ikiye ayrılır; normatif iş ahlakı, toplumunun ahlaki değerlerin üzerinde yükselerek ‘Ne yapmalı? Ne yapmamalı?’ sorularına cevap arar; betimleyici iş ahlakı ise, davranış bilimleri kullanarak, iş dünyasındaki mevcut ahlaki sorunları ve bu konudaki tutum ve davranışları ortaya çıkarmak için çalışır.”

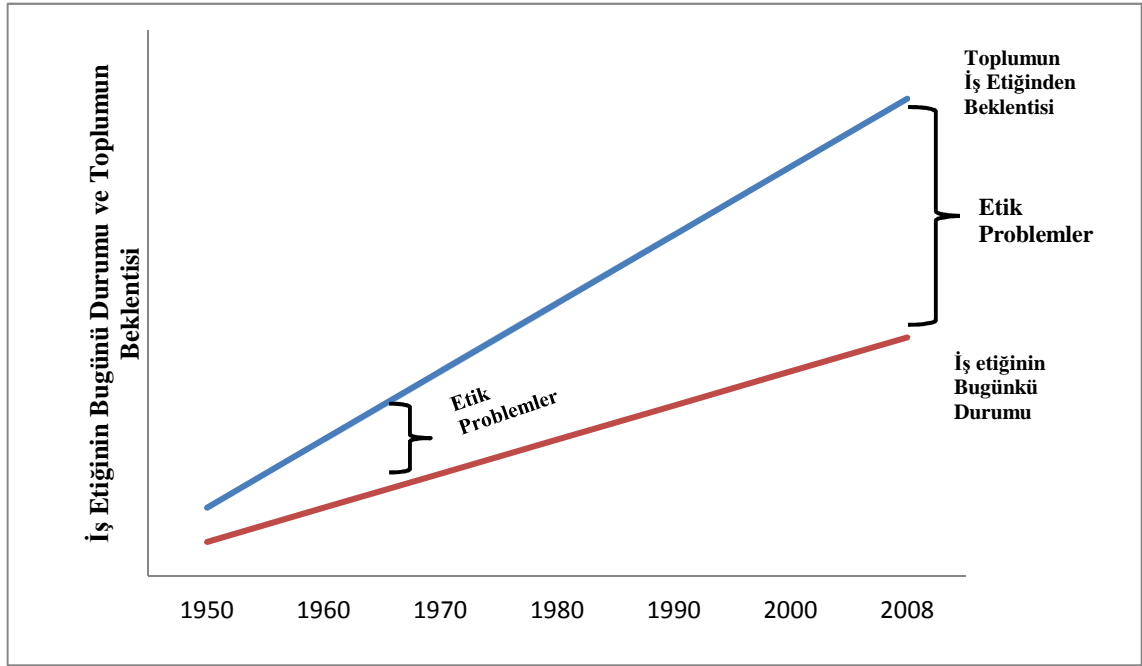
Ülgen ve Mirze, (2007: 449)’ya göre iş etiği, “Genel olarak iş yerinde neyin doğru, neyin yanlış olduğunu bilmek ve doğru olanı yapmak” anlamına gelmektedir. İşletmeler, kar amacıyla kurulmuş olsalar da var oldukları ekonomik ve sosyal hayattan ayrı düşünülemezler. Bu bağıllık işletmelerin karar verme mekanizmalarında, toplumun “değer yargılarını” ve “gelenek ve göreneklerini” dikkate almasını zorunlu kılar.

İş etiğini, Şekil 4’deki gibi açık sistem teorisine göre ele aldığımızda, işletmenin faaliyette bulunduğu unsurlarla “etik” olarak da ilişki içinde olduğu söylenebilir. Örneğin devlete, vergi; çalışanına, adil ücret; topluma, sosyal sorumluluk; tedarikçisine, güven; müşterisine, kalite; çevreye, en az zarar verme; diğer işletmelere, rekabette sınırı aşmama gibi etik değerler ve normlarla ilişki içindedir.

Şekil 4: İşletmenin Etik Çemberi

Bugünün iş dünyasında etik problemlerin artışı, önceki yıllara göre daha yüksektir. İş etiğinin bugünkü durumu, toplumun iş etiğinden beklentilerini karşılamamaktadır. Şekil 5’de görüldüğü gibi iş dünyasında, etik değerlerin durumu 1980’li yıllardan itibaren artarak ciddi bir düzeye ulaşmıştır. 2008 yılında başlayan ve etkisi hala devam eden küresel ekonomik kriz, iş etiği yönünden ele alınabilir. İşletmeler etik dışı uygulamalara yöneldikçe, serbest piyasanın işleyişini bozmakta ve ekonomik krizlere katkı yapmaktadırlar. Serbest piyasa mekanizması düzenleyen iktisat politikaların yetersizliği, işletmelerin etik dışı uygulamalara yönelmelerine sebep olmaktadır. Bu yönleriyle serbest piyasayı düzenleyici görevi olan iktisat politikaların varlığı ve iş etiğine uygun davranan işletmelerin çokluğu, ekonomik krizlerin riskini azaltmaktadır. Ekonomik krizlerin maliyetini en fazla toplumlar ödemektedir. Bundan dolayı büyük çerçevede düşüldüğünde “iş etiğine” uygun davranmak, aynı zamanda topluma yapılabilecek en büyük sosyal sorumluluk olabilir.

Şekil 5: İş Etiğinin Tarihsel Süreci⁶

Kaynak: Archie B.Carroll, “Business & Society”, South-Western College Publishing, 3.Baskı, 1996, s.110.

⁶ Yazar tarafından 1990’lara kadar getirilen süreç, bugünde etkisi devam eden küresel ekonomik krizde göz önüne alınarak 2008 yılına kadar uzatılmıştır.

İş etiği kavramı üç temel unsuru da içinde barındırmaktadır: Çalışma etiği, meslek etiği ve işletmecilik etiği.

2.1.1 Meslek Etiği

Eski çağlarda “ekonomi” denildiğinde; “bir ya da birkaç meslekten ibaret olan iktisadi faaliyet” anlaşılırdı. Ticaret, bilindiği üzere en eski mesleklerin başında gelmektedir. Eski çağlarda yazılı kutsal din kitaplarına bakıldığında ticaretin belirli ahlaki ilkeler ve kurallar içinde yapılması önemle vurgulanmıştır. “Ticaret ahlakı” bu anlamda meslek ahlakının bilinen en eski türüdür. Oysa günümüzde ekonomik faaliyetlerin hacmi - ticaretinin ötesinde- oldukça genişlemiş ve sayısız meslek barındırır olmuştur. Her meslek için ortak bazı ilkeler olmakla birlikte, farklı mesleklerin kendine özgü ahlaki ilkeleri de bulunmasını gerekir olmuştur (Çoşkun, 2004: 45-46).

Durkheim, (1986; akt. Tekineş, 2007: 677)’e göre, “bir birinden ayrı ne kadar meslek varsa o kadar da ahlak vardır diyerek, her mesleğin kendine ait bir etiği olması gerektiğini” belirtmiştir. Kuçuradi’ye göre meslek ahlakı, “Belirli bir meslek de özellikle doğrudan doğruya insanla ilgili olan mesleklerde uyulması gereken davranış kurallarını” içermektedir. Bu kurallar, dünyanın neresinde olursa olun yani belirli bir çevreye bağlı olmaksızın bu mesleği yapan herkesin uyması gereken kurallardır (Kuçuradi, 2009: 32).

Özdemir, (2009: 306)’e göre meslek ahlakı: “Bir mesleğin icra edilmesinde mensuplarının izlemesi gereken ahlaki ilkeler” olarak tanımlamaktadır. Örneğin, tıp etiği, doktorların mesleklerini icra ederken onlara kılavuzluk edecek ilkelere ortaya koyar. Çalışma ahlakı ve genel olarak iş ahlakı ilkeleri ülkeden ülkeye, kültürden kültüre farklılık taşırken, meslek ahlaki ilkeleri genelde tüm dünyada benzer özelliklere sahip bulunmaktadır.

Pınar, (2002: 9; akt. Sunar ve Eğri, 2010:53)’a göre, iş ahlakının bir alt dalı olarak değerlendirilmesi gereken meslek ahlakı ya da diğer bir isimle “profesyonel ahlakın” içerik olarak iş ahlakından farklılaştığı noktaları bulunmaktadır. Üst çerçevesi iş ahlakı tarafından belirlenen ilkeler meslekler arasında bazı farklı uygulama ve erdemleri de içerisinde barındırmaktadır. Meslek ahlakı, mesleğe özgü olarak şekillenmektedir ve iç düzenlemeler içermektedir. Her mesleğin tatbikatları ve muhatapları farklı

olabileceğinden dolayı temel aldığı değerlerinde değişmesi doğaldır. Bunun yanında, karşılaşılan problemlerin de farklılaşması her meslek grubu için, farklı ahlaki kodların oluşturulması gerekliliğini doğurmuştur.

Meslek ahlâkının iki temel boyutu vardır (Torlak, Özdemir ve Erdemir, 2008: 17). Bunlar;

1. Mesleki yeteneklerin kazanılması ve geliştirilmesi.
2. Meslek onurunu zedeleyici davranışlardan kaçınılmasıdır.

İzveren, (1980; akt. Sökmen ve Tarakçıoğlu, 2011: 36)'e göre, her meslek etiğın kendine özgü nitelikleri ve gerekleri bulunmaktadır. Söz konusu gerekler, meslek sahibine bazı ödevler yüklemekte, bu ödevler de beraberinde birtakım sorumluluklar getirmektedir. Bunların en başında geleni mesleğın sürdürülebilmesi için zorunluluk olan fiziksel ve zihinsel yetenek ve yeterlidir. Diğer bir en önemli sorumluluk ise, meslek onurunun korunmasıdır. Meslek onurunu güçlendiren manevi öge, meslek mensuplarının sorumluluk duygusudur ve bu duygu olmadan meslek onurundan söz etmek anlamsızdır.

2.1.2 İşletmecilik Etiğı

Leisenger göre, geleneksel ahlak felsefesine ait bilgileri insanlara ulaştırmanın veya romantik idealizm vermenin ötesinde bir şey yapılmak istenirse, bu durumda etik- işletme etiğı-, “ideler” ve “değerlerin” oluşturduğı gökyüzüden yere indirilmeli ve günlük yaşamın gerçekliğı içine sokulmalıdır (Tepe, 2009: 92).

İşletmecilik ahlakı, ekonomik alanda faaliyet gösteren işletmelerin kendine ait özel ahlaki ilkeleri, değerleri ve normlara sahip olmasıdır. Bu yönüyle işletmecilik ahlakı, meslek ahlakı gibi bireysel değil, işletme olarak kurumsal nitelikte taşır (Özdemir, 2009: 305).

Arslan, (2005: 108)'e göre işletmecilik etiğı, bir işletmenin kurumsal ya da örgütsel ahlakını temsil etmektedir. Örgüt kültürü işletmeyi, kültürel bir birim haline getirdiğı için aynı zamanda işletmeyi, ahlaki bir bütün haline de getirmektedir. Yani, işletme içinde çalışan bireylerin tek tek kişisel ahlaki eğilim ve felsefeleri, çalışma ahlakları ve

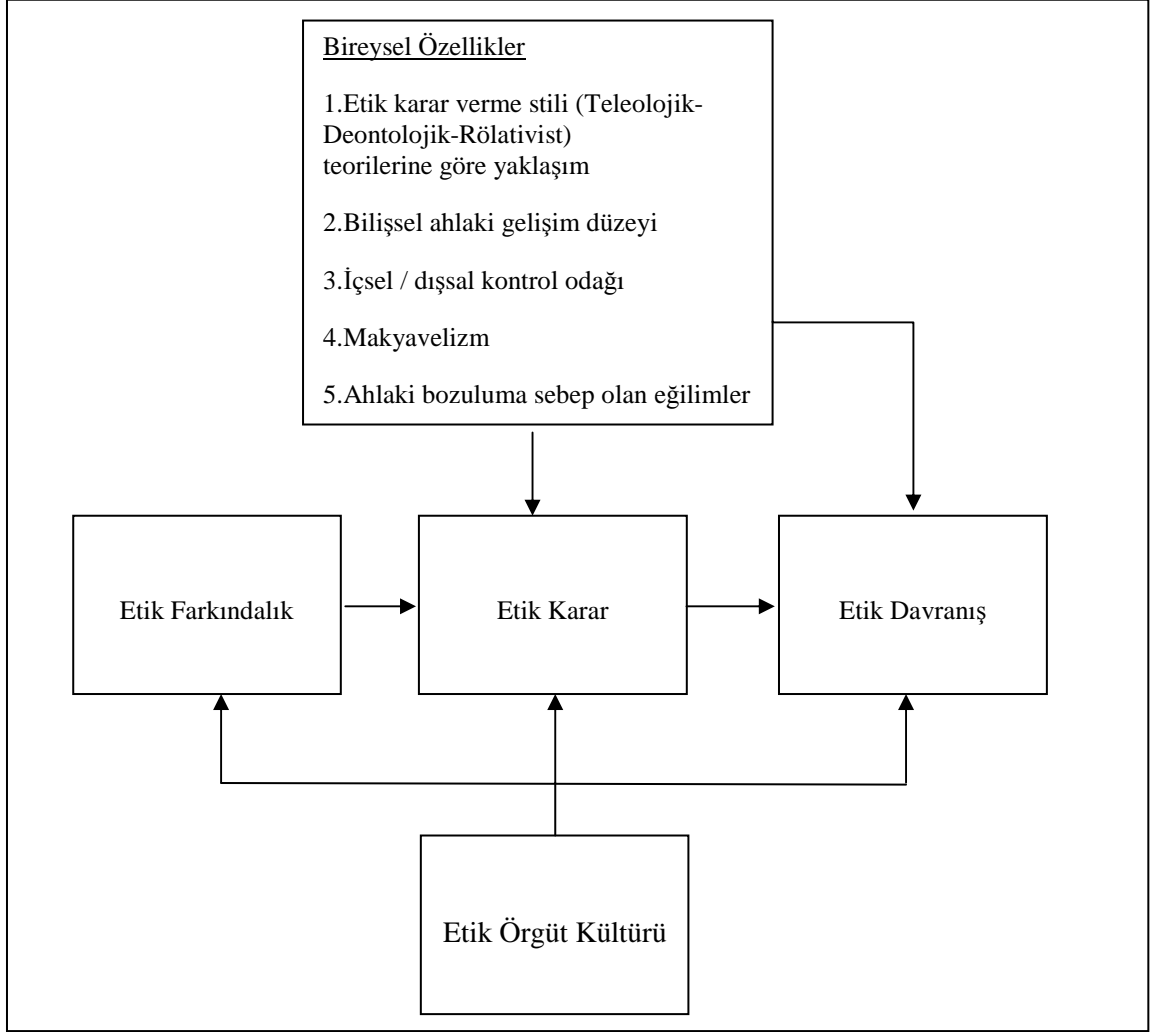
meslek ahlakları var olduğu gibi, onlardan ayrı olarak “işletmenin” de kendine özgü bir ahlaki eğilimi ve felsefesi vardır.

Leisenger’e göre işletmecilik etiği, şu üç madde ile meydana getirilebilir:

- Birincisi: Ahlaksal akıl’dır. Buna göre işletmeler ahlaksal akılı (Kant’ın ödev ahlakı), her kültür için önemli olan temel normlara dayanarak üretebilir. Örneğin, aktif ve pasif biçimiyle “altın kural” ve Kant’ın kesin buyruğu gibi.
- İkincisi: Davranış kodlarıdır (etik kodlar). İşletmelerin hiçbir yasal zorlama olmadan üretmiş olduğu etik kodlar, işletmenin faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan istenmeyen toplum ve çevre ile ilgili sonuçlar için olası çatışmaları azaltarak, tüm çalışanlarını bağlayıcı davranış normları oluşturur.
- Üçüncüsü: Personel ve eğitim politikalarıdır. Bu politikalar, birincil ve ikincil erdemlere sahip personelin seçilmesi, yönetimin geliştirilmesi ve başarının değerlendirilmesi ile ilgili politikaları kapsar. Birincil erdemler adalet, cesaret, bilgelik ve ölçülülüktür. Bu birincil erdemlere sahip personeli olan işletme, içte ve dışarıda temsil eden temel kişilik tipi oluşturur. Bu tip insanlar, yapacakları veya yapmayacakları her şey için sorumluk taşıyan insanlardır. İkincil erdemler ise, itaat etme, sadık kalma, becerikli olma, disiplinli olma, samimiyet içinde olma, tasarruflu olma, güvenilir olma gibi erdemleri içerir. İkincil erdemler, Avrupa’nın ve Amerika’nın sanayide erken gelişmesinde ve bugün Asya’nın sanayileşen ülkelerinin ekonomik başarılarınsın da “temel kabuller” olarak yer alan, idealler ve yaşama ilişkin tutumlarıdır. İkincil erdemlerin birincil erdemlerle, bağlantılı biçimde başarılı olabilecekleri tartışılmaz. İkincil erdemler, işletmenin rekabet etmedeki gücünü etkiler. Başarının değerlendirilmesi ise, işletme etiği ile ilgili maksimleri günlük hayata uygulamak bütün düzeylerinde çalışanlar için geçerli olmaktadır. Etik karar verme süreçleri, işletmenin en üst tabakasından en alt tabakasına kadar herkesçe devreye sokulmalı ve uygulanmalıdır. İşletmeleri etik davranışların ölçülebileceği ölçütler bulmalıdır. Bu her zaman para ile sağlanan bir ölçüt olmamalı ve kişinin vicdanını kuvvetlendirici ölçütler olmalıdır. Şüphesiz ki bu kolay bir iş değildir (Tepe, 2011: 91-115).

2.2 Etik Karar Verme Süreci ve Bileşenleri

Trevino ve Nelson, yöneticiler etik karar verme sürecinin nasıl işlediğini ortaya çıkarmak için aşağıda gösterilen bir model geliştirmişlerdir. Normatif etik teorilerinin de içinde olduğu bu modelde örgüt kültürünün etkisinde de bahsedilmiştir.

Şekil 6: Etik Karar Verme Süreci⁷

Kaynak: (Trevino ve Nelson, 2011: 150).

2.2.1 Etik Farkındalık

Etik karar verme sürecinin ilk basamağını, etik farkındalık oluşturur. Bu aşamada birey de, etik ile ilgili bir konu veya durum ortaya çıktığının farkına varılması ve etiksel

⁷ Trevino ve Nelson, etik karar verme stili olarak açıklayacakları Forsyth modelinde, “idealist-rölativist” sınıflandırmada, erdem etiği unsurlarının modelde var olmadığından “erdem etiği” bir stil olarak ele almamışlardır.

kavramlar ile ilgili yargısının olduğu bir süreçtir. Bu süreç atlanmaması gereken bir süreçtir. Bazen insanlar, etiksel bir durumu vurgulayan sözlerin veya imaların farkına varamazlar. Böyle olduğunda birey, etiksel karar verme sürecine ulaşamaz. Araştırmalara göre, etiksel duruma ile sıradan durumları birbirinden ayırt edecek beyin bir parçasının olduğunu göstermiştir. Araştırmada kullanılan fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) aletiyle, MBA öğrencileri üzerinde test yapılmıştır. MBA öğrencilerine, etik ile ilgili bir noktayı veya konuyu vurgulayan bir senaryonun farkına vardıklarında, sıradan konularla karşılaştırıldığında, beyinlerin daha fazla aktif oldukları göstermiştir. Bu da bize göstermektedir ki; etik ile ilgili bir durumu vurgulayan bir durumla karşılaştığında, beynimiz farklı çalışmaktadır. Etik ile ilgili yapılan araştırmalarda, etik farkındalığı artırmada üç faktörün önemli olduğunu göstermektedir: (1) Bireylerin, beraber çalıştıkları kişilerce, etik ile ilgili durumları, devamlı göz önünde bulunduruyorlarsa; (2) etik içerikli örgütsel dilin, karar veren tarafından günlük işlerde kullanılıyorsa; (3) kişinin kararlarından dolayı başkasına zarar verebileceğini devamlı göz önünde tutuyorsa. Etik sözcüklerin kullanılması (dürüstlük, adalet, kurallara uyma, güvenilirlik veya yalan söyleme, hırsızlık, aldatma gibi), etiksel düşünmeyi tetikleyecektir. Çünkü bu kavramlar, bireyin bilişsel duyarlılığında daha fazla içeriği içerir. Örneğin, patronunuz sizden, onun yerine imza atmayı istediğinde bunu “başkasının yerine imza atmak” yerine, “sahtekarlık yapmak” olarak cümle ile ifade ettiğinizde bu kavramın daha etkili olduğunu göreceksiniz. Çünkü bunu sahtekarlık yapmak olarak ifade ettiğiniz zaman, patronunuzun buna duyarlılığı daha fazla olacaktır. Bir başka örnek ise, “Otel Ruanda” olarak da filminden tanıdığımız, 1994 yılında 800.000 Tutsi kadınlar, çocuklar ve erkeklerin Hutusiler tarafından öldürüldüğü katliamı verebiliriz. Eski ABD Başkanı Clinton bu olayı “katliam” olarak kabul etmeyi altı hafta boyunca reddetti. Çünkü ona göre, eğer bu kelimeyi kullansaydı, harekete geçmek zorunda kalacaktı. Başkan daha sonraları, Ruanda’lılara yardım etmemesini, “en büyük pişmanlığım” olarak niteledi. Başkanın “katliam” kelimeyi kullanmaması, hem yönetim gerekli önlem almamasına, hem de ABD halkında gerekli kamuoyu oluşmamasına katkı sağladı. Kelimelerin örtmeceli yani üstü kapalı olarak kullanımı, bireylerin etik karar vermede ve uygulamaya geçmede duyarlılığını azaltır. Yani, etik farkındalığı azaltır (Trevino ve Nelson, 2011: 71-74).

2.2.2 Etik Örgüt Kültürü

Örgüt kültürünün etik karar verme sürecinde önemli bir etkisi vardır. İşletmelerde çalışan insanların çoğu Kohlberg'in bilişsel gelişim düzeyinde ifade ettiği, geleneksel düzeyinde yer alır. Bu düzeydeki insanlar referans grubu olarak aile, grup, takım gibi takip ederler. Doğru ve yanlış bu referans grubunun davranışlarının izlenmesiyle karar verilir. Etik yapılanmış örgüt kültürü, işte bu noktada bireylere nasıl davranması ve düşünmesi gerektiğine yön verir. Birçok çalışan bir birini etkileyerek doğru ve yanlış birbirinden ayırabilen bir kolektif bir zihin yapısına sahip olur. Etik örgüt kültürü bir ağ sistemi gibi çalışır. Formel ve informel olarak tanımlanan bu sistemler, sinerjik bir yapı oluşturarak tek bir yapı oluştururlar (Trevino ve Nelson, 2011: 150).

2.2.3 Etik Karar Verme Stilleri

Normatif etik teorileri, bireylerin etik karar verme stiline etkisi, iki faktörle gerçekleşir. Forsyth, bu faktörleri idealizm ve rölativizm olarak ikiye ayırır; idealizm, bireyin, başka bireylerin iyiliğini düşünme eğilimi ifade eder; rölativizm ise, bütün durumlarda geçerli olmaktan ziyade belli durumlarda geçerli olan ilkelere vurgu yapan bir eğilimi taşır. Yüksek idealizm düzeyine sahip bireyler, başkalarına zarar vermenin her zaman önlenebileceğine inanırlar. Düşük rölativizm ve yüksek idealizm düzeyine sahip bireyler, bütün durumlarda geçerli olabilecek etik normlardan veya hipernormlardan bahsederler. Bununla beraber yüksek rölativizm düzeyine sahip bireyler, her durumda geçerli olabilecek ilkelere inanmazlar. Her durumun kendine özgü şartlarına göre karar verirler. Araştırmalara göre, yüksek idealizm düzeyine sahip bireylerin etik davranmaya daha fazla eğilimli oldukları ve etik dışı davranışlara karşı tepki gösterdiklerini ortaya koymuştur (Trevino ve Nelson, 2011: 76).

Forsyth göre, yüksek rölativizm- düşük idealizm, bireyi “etik egoizm” götürür. Etik egoistlere göre, bireylerin, kendi davranışlarını referans alabileceği herhangi bir ahlaki kural yoktur. Ahlaki değerlendirmeler, kesinlikle kişinin kendi perspektifine göre şekil alması gerektiğine inanırlar. Bu anlayış, öznel yaklaşım olarak da bilinmektedir (Forsyth, 1980: 176).

Fletcher göre ise, yüksek rölativizm- yüksek idealizm ise, bireyleri “idealist septisizme” götürür. Buna göre etiksel davranış, “iyi” ya da “doğru”ya göre değil, başkalarını

sevmeye dayalı olarak kavramsal uygunluğa uygun olarak gerçekleşir. Durumsalçı yaklaşım olarak bilinen bu anlayış, kesinlikle hiçbir ahlaki kurala inanmazlar. Her durumun kendi içinde bireysel olarak değerlendirilmesi gerektiğine inanırlar (Forsyth, 1980: 176). “Düşük rölativizm- yüksek idealizm”, bireyleri deontolojik etiğe götürür. “Düşük rölativizm- düşük idealizm ise, teleolojik-faydacı etiğe götürür. Yukarıda tanımlanan kavramlar Tablo 6’ da gösterilmiştir.

Tablo 6: Etik Kuramlarının Sınıflandırılması

		RÖLATİVİZM	
		YÜKSEK	DÜŞÜK
İDEALİZM	YÜKSEK	Etik (idealist) septizm; evrensel değerleri kabul etmez. Karşılaştığı her durumda analiz ederek en iyi sonucu veren davranışı gerçekleştir. (Durumsalçı yaklaşım)	Deontolojik etik; evrensel değerlerin izlenmesiyle en iyi sonuca ulaşılabilceğini savunur. (Evrenselci Yaklaşım)
	DÜŞÜK	Etik egoizm; evrensel değerlerden kabul etmez. Kendi kişisel değerlerinden ve yaklaşımından hareketle olaylara yaklaşır. (Öznelci yaklaşım)	Teleolojik-faydacı etik ⁸ ; ahlaki değerleri kabul eder fakat, en fazla sayıda en fazla iyinin üretilmesi için değerler feda edilebilir. Etiğe, pragmatik yaklaşır. (İstisnacı-pragmatik yaklaşım)

Kaynak: Donelson R. Forsyth, “A Taxonomy Of Ethical Ideologies”, Journal of Personality and Social Psychological, Vol.39, No.1, 1980, s.176.

Etik karar verme stilini daha iyi anlamak için şu örneği verebiliriz; örneğin, muhasebe kayıtlarında “hile yapmak”. Hile yapmak, “durumsal yaklaşım”da bulunmaya eğilimli bir yönetici (yüksek idealizm ve yüksek rölativizm) için, o şartlar altında en iyi sonucu üretmek adına gerekli ise, hile yapmayı tercih eder. “Şartlar böyle gerektirdi” diye kendini teselli eder. Hile yapmaya, “öznel yaklaşım”da bulunmaya eğilimli yönetici

⁸ Bu yaklaşımda daha çok, John Stuart Mill ile ilişkilendirilen, kural faydacılığından bahsedilmektedir. İlk bölümde “faydacılık etiği” altında bu yaklaşımdan bahsedilmiştir.

(düşük idealizm-yüksek rölativizm) için ise, hile yapmak kişisel değerleri arasında yer alıyorsa yani kişiliğine ait bir özelliği ise öyle davranır. Hile yapmak, “evrenselci yaklaşım”da bulunan yönetici (yüksek idealizm-düşük rölativizm) ise, ahlaki kurallara zarar vereceğinden kesinlikle hile yapmayı reddeder. Hile yapmak, “pragmatik yaklaşım”da (düşük idealizm-düşük rölativizm) bulunan yönetici için ise, ahlaki kurallara ters olması bakımından eğer en fazla sayıda en fazla iyilik etmek uğruna ahlaki kurallar istisna edilebilir diye düşünür (Forsyth ve Pope, 1984: 1365-1366).

Araştırmalara göre, idealist düşünme ile etik karar verme arasında pozitif korelasyon olduğunu ve rölativist düşünme ile etik karar verme arasında negatif korelasyon olduğunu göstermektedir (Ferrell, Fraedrich ve Ferrell, 2011: 152). Aşağıda teleolojik ve deontolojik etik yaklaşımlarına göre karar verme stilleri açıklanmaya çalışılmıştır.

2.2.3.1 Teleolojik-Faydacılık Etiğe Göre Karar Verme Mekanizması

Faydacılığın temel görüşü, “davranışlarımızın sonuçları göz önüne alınarak” karar vermektir. Yani, alternatifler dikkatlice değerlendirildikten sonra en iyi sonucu üreten davranışı yapmalıyız. Peki, “en iyi sonucu üreten davranış” ne demektir? Bu soruya cevap verilecek en iyi yanıt, “insanların refahını veya mutluluğunu artıracak her türlü davranışlar” olarak verebiliriz. Faydacı karar vermede, “en fazla sayıda, en fazla mutluluğu üreten davranışlar” temel olarak doğru ve etik kabul edilir. Faydacılığın temel görüşü, “toplam iyiyi artıracak davranışlarda bulun” veya biraz daha farklı bir ifadeyle “en büyük sayıda, en büyük miktarda iyiyi üreten davranışlarda bulun” gibi ilkelerle de ifade edilebilir. Nihai amaç bu ilkelerden, karardan etkilenen tüm taraflar için en iyi sonucu üretmektir. Verilen kararlar bu amacı gerçekleştirip-gerçekleştirmemesine göre etik veya etik değil olarak kabul edilir. Faydacılığın, iş dünyasına uygulanması ile ilgili örneği çocuk işçiler konusunda görebilmekteyiz. Faydacı düşünüş, bu konuda şu iki sonucu değerlendirmemizi öne sürer. İlk, çocuk işçiler, fakir ülkelerdeki fabrikalarda çalıştırılmaya başlanırsa karşılaşılabilecek sorunlar şu şekilde ifade edilebilir; yaşları küçük olduğu için, fiziksel ve psikolojik olarak zarar görürler; eğitim hakları ellerinden alınır; genellikle düşük maaş verdiklerinden fakir hayat tarzından kurtulamaz ve devamlı olarak ekonomik sıkıntılar çekerler. Peki, alternatif başka bir karar alındığında, yani “çocuk işçiler, fakir ülkelerdeki fabrikalarda çalıştırmazlarsa ne olur” diye düşünüldüğünde şu sonuçlar ortaya çıkar; fakir bir ülkede

zaten eğitim durumu kötü olduğundan iyi eğitim alma olasılığı çok düşüktür yani hem eğitimsiz hem de parasız kalabilirler; fakirliği daha da artabilir; ailesine destek olamayacağından ailenin hayatını devam ettirmesi zora girebilir ve en önemlisi çocukların suç âlemine yitilmelerine, uyuşturucu yönelmelerine ve çocukların cinsel suiistimali sebep olabilir. Bu yüzden çocuk işgücünü değerlendirirken sadece onları değil tüm topluma yaptığı katkıyı da düşünmeliyiz. Çocuk işgücü, yabancı yatırımlar çekerler ve ülkelere para girmesine sebep olur. Böylece, çocuk işgücünü fabrikalarda çalıştırmak diğer alternatifler arasında değerlendirildiğinde “toplumun iyiliğine” en büyük katkıyı sağlar. Bu örnek faydacı bakış açısının önemli noktalarını ortaya koyar. Çünkü faydacılar sonuçlara göre karar verirler ve davranışlarımızın sonuçları her bir durumun özel şartlarına bağlı olacaktır. Bu yönüyle faydacılar, pragmatist eğilimli bir düşünce yapısına sahiptirler. Hiçbir davranış, her durumda doğru ve yanlış değildir. Örneğin, yalan söylemek doğru ya da yanlış değildir. Bazı durumlarda yalan söylemek, doğruyu söylemekten daha fazla yarar sağlıyorsa o zaman yalan söylemek etik olarak doğru kabul edilir (Dasjardins ve Hartman, 2011: 101-102).

2.2.3.2 Deontolojik Etiğe Göre Karar Verme Mekanizması

Deontoloji, etik prensiplerin belli bir kurala göre yapılmasını ve etiğe yaklaşımın, ister sonuçları itibariyle iyilik üretsın, ister kötülük üretsın, izlenmesi gereken yolun belli ilkelere göre yapılmasını ister. Kurallar veya prensipler (sözünde durmak, kurallara itaat etmek, sözleşmeyi kabul etmek gibi...) bize, görevler yükleyerek ona göre davranmamızı ve karar vermemizi söyler. Peki, izlememiz gereken kurallar nelerdir? Bu soruya, faydacılığı açıklarken çocuk işçilerin duruma ilişkin önceki örnekle devam edelim. Deontolojik veya Kantçı yaklaşımla örneği değerlendirilirse; çocuk işçilerin haklarını ihlal ettiğinin den dolayı, iyi sonuçlar üretseler bile, onları çalıştırmamızı bize söyler. Çünkü yalnızca ekonomik büyümenin veya üretimin toplum için faydasını düşünerek onları çalıştırmamızı, onların haklarını çiğnemek olarak görür. Çocuk işçi kullanımının altında yatan aslında onları birer araç ve nesne olarak görmektir. Bu ise, insanın temel hak ve hürriyetlere ihlal etmektir. İnsanın temel hak ve özgürlüğü onun doğası gereğidir. Dolayısıyla, bu hakları korumak da herkesin görevi olur (Dasjardins ve Hartman, 2011: 107-111).

“İş etiği” kavramına iki örnek soruyla yaklaşarak, Kantçı etik anlayışını netleştirebilir; bu sorulardan ilki, “İş etiği, işletmenin çıkarları için mi yoksa toplumun çıkarları için mi gereklidir?”; ikincisiyse, “İşletmenin çıkarlarına uygun olduğu için iş etiğine uyması, gerçekten etiksel bir davranış sayılabilir mi?” sorusudur. Kant etiğine göre, ilk soru teleolojik karakterli olduğu için, etik değildir. Yine Kantçı bakış açısına göre ikinci soru ise “ödev uygun olan eylemler” adı altında değerlendirildiğinden, Kantçı etik anlayışına uygun değildir. Oysa örneğin, bir işletmenin personeline sağlayacağı sağlık ve güvenliğe ilişkin hizmetlerin verilme nedeni; “insanların yaşama hakkına” saygının bir gereği olarak değerlendirilerek yapılıyorsa, işte bu “hem ödevde uygun hem ödevden dolayı” yapılan bir eylem olur. İş etiğinin standartları genellikle Kantçı bir yaklaşım sergiler. Başka bir deyimle insanlar insan olmalarından ötürü iş yerinde de belli haklara sahip olurlar (http://ikmd.dreamhosters.com/yazar/isletme/doc/business_ethics.doc, 20.10.2012).

2.2.4 Kohlberg’in Bilişsel Ahlaki Gelişim Kuramı

Psikolog Lawrence Kohlberg bireyin bilişsel ahlaki gelişim sürecini tanımlamak için bir model geliştirmiştir. Bu modele göre bireyin bilişsel ahlaki gelişimi, 3 ayrı düzey ve 6 farklı evreden geçerek tamamlanır. Kohlberg, bu çalışmasını 20 yılda elde ettiği sonuçlardan oluşturmuştur. Kohlberg, insanların aynı etiksel durumda farklı karar vermelerini, “bilişsel ahlaki düzeyleri arasındaki farklı evrelerde” olmalarından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Bu kuram, evrensel olarak kabul edilmese de ahlaki gelişimi ortaya koymada farklı disiplinler tarafından geniş bir şekilde kullanılmaktadır.

1. Geleneksel Öncesi Düzey

Geleneksel öncesi düzeyde iyi-kötü, doğru-yanlış gibi kültürel norm ve değerler belirgin düzeydedir. Fakat bunlar, ödül ve ceza gibi sonuçlara göre veya bu kuralları ortaya koyan kişilerin gücüne göre değerlendirilir. Bu düzeyde iyi-kötü, doğru-yanlış, davranışlarının sonuçların haz veya acı vermesi olarak algılanır. Bu düzey iki evreden oluşur (Doğan, 2007: 31).

Birinci Evre: İtaat ve Ceza Yönelimi

Bu evre de genel olarak “itaat ve ceza” esas olup doğruluk, kural ve otoriteye harfi harfine bağlılıktan geçer. Birey ceza veya maddi zararlardan kaçınmak amacıyla kural ve otoriteyi sorgulamaz, ona kesin uyum içindedir (Ülgen ve Mirze, 2007: 443).

İkinci Evre: Çıkarıcı Yönelim

Bu evre, “bireycilik ve çıkara dayalı değişim” evresi olarak da adlandırılır. Bu evrede doğru davranış, bireyin ve çevresindekilerin ihtiyaçlarını karşılamak ve somut değişime dayalı ilişkiler kurarak karşılıklı alıp-verme yapmaktır. Örneğin bir işçinin bir üst kadroya atanmak, ustabaşı olmak ve daha yüksek maaş almak için kurallara uyum gösterebilir (Ülgen ve Mirze, 2007:443). “Benim için faydalı olan her şey doğrudur” anlayışı ya da “birine bir şey vermiş isem, onun da karşılığını vermesi gerekir” şeklinde bir ahlak anlayışı egemendir. Eğitim ve soysa-kültürel yönden az gelişmiş ülkelerde ne yazık ki insanların çoğunluğu, ahlak gelişimi açısından bu düzeyin üstüne çıkamazlar (<http://www.genelbilge.com/kohlberg-in-ahlak-gelisimi-kurami.html>, 11.09.2012).

2.Geleneksel Düzey

Bu düzeyde davranışın doğruluğu veya yanlışlığı bireyin ilişkide bulunduğu grubun (aile, arkadaş grubu vb.) onayı ile ayırt edilir. Doğru veya yanlışın ayırt edilmesi, referans grubunun davranışlarının izlenmesi ile edilir. Bu düzey, sadece beklentileri değil, grup normlarının, sadakatin, güven’in öğrenildiği evredir (Doğan, 2007: 32).

Üçüncü Evre: Kişilerarası İyi İlişkiler

Bu evrede doğru: İyi olmak, başkaları ile ilgilenmek, bağlılık ve uyum göstermek, sadık ve güvenilir olmak, beklentiler ve kurallar doğrultusunda davranmaktır (Ülgen ve Mirze, 2007:444). Birey kendinden ziyade başkalara daha fazla önem vermeye başlar. Kişinin motivasyonu tekrar kurallara itaatinden doğar (Ferrell ve Fraedrich, 1991: 53).

Dördüncü Evre: Sosyal Düzeni Koruma Evresi

Birey bu evre ise yasa, düzen ve yükümlülüklerini ile doğru ve yanlış davranışın ölçütünün yerleşmiş kurallar ve sosyal düzene uygun olması gerektiğini öğrendiği evredir (Doğan, 2007: 32). Birey toplumun düzenini korumak için, toplumun ve grubun

refahı doğrultusunda davranmaya başlar. Bu evre aynı zamanda geçiş evresi olup, birey farklı toplumsal ölçütlerden haberdardır ve doğruluk anlayışı vicdani ve ahlaki değerlerini de kapsar (Ülgen ve Mirze, 2007: 444). Bu evrede ahlâkî anlayış, çevredeki önemli görülen bireylerin beklentilerine uygun davranışların doğru bulunması yerine, davranışların toplumsal sistemin yasal kurallarına ve normlarına uygun almasını esas alır (<http://www.genelbilge.com/kohlberg-in-ahlak-gelisimi-kurami.html>, 11.09.2012).

Gelenek Ötesi Düzey

Bu düzeyde geçerliliği ve uygulanabilirliği olan toplumsal değerler ve ilkelerin, bunları ortaya koyan grup ya da kişilerden bağımsız olarak ele alındığı ve irdeleme çabalarının görüldüğü düzeydir. İlk düzeyde otorite kişinin dışında bir olgudur. İkinci düzeyde kişi otoriteyi içselleştirmiştir. Bu düzeyde ise kişi otoriteyi irdelemektedir. Kişi kendi seçtiği üzerinde düşündüğü ilkelere göre yargıda bulunmaktadır (Doğan, 2007: 32). Kohlberg'e göre çok az sayıda insan bu düzeye ulaşabilir. Birey artık başkalarından öte, insanlık için bir şeyler geliştirme çabası içindedir. Birey, aynı zamanda toplum ahlaki idelerini yani doğru ve yanlış kavramlarını anlamlarını geleneksel anlayışın üstüne taşıyabilir. Örneğin, Kant'ın İncil ve diğer kutsal kitaplardan aldığı "altın kuralı" sistematikleştirerek, bu kavramı "deontolojik etik" içine yerleştirerek, seküler ahlak oluşumunda bir kilometre taşı yapmıştır.

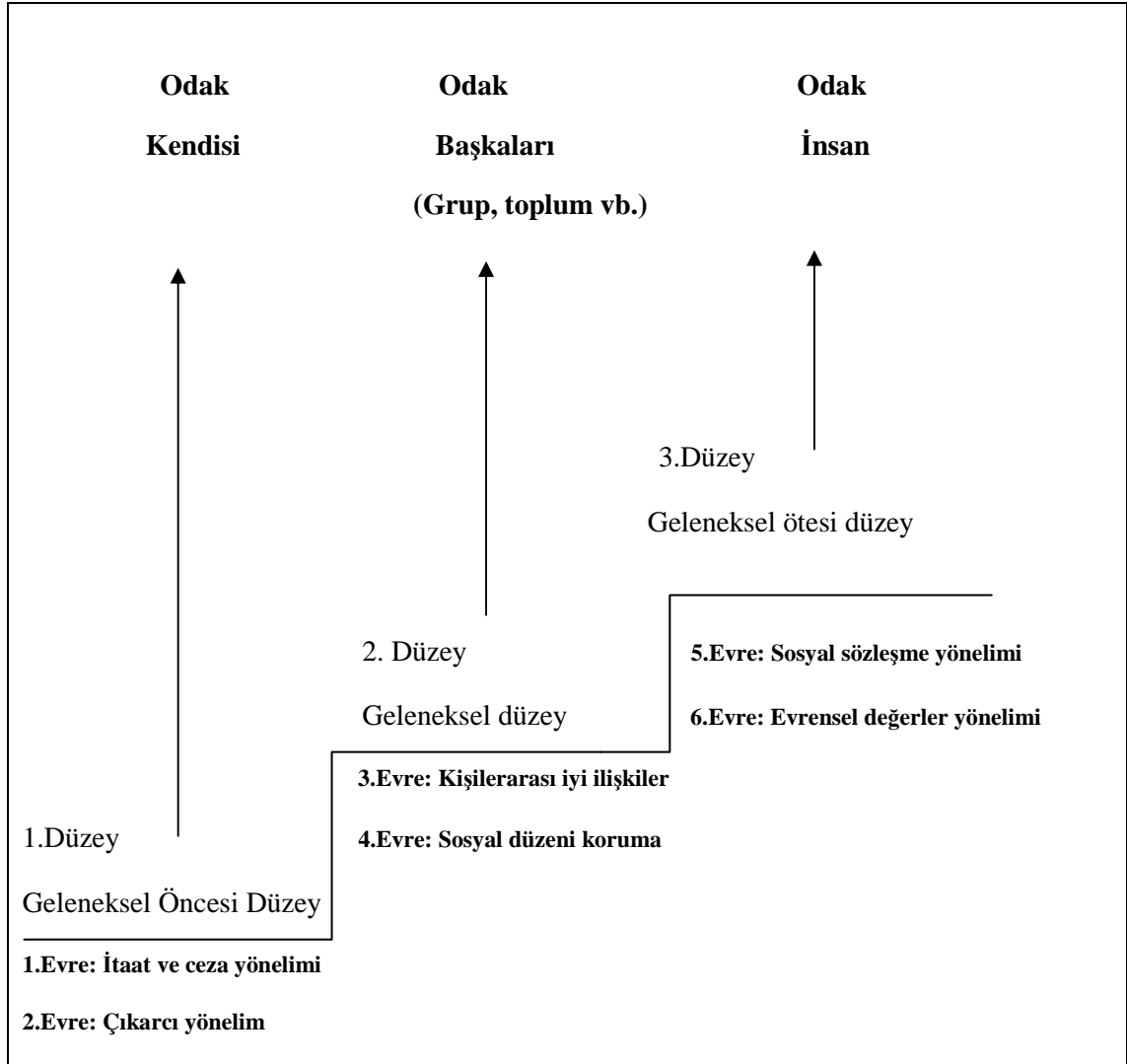
Beşinci Evre: Sosyal Sözleşme Yönelimi

Bu evrede bir davranışın doğruluğu ya da yanlışlığı "insan hakları ve toplum yararı" ile ilişkilendirilir. Doğru davranış, insan hakları ve toplum yararı gözetilerek toplum tarafından kabul edilmiş ilkelere uygun olan davranışlardır. Bu evrede sosyal uzmanlaşmanın öğrenildiği, toplumun farklı düşünce, değer ve inançların varlığının fark edildiği, tüm bunların göreceli olduğu ve hepsine saygı gösterilmesiyle bir toplumsal düzenim varlığını sürdürülebileceğinin öğrenildiği evredir (Doğan, 2007: 33).

Altıncı Evre: Evrensel Değerler Yönelimi

Bu evre evrensel ahlak ilkelerinin öğrenildiği, doğru davranışın ve değerlere ilişkin ilkelerin mantıksal irdelenmesinin, evrenselliğinin ve tutarlılığın sağlanmasıyla mümkün olacağı ön plana çıktığı evredir. Bu evrede toplumca benimsenen, adalet,

toplumsal refah, eşitlik ve özgürlük gibi ilkelerin kişi tarafından irdelenmesi yapılır. Kohlberg'e göre ahlaki değerlerin oluşumu bu evrede gerçekleşir (Doğan, 2007: 33).

Şekil 7: Kohlberg'in Bilişsel Ahlaki Gelişim Kuramı

Kaynak: (Carroll, 1996: 131).

Yöneticilerin etik ikilemlerde bu düzeylere göre nasıl karar verdiklerini şu örnekte inceleyebiliriz; örneğin, bizim toplumumuzda rüşvet almak yasalarla ciddi bir suç haline gelmiştir. Geleneksel öncesi düzeyde bir yönetici, rüşvet almanın ciddi bir suç olduğunu ve bunun sonucunda ceza alacağını bildiğinden böyle davranmaz. Geleneksel düzeydeki yönetici ise, içinde bulunduğu referans grubu veya mesleki etik değerlere göre karar verir. Geleneksel ötesi düzeye ulaşmış bir yöneticinin ahlaki değerleri olduğundan dolayı rüşvet almayı, "iş ahlakı/etiği" terazisinden tartarak, evrensel değerleri

çiğneyeceğinden böyle davranmaz. Eğer rüşvet alıyorsa, zaten bir ahlaki gelişimden söz edilmez.

2.2.5 Kendilik Kontrolü

Etik davranışı etkileyen diğer bir öge kendilik kontrolüdür. Kendilik kontrolü, bireyin olayları değerlendirirken, kendinin o olaylar üzerindeki kontrolü değerlendirmesi ile ilgilidir. Kendilik kontrolü, içsel ve dışsal olarak iki şekilde meydana gelmektedir. İçsel kontrolü yüksek olan bireyler, kendi yaşamları üzerinde öncelikle kendilerinin kontrolü olduklarına inanırlar. Dışsal kendilik kontrolü olan bireyler ise, kendi yaşamlarında “kader”, “şans” ve “güçlü etkiye sahip unsurlara” daha çok önem verirler. Kendilik kontrolü, bireyin bulunduğu sosyal çevre ve diğer insanlarla etkileşimiyle uzun bir dönemde gelişir. Kendilik kontrolü, durumdan duruma göre içsel veya dışsal olarak değişmez ve aynı zamanda bireyin karakterinde stabil olarak bulunur. Araştırmalar, “etik davranış” ve “kendilik kontrolü” arasındaki bağ olduğunu göstermiştir. Öncelikle içsel kontrolü olan bireyler, olayların kendi kararlarından dolayı meydana geldiği düşündüklerinden sorumluluk almaya daha yatkındırlar. Davranışların sorumluluğu ise daha fazla etik davranmaya sevk eder. İçsel kontrolü olan bireyler, yanlış olduğunu bildiği şeyleri başkalarından istemek konusunda daha gönülsüzdür. Bu konuda yapılan bir ilginç bir araştırmada içsel kontrolü olan bireylerden, ahlaki değeri çiğnemesi istenen bir karakteri anlatan hikâyeyi tamamlaması istenmiş. İçsel kontrolü olan bireylerde, bu hikâyedeki karakteri, baskıya en fazla direnen bir kahraman görek hikâyeyi tamamlamışlardır. Bu araştırmada etik dışı davranışlara karşı, içsel kontrolü olan bireylerin baskıya karşı direnmeyi ve mücadele etmeyi benimsedikleri görülmüştür (Nelson ve Trevino, 2011: 84-85). Sargut’a göre, içsellik ve dışsallık yarattığı sonuçlar açısından önemsenmesi gereken bir ayırımdır ve kökleri egemen kültüre uzanmaktadır. Bir toplumunun genel performansını yükseltmek, daha çok içsel denetimli insan yaratmakla mümkündür. Bunun yolu da egemen kültürdeki dışsallığı özendiren öğeleri ayıklayıp yok etmekle mümkündür (Sargut, 2010: 200-201).

Nayır’a göre, içsel kendilik kontrolü olan bireylerin, yaşadıkları olayları etkileyebildikleri ve zaten de bu olaylardan da kendilerinin sorumlu olduklarını düşünmektedir. “Pozitif kabulleniş” olarak da tanımlanan bu düşünce sistemi, onların yaşamına yön vermekte, kurum içi suiistimal ve yolsuzluk ihbarına karşı tutum

geliştirmesine sebep olmaktadır. Bununla birlikte yapılan bazı araştırmalarda, içsel kendilik kontrolü olan bireylerin prososyal davranış göstermeye, yani “fazladan sosyal davranışta bulunmaya” daha eğilimli oldukları gözlemlenmiştir (Nayır, 2012: 59-77).

Sonuç olarak içsel kontrolü olan bireyler, etik davranmaya özen gösterdikleri ve etik konularında dikkatli bir tutum içinde oldukları söylenebilir.

2.2.6 Makyavelizm

Makyavelizm kavramı, 15. yüzyılda İtalya'nın Floransa şehrinde yaşamış ünlü bir siyasetçi olan Machiavelli'den türetilmiştir. Machiavelli, en ünlü eseri olan “Hükümdar” adlı yapıtıyla tanındı. “Makyavelist” sıfatı ondan sonra daha çok “hilekâr” ve “ikiyüzlülük” anlamlarında kullanıldı. Onun isminin neden bu anlamlara alındığını, “Hükümdar” adlı eserinden ki ifadelerinden anlaşılabilir (Machiavelli, 1994:81-86; akt. Bal, 2009: 93-94):

“Deneyler bize göstermektedir ki, büyük işler yapmış hükümdarlar verdikleri sözleri fazla dikkate almamışlar, insanları ustalıklı aldatmışlardır”.

“Çağımızda sadece cimri diye tanınanların büyük işler yaptıkları görülür. Diğerleri batmıştır... Bir hükümdar cimri diye tanınmaktan fazla yüksünmemelidir. Yeter ki halkı soymasın, kendi kendini savunabilsin, yoksulluk ve itibarsızlığa düşmesin... Dünyada cömertlik kadar insanı bitiren bir şey yoktur. Cömert davrandıkça cömertlik yapacak gücünüz kalmaz; yoksul ve itibarsız duruma düşersiniz.”

“Hükümdar, halkı öylesine korkutmalı ki, sevilme bile nefret de uyandırmasın... Gerektiği zaman birinin kanına girilebilir. Buna yol açan nedenler açık bir şekilde belirtilirse sorun yoktur. Ama özellikle, kimsenin malına dokunmamak gerekir. Çünkü insanlar babalarının kaybını unuturlar da mallarının kaybını unutmazlar.”

İçsel kendilik kontrolü, etik davranış ile ilişkilendirilirken: Makyavelizm, etik olmayan davranışlarla ilişkilendirilmektedir. Araştırmalara göre, makyavelist tutumları yüksek olan bireylerin, etik olmayan niyetleri daha fazla besledikleri ve yalan söyleme, aldatma, rüşvet alma gibi etik olmayan davranışlar sergilemede düşük olanlara göre daha fazla eğilim içinde olduklarını göstermiştir. Yöneticiler, yüksek makyavelist eğilimli çalışanlarına karşı daha fazla dikkat etmelidirler. Zira bu eğilimleri tüm organizasyonu

riske atabilecek kararlar verebilirler. Bu tip insanlara görev verirken, kişilik özellikleri muhakkak göz önüne alınıp, görevin özelliğine göre verilmelidir (Trevino ve Nelson, 2011: 85-86).

2.3 İşletmelerde İş Etiğinin Kurumsallaşmasını Sağlayan İnfornel Yöntemler

2.3.1 Örgüt Kültürü

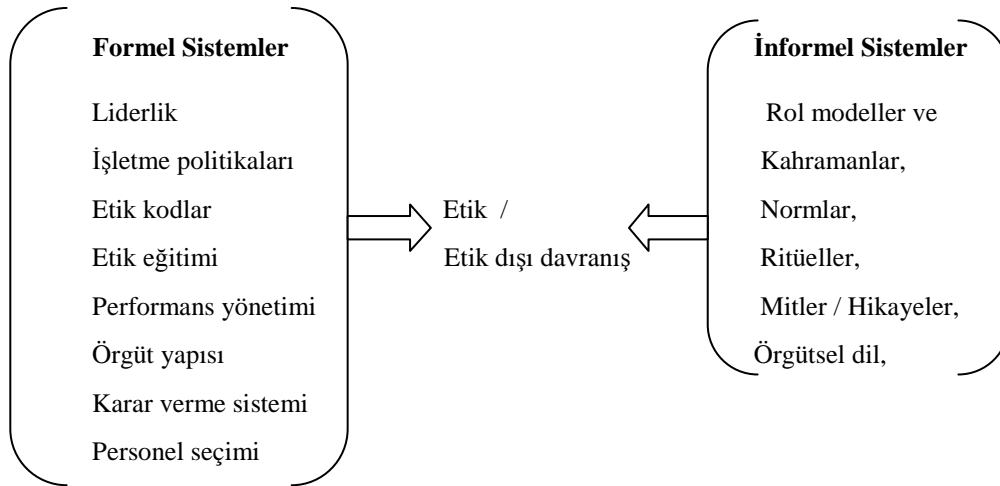
Örgüt, içinde olduğu toplum gibi kendine özgü bir yapı oluşturur. Bu kültürel yapı genelde parçası olduğu toplumun kültürel yapısına benzer, özelde ise örgütün kendince yaratılan öğelerini içerir. Schein'in kapsamlı tanımına göre örgüt kültürü; dış çevreye uyum sağlama ve iç çevre ile bütünleşme sorunlarını çözmek için oluşturduğu ve geliştirdiği belirli bir düzene sahip temel varsayımlardır. Birey organizasyonda başarılı olabilmek için kendisiyle getirdiği değer ve normların yanı sıra, örgüt kültürünü öğrenmeli ve benimsemelidir (Kutunis, 2010: 1-2). Schein'in bu tanımı ışında, örgüt kültürü iki temel öge ile bireylere aktarılabilir: Sosyalizasyon ve internalizasyon.

İnsanoğlu, dünyaya doğal ihtiyaçları ve içgüdüleri ile birlikte bir biyolojik organizma olarak gelir. Ancak, başlangıçtan itibaren organizma sosyal olarak belirlenmiş tarzlar içinde tepki vermeye koşullanır. Birey grup tarafından belirlenmiş tarzlar içinde hareket etme, davranma ve hissetme yollarını öğrenir. Bunların pek çoğunu öylesine öğrenir ki, kişiliğinin bir parçası haline gelir. İşte grup değerlerin bireyde yapılanma işlemine "sosyalizasyon" adı verilir (Ulusoy, 2007: 422). Genel olarak da örgütlerde kullanılan manasıyla "örgütsel sosyalizasyon" sürecinde örgüte yeni katılan bir üye, örgütün gerekli kıldığı davranış örüntülerini öğrenir. Bu öğrenme süreci, salt örgütsel gereksinimlere, mesleki tutum ve davranma ölçülerine, mesleki becerilere ve örgütün/mesleğin etik ölçülerine, zihniyet kalıplarına adaptasyona açıklık getirerek bireye yol gösterir. Örgütsel sosyalizasyon aslında, bir tür "örgüt insanı" haline gelme sürecidir. Örgütün asli bir üyesi ve örgütsel hedefleri ileri götüren bir aktör haline gelme örgütsel sosyalizasyonun hedefleri arasındadır (Aytaç, 2004: 196).

Çalışanlar örgütlere katıldıklarında, kültürlenme veya sosyalizasyon işlemine tabii tutulurlar. Sosyalizasyonla bireyler, örgütle arasındaki bağları oluştururlar. Örgüte yeni gelen bireyin sosyalleşmesi, eğitim, mentoring gibi araçlarla formel yoldan veya normlar vasıtasıyla infornel yoldan aktararak oluşturulur. Yeni üyeler, diğer çalışanları gözlemleyerek istedik davranışlara kendiliğinden yönelir. Sosyalizasyon ile

güçlü bağlarla örgüt kültürüne adapte olan bireyler, örgüt kültürlerinin beklentileri doğrultusunda hareket edeceklerdir. Bu bireyler, neyin etik olup olmadığı, ne yapıp yapmaması gerektiğini veya neyi söyleyip söylememesi gerektiğini bileceklerdir. Davranışlarını sergilerlerken kişisel tutumlar ve değerler yerine, edinmiş oldukları kültürel içerik veya diğer çalışanların tutumlarını dikkate alarak, kendilerinden beklenen yönde hareket ederler (Trevino ve Nelson, 2011: 152; Geuras ve Garofalo, 2011: 98).

Örgüt kültürünün aktarımını sağlayan bir diğer öge internalizasyondur. Birey'in kendi değer yargılarının, örgüt kültürüyle uyumu neticesinde örgütsel standartlar, kişinin kendi standartları haline gelir. Karakter uyumun söz konusu olduğu bu durumda, sosyalizasyonun aksine kişi kendi değerlerini kullanır. Internalizasyon ile bireyler, kendi değerleriyle, örgüt kültürü içerikleri arasında uyumlu bir bağ kurarlar. Bireyler örgütlerde, bu iki ögeyi birbiriyle etkileşime sokarlar. Genelde bir çok birey etik davranmayı tercih eder. Güçlü bir örgüt kültürüne katılan bireyler, kendi kişisel inançları ile dürüstlük ve saygılı olma yönünde mesajlar veren örgütsel içerikleri, kolayca içselleştireceklerdir. Etik davranmaya kendiliğinden yönelecekler, zira hem bireyin etik davranmaya doğru eğilimin olması hem de devamlı aldıkları örgütsel kültürel mesajlar bunu sağlamaktadır. Fakat ne yazık ki birçok birey etik olmayan örgüt kültürlerinde sosyalle olurlar. Eğer yalan söylemeyi normal karşılandığı bir örgüt de birey, o organizasyonda kaldığı süreçte aynı şekilde davranabilir (Trevino ve Nelson, 2011:153) .

Şekil 8: Etik Örgütü Kültürün İşleyişi

Kaynak: (Trevino ve Nelson, 2011: 152).

Etik örgüt kültürünü yaratmak için, formal ve informal sistemler uyumlu olarak birlikte çalışmalıdır. Bu uyum, etik davranışları teşvik edecektir. Çünkü uyumlu bir sistem ancak çalışanlara etik davranmalarını teşvik eden mesajlar göndererek, onlara karşılaştıkları durumlardan çıkış yolları bulmalarını sağlayacaktır. Örneğin, informal sistemler ve etik kodlar, “dürüstlüğün bu organizasyonun önemli bir değeri olduğunu destekleyen yapıdaysa” çalışanlar, hem birlikte çalıştığı insanlara, hem de müşterilerine karşı dürüst davranacaktır (Trevino ve Nelson, 2011:154).

Etik örgüt kültürüne sahip işletmeler, örgüt kültürü oluşturan temel değerleri, etik değerlerle sınırlandırmış işletmelerdir. Bu noktada etik, örgüt kültürünün sınırlarını belirlemektedir (Çiftçioğlu, 2011: 105).

2.3.2 Rol Modeller ve Örgüt Kahramanları

Bireylerin informel yoldan sosyalleşmesi, “rol modeller” ve “örgüt kahramanlarıyla” olmaktadır. Kahramanlar, örgüt içinde ideal özelliklere sahip olarak görülen üyelerdir. Bunlar, örgütün üyeleri için değer ve ideallerin canlı olarak yaşadığı, gözlemlendiği ve açıklandığı örnekleri ve rol modellerini oluşturmaktadır. Örgütün diğer üyeleri için bu kahramanlar, örnek alınması ve izlenmesi gereken davranış modelleridir. Örgüte yeni katılan yeni üyeler, örgütte egemen olan değerleri, kahramanlar hakkında anlatılan hikâyeler aracılığıyla öğrenebilirler. Güçlü ve etkili kültürlere sahip örgütler, düşünce, davranış, kişilik ve başarılarıyla örgütün temel değerlerini temsil eden örgütsel kahramanları sürekli yaşatır, anar ve kutlar (Şişman, 2011: 99).

Örgüt kültüründe kahramanlar, örgüt değerlerini cisimlendiren insanlardır. Örgütsel kahramanların, daima örnek davranış sergileyen insanlardır. Bu yolla örgütsel değerlerin oluşumunda ve örgütsel kültürün benimsenmesinde olumlu katkıda bulunurlar (Güney, 2007: 206). Kahramanlar, toplum veya grubun temel karakterini doğrudan oluşturabilme olanağına sahip olabilirler. Kahramanlar, toplumsal sorunların çözümü sırasında veya birlikte çalışma sırasında ortaya çıkar ve herkese örnek teşkil ederler (Doğan, 2007: 54-55).

Örgüt kahramanı, örgütün tepe yöneticilerinden veya orta düzey yöneticilerden birisi olmak zorunda değildir. Örgütün değerlerinin sembolleştiği, belli davranışlarıyla örnek

olmuş, şu an hayatta olmayan insanlarda, o örgütün kahramanı olabilir (Trevino ve Nelson, 2011: 181).

2.3.3 Örgütsel Normlar

Bir örgütte çalışmaya başlayan işgörenler, kendi inanç, değer, düşünce sistemi, yargı ve davranış kalıplarını da örgüte getirirler. Ayrıca, örgüt içinde katıldıkları kümelerde, işgörenlerin davranış ve düşünce kalıplarını etkiler ve değiştirir. İşgörenlerin oluşturup benimsedikleri “etik değerler”, onların tutum ve davranışlarında temel yol göstericiler olmaktadır (Kutunis, Bayraktaroğlu ve Özdemir, 2006: 212).

Normlar, örgütlerde çalışanlarının birlikte geliştirdikleri ve onların günlük işlerini yaparken kullandıkları davranış standartlarıdır. Normların bireylerin davranışlarını etkilemede güçlü bir etkiye sahiptir. Normun bu etkileme gücü, etik veya etik olmayan örgüt kültürlerini desteklemeye hizmet edebilir. Örneğin, yazılım satışı yapan bir müşteri temsilcisine, firmanın uzun dönemli kararını etkilemede, çalışma arkadaşları tarafından “dürüstlüğün daima önemli bir etik kod” olduğunu söylenmektedir. Dürüstlük normu, burada hem etik davranışı hem de etik kültürü destekler niteliktedir. Aksi düşünüldüğünde yani sadece “satış rakamlarının önemli olduğu ve hatta müşterilere yazılım özellikleri hakkında yalan söylemenin de gerektiği” ister çalışma arkadaşları isterse kendi tarafından bu normu takip etmesi istendiğini bir örgütte ise, bu norm, etik dışı davranışları ve etik olmayan örgüt kültürünü destekleyen niteliğe bürünür (Trevino ve Nelson, 2011: 182).

Örgütlerde egemen olan normlar ve değerler, örgütte uzlaşmayı sağlayan, davranışlarda standartlar oluşturan ve üyelerin davranışlarını önceden bilmeğe yarayan öğelerdir. Normlar, üyelerin birlik duygusu içinde hareket etmelerine, örgüt amaçlarıyla bütünleşmelerine, örgütsel güvenin oluşmasında ve gelişmesinde, yasal kaynaklara göre daha fazla güçlü etkiye sahiptir. Yöneticiler, örgütlerindeki norm ve değerleri tanımları onlara güçlü bir kontrol aracı hizmeti sunar (Şişman, 2011: 95).

2.3.4 Ritüeller

Ritüeller törenlere göre daha çok tiyatrolaşmış kültürel aktivitelerdir. Daha çok izleyen örgüt üyelerinin yararlanmalarına yöneliktir. Ritüellerin temel amacı, örgüt üyelerine kurumsal kültürü benimsetip sürekli kılmaktır (Güney, 2007: 205).

Ritüeller, etik örgüt kültürünün önemli bir parçasıdır. Ritüeller bireylere, organizasyonun ondan ne yapmasını istediğini ve nasıl bir beklenti içinde olduğunu sembolik yollarla bireylere aktarır. Ritüeller, tasdik edilme ve organizasyon kültürüyle iletişime geçmeyi somut bir şekilde gerçekleştirir. Organizasyonlar toplantılar, yemekli etkinlikler ve ödül seremonileri düzenleyerek, örgütün değerlerini bireylere aktarmaya çalışırlar. Bazı işletmeler, ailelerin katılımıyla yıllık piknik etkinlikleri düzenlerler. Bazıları ise, “mesai günlerinde çocuğunu işe getir” sloganlarıyla, ailelerin iş yerinde zaman geçirmesini sağlayacak faaliyetler düzenlerler. Bu tür ritüeller, organizasyonda bir aile ortamı yaratmayı amaç edinir. Ritüeller, organizasyonun etik kodları, temel ilkeleri ve ödüllendirme sistemi uyum içinde olduğunda, organizasyon kültürünü etik doğrultuda yer edinmesine katkı sağlarlar (Trevino ve Nelson, 2011: 182-183).

Simgesel eşitlik ve resmi olmayan ortamlarda herkesin bir araya gelmesi katmanlar arasındaki yatay iletişimi geliştirir ve böylece üst yöneticiler neler olup bittiğini görebilir ve fikirlerini tüm elemanlara aktarabilir. Sonuç olarak, ritüeller “bize” karşı “onlar” zihniyetini yok etmekte ve herkesin aynı amaç için çalıştığının kavranmasını sağlamaktadır (Kutaniş, 2010: 94).

2.3.5 Hikaye ve Mitler

Hikâyeler, derin bir geçmişe sahip olan, gerçek olaylara dayalı ve örgüt üyeleri tarafından bilinen ve paylaşılan, örgüte yeni katılanları bilgilendirmek amacıyla anlatılan yaşanmış öykülerdir. En önemli özellikleri, “kültürel değerleri hatırlatıcı” olmalarıdır. Her örgütsel hikâyede örgüte ve yöneticilere bağlılığı artırıcı temel mesajlar vardır (Güney, 2007: 206).

Güney, (2007:207)’e göre, mitler, “gerçekleşmesi imkânlar dâhilinde olan faaliyetlerin çerçevesini belirleyen, örgüt kültürünün başlangıcını, devamlılığını ve temel amaçlarını açıklayan hikâyeler” şeklinde tanımlanmaktadır. Mitler, abartılı olmalarına karşın örgütsel kültürün etkileyici ve yönlendirici inanç ve örgütsel algılamaları ifade ederler. Mitleri üç ana başlıkta toplamak mümkündür:

1. **Rasyonelleştirici mitler:** Bu tür mitler, örgütte daha önce yaşanmış olayları örgüte uygun hale getirerek ve bunlar arasında ilişki kurarak gelecekteki faaliyetler için kurallar oluşturmayı ifade eder.

2. **Değerlendirici mitler:** Örgütün değer sistemine dayanan mitlerdir. Başka bir ifade ile, örgütte iyi-kötü, güzel-çirkin, olumlu-olumsuz durumları birbirinden ayıran mitlerdir.
3. **Niteleme ve uzaklaştırma mitleri:** Bu tür mitler, değerlendirici mitlerle belirlenen özel kategoriler ile çalışanlar için zıtlıklar ifade eden öyküler bütününden oluşan mitlerdir.

Hikâye ve mitler, örgütün kahramanları, kurucuları, en başarıları ve ünlülerine ilişkindir. Hikâye ve efsaneler doğru olsun veya olmasın, çalışanların kıssadan hisse çıkarmalarını, motive olmalarını ve örgütle özdeşleşmelerini sağlamaktadır. Özellikle temel değerlerin, örgüte yeni katılanlara aktarılmasında kullanılan “hikaye ve efsaneler”, yeni elemanların sosyalizasyonlarının sağlanmasında etkilidir (Kutaniş, 2010: 93).

2.3.6 Örgütsel Dil

Örgütsel kültürü aktaran temel araç dildir. Kültürel açıdan duygu, düşünce ve fikirleri aktarıp birlik, beraberlik ve dayanışmanın sağlanmasında dilin rolü çok büyüktür. Örgütsel kültürünü yansıdan öge, “dil”dir. Bu nedenle genellikle “her örgütün kendine has bir lisanı vardır” demek mümkündür. Örgütsel yaşamının ortak paydalarının oluşmasında “örgütsel dilin” rolü büyüktür (Güney, 2007: 207).

2.4 İş Etiği ve Örgütsel Davranış Konuları

İş etiği konusu itibarileriyle, örgütsel davranış konuları da kapsamaktadır. İşletmenin etik unsurları göz ardı etmesi, örgütsel davranış konularının işletmelerde ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Etik dışı davranışlar aynı zamanda örgütsel davranışın ilgilendirdiği konuları da kapsamakta ve bu iki disiplinin ortak paydası haline gelmektedir.

2.4.1 Yıldırma

“Yıldırma” kavramı İngilizce bir kelime olan “mobbing” kavramından gelmektedir. “Mobbing” ise kelime kökü olan “mob” sözcüğünden gelmektedir. Mob sözcüğü, “kanun dışı şiddet uygulayan düzensiz kalabalık” anlamındadır. Latince “kararsız kalabalık” anlamına gelen “mobile vulgus” sözcüğünden gelmektedir. Türkçede “mobbing” kavramı yerine bir çok kavram (yıldırma, psikolojik taciz, psikolojik şiddet,

manevi taciz vb.) kullanılmaktadır. Yıldırma ilk olarak 1960'lı yıllarda Avusturyalı araştırmacı Konrad Lorenz, "On Aggression" adlı eserinde, "hayvanlar arasında meydana gelen çatışmaların, insanlar tarafından da benzer şekilde yapıldığına" dair bazı önermeler bulmasıyla dikkat çekmiştir. O dönemde eleştiri ve tartışmalara neden olan bu önermelerden bir tanesi de, sürüdeki bazı hayvanların bir araya gelerek, içlerinden birini kuşatıp, onu sürüden kovmaları için "yıldırma"(mobbing) kavramını kullanması olmuştur (Tiyek, 2012: 4).

2.4.2 Whistleblowing

İngilizce karşılığı "Whistleblowing" olan kurum içi suiistimal ve yolsuzluk ihbarı, Türkçede "etik sorunların ele verilmesi", "çalışanın işyerindeki suiistimal ya da kanun dışı faaliyetleri açığa çıkarması ve "organizasyonlarda etik olmayan yanlış uygulamalara karşı, 'sivil erdem', 'ahlaki tepki' ve 'vicdani red' davranışı" şeklinde çevrilmiştir. "Whistleblowing" kavramı, ilk ortaya çıktığı yıllarda olumsuz çağırışım yapmıştır. Aslında İngiliz polisinin, sokakta suçlu birini gördüğü zaman çaldığı düdükle, meslektaşlarını ve halkı haberdar etmesi anlamına gelen "whistleblowing", "kurumlarda görülen yolsuzlukların ihbarı" anlamıyla ilk kez "computer" dergisinde 1971 yılında bir köşe yazısında kullanılmakta ve yazarı tarafından kıyasıya eleştirilmektedir. Yazar, "...Nasıl olur da çalışan, kendi kurumunu gülünç hale getirir ve başkalarının eline koz vererek, kendi mesleğini ve şirketini ayaklar altına alır. ..." demektedir (Nayır, 2012: 17-18) .

2.4.3 Ayrımcılık

İnsan kaynaklarının başlangıç fonksiyonu olan işe alma, birçok ahlaki soruna neden olacak kararları almayı gerektirir. Batı ülkelerinde en çok sık rastlanan sorun işe elaman alınırken etnik azınlıklara ayrımcılık uygulamasıdır. Örneğin, ABD'de beyazlar genellikle zencilere karşı ayrımcılık yaptıkları için "eşit fırsatlar yası" olarak bilinen bir federal yasa işletmelere belli oranda zenci, kadın veya etnik azınlık çalıştırma yükümlüğünü getirmektedir (Aslan, 2005: 111).

2.5 Türkiye'de İş Ahlakı İle İlgili Yapılan Bazı Araştırmalar

Türkiye'de iş ahlakı ile ilgili yapılan araştırmalar sınırlı sayıdadır. Aşağıda yapılan bazı araştırmaların sonuçları özetlenmiştir.

2.5.1 TEDMER Araştırması

TEDMER, 2001 yılında Bülent Şenver'in öncülüğünde Koç, Sabancı ve Eczacıbaşı gibi birçok özel şirketin ve TÜSİAD, TÜGİAD, Arı Hareketi gibi sivil toplum örgütlerinin katılımıyla kurulmuştur. Ayrıca, Amerika'da bulunan Ethics Resource Centre (ERC) kuruluş aşamasında çok büyük rol almıştır. Etik Değerlerin toplumun her kademesinde yaygınlaştırılması amacı ile yola çıkan kurum bu bağlamda çok yoğun çalışmalar başlatmıştır. Bu bağlamda, üniversitelerde ve özel sektörde etik alanına yönelik eğitimler düzenlenmiş, 3 yıl boyunca "Ulusal Etik Zirvesi" başlığıyla önde gelen iş adamları ve kamu temsilcilerinin katıldığı bir sempozyum organize etmiştir. Aynı zaman da üniversitelerde ve bazı özel kolejlere etik değerler başlığı altında öğrenci kulüplerinin kurulmasını teşvik etmiştir. Son dönemlerde ise Türkiye'deki etik konusundaki gelişmelerin değerlendirildiği bir çalışma olan "Etik Barometre" araştırması gerçekleştirilmiştir. Ancak kurucu üyesi olan bir işletmede yaşanan yolsuzluk krizi, çalışmalarını sekteye uğratmış ve güven bunalımı yaşayan vakfı kapanma noktasına getirmiştir. Son dönemde yeni bir yönetim tarafından devralınan vakıf çalışmalarını tekrardan geliştirmek istese de kurulduğu dönemdeki etkinliğine henüz ulaşabilmiş değildir (Sunar ve Eğri, 2010: 60).

2.5.2 Orhan Türkdoğan Araştırması

Türkiye'de yapılan en önemli çalışmalardan biride, 1996-1997 yılları arasında, Orhan Türkdoğan'ın "İşçi Kültürünün Yükselişi" adlı başlıklı araştırmasıdır. Bu çalışmada, Gebze/İzmit, Denizli, Akyazı/Sakarya ve Konya olmak üzere dört ilimizde KOBİ işletmelerinde çalışan "cemaat ve cemiyet" tipleşmesine dayalı bir anket uygulaması yapılmıştır. Araştırmanın amacı, fabrika, atölye, şirket vb. iş yerlerinde çalışanların yöneticiye bakış açılarını belirlenmesidir. Türkdoğan araştırmasında, işçilerin büyük bir kısmının kırsal alanlarda büyük kentlere göç eden ve dar gelirli insanlardan oluştuğu için "cemaatçi" nitelikleri taşıyan bir yapıda olduğunu belirlemiştir. Ona göre, işveren veya yöneticilerin de, çoğunlukla belirli bir eğitim seviyesine yükselmiş, kent kültür ve değerleriyle yetişmiş, kapitalist sistemin norm ve görüşleriyle donanmış bir kişiliği temsil etmektedirler. Bu insanlar da "cemiyetçi" yapının içinde kimliklerini kazandıklarını ileri sürmektedir. Ona göre, bu "cemaat-cemiyet" kimliği iş yerinde işçi-işveren ilişkilerini şekillendirmekte ve bu işçinin, işverenler ile ilişki sosyo-kültürel değerlerin

üzerine çıkması zorlaştırmaktadır. Araştırma ile ilgili bazı sonuçlar şu şekildedir (Türkdoğan, 1998: 9-125-137):

1. “İş yerinden beklentiniz nedir?” sorusuna, işçilerin %51.9’u disiplinli ve adil davranışı olunması, %34 maddi olanağın sağlanması olarak cevap vermişlerdir. Aynı soruyu yöneticilerin %60’ı maddi olanağın sağlanması, %16’sı adil olunması ve disiplinli davranılması gibi eğilimleri öne çıkarmışlardır.
2. “İyi bir yönetici nasıl olmalıdır?” sorusuna, yöneticilerin %71’i sorumluluk taşınması gerektiğini cevap vermişlerdir. Dürüst ve ahlaklı olmayı, ikinci plana koymuşlardır (%11). Aynı soruyu işçilere sorulduğunda, %40’ı dürüst ve ahlaklı olmayı, %27’si sorumluluk taşınmasını gerektiğini belirtmişlerdir.

2.5.3 İGİAD Araştırması

İktisadi Girişimcilik ve İş ahlakı Derneği (İGİAD), 2008 yılında Türkiye’de iş ahlâkına ilişkin değerleri, ahlâki ilkeleri, iş ahlâki problemleri ile bu problemlerin oluşmasında etkili olan faktörlerin neler olduğunu, işletme sahibi, yönetici ve çalışanların bu konulardaki algılamaları arasında farklılık olup olmadığı ve değişik sektörlerde yaşanan iş ahlâki problemlerinin farklılaşp farklılaşmadığı üzerinde de duran bir alan araştırma yapmıştır. İstanbul, Kocaeli, Eskişehir ve Afyonkarahisar illerinde otomotiv, dayanıklı tüketim, tekstil, turizm, bankacılık ve finans, gıda, inşaat, medya, sağlık ve belediyeçilik sektörlerinde faaliyet gösteren 1104 kişi ile anket ve mülakat metodu kullanılarak veriler toplanmıştır. Yapılan mülakatlarda ortaya çıkan sonuçlar ilgi çekicidir (İGİAD, 2008):

1. İş ahlâki denildiğinde genel olarak “verilen sözde durmak” anlaşılmaktadır. Anlaşma konusunun içeriği, bilerek ve kasıtlı bir şekilde, iş adamları tarafından boş bırakılmakta, sözleşme konusu ne olursa olsun sözünde durma “iş ahlâki” olarak algılanmaktadır.
2. İş ahlâki ile ilgili olarak kısa özlü bir söz istendiğinde en çok “babana bile güvenme” sözü ile karşılaşılmaktadır. Bu sözün biraz güvensizliği biraz da tedbir almayı kastederek söylenildiği düşünülmektedir.
3. İş ahlâki konusunda en çok dile getirilen aslında birbiriyle çelişir gibi duran bu iki ifade, iş adamlarının iş ahlâkına yönelik tereddütlü bir tutum içerisinde bulduklarını göstermektedir. Bir yandan dürüst davranmanın ahlâki açıdan

önemli bir gereklilik olduğu vicdanen teslim edilirken, diğer yandan iş ahlâkına uygun davranmanın, kendilerini yaşıyan rekabet ortamında zor durumda bırakacağı endişesi zımnen ifade edilmektedir.

4. İş adamlarının çoğu “çalışanların iş ahlâkı konusunda nasıl davranmaları gerektiği” konusu sorulduğunda, çalışanların işletmeye karşı sorumluluklarını anlatmaktadır. İş adamlarının bu tür sorulara verdikleri cevaplarda çalışanların bakış açısını yakalamakta zorlandıkları görülmüştür. Benzer şekilde çalışanların çoğunlukla işletme sahiplerine ve yöneticilere ilişkin sorumluluklara vurgu yaptıkları görülmüştür. Bu sonuçlar çerçevesinde karşılıklı bakış açısı ve tarafların birbirini anlamaya dönük çabalarının geliştirilmesine ihtiyaç olduğu açıktır.
5. Özellikle rüşvet konusunda iş adamlarının başlangıçta tedbirli konuştukları, ancak araştırmacıya duyulan güveni gördükten sonra rüşvet olaylarını son derece sıradan olayarmış gibi anlatabilmeleri dikkat çekmiştir. Bu durumda yapılan işlerin büyüklüğü ve öneminin yanında verilen rüşvetlerin küçüklüğünün böyle bir algılamaya neden olduğu gözlenmiştir.

2.6 Semavi dinlerin İş Ahlakına Yaklaşımları

Her dinin kendine göre yapılmasını istediği veya istemediği davranışları belirleyen ölçüleri vardır. Bu ölçüler sonuçta bir ahlak yapısı oluşturur. Bu ahlak yapıları ise evrensel diyebileceğimiz bazı değerleri de içerebilir. Semavi dinlerin ahlak yapıları kaynağı Tanrı olsa da birbirlerinden çok farklı özelliklere sahip olabilir.

2.6.1 Yahudi İş Ahlakı

Yahudi iş ahlakını öğrenmeden önce Yahudi ahlakının temel özelliklerini anlamamız gerekir. Yahudi ahlakına yön veren Tanrı'nın emirleri, özellikle de “On Emir”, temel bir yere sahiptir. “On Emir” Tevrat da iki yerinde zikredilmekte olup, maddeler halinde şu şekilde gösterilebilir (Kiraz, 2007: 95-96):

1. Seni Mısır'dan, köle olduğun ülkeden çıkararak Tanrının Rab benim.
2. Benden başka Tanrının olmayacak. Kendini yukarıdaki gökyüzünden, aşağıda yeryüzünden ya da yer altındaki sulara yaşayan herhangi bir canlıya benzer bir put yapmayacaksın. Putların önünde eğilmeyecek, onlara tapmayacaksın. Çünkü ben Tanrının Rab, kıskanç bir Tanrırım. Benden nefret edenin, babasının işlediği

suçun hesabını çocuklarından, üçüncü, dördüncü kuşaklarından sorarım. Ama beni seven, buyruklarıma uyan binlerce kuşağa sevgi gösteririm.

3. Tanrın Rabb'ın adını boş yere anmayacaksın. Çünkü Rab, adını boş yere alanları cezasız bırakmaz.
4. Şabat Günü'nü kutsal sayarak anımsa. Altı gün çalışacak, bütün işleri yapacaksın. Ama yedinci gün bana, Tanrın Rabb'e Şabat günü olarak adanmıştır. O gün sen, oğlun, kızın, erkek ve kadın kölen, hayvanların, aramızdaki yabancılar dahil, hiçbir iş yapmayacaksın. Çünkü ben Rab, yeri göğü, denizi ve bütün canlıları altı günde yarattım, yedinci gün dinlendim. Bu yüzden Şabat Günü'nü kutsadım ve kutsal bir gün olarak belirledim.
5. Anne babana saygı göster. Öyle ki Tanrın Rabb'in sana vereceği ülkede ömrün uzun olsun.
6. Adam öldürmeyeceksin.
7. Zina etmeyeceksin.
8. Çalmayacaksın.
9. Komşuna karşı yalan yere tanıklık yapmayacaksın.
10. Komşunun evine, karısına, erkek ve kadın kölesine, öküzüne, eşeğine, hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin.

Yahudilerin Tevrat dan başka kutsal kabul ettikleri kitapları da vardır. Sombart, Hz. Muhammet'in (SAV) Yahudiler için söylediği "Kitabın halkı" ifadesine katılarak, "Dinlerini, her aşamasında genel olarak bu kitaplarla birleşmişler ve bu kitaplar Yahudi dininin kaynağı olarak kabul edilebilir" demektedir. Aşağıda her biri belli bir zaman diliminde çıkmış olan ve birbirini tamamlayan kitapların listesi bulunmaktadır (Sombart, 2005: 105):

1. Talmud (özellikle Babil Talmudu). Yahudi dinsel öğretisinin başlıca kaynağıdır (İS 2 ila 6 yüzyıllar).
2. Maimodides kanunu (12 yüzyıl).
3. Jacob ben Asher'in kanunu (1248-1340). Buna "Turim" de denir.
4. Joseph Caro'nun kanunu (16 yüzyıl), (Shulchan Aruch).

Yahudilik, bu dünyada pratik mükemmelliğe yönelen bir din olduğunu ve bu pratik yönelimin ise, "halakhah (İngilizcesi; halacha)" ya da Yahudi hukuku " olarak

isimlendirilen Tevrat (Torah) temelli davranış normlarının toplandığı somut metinlerden anlaşılmaktadır. “Halakhah” yani yukarıda sayılan kanun ve kitapların oluşturduğu Yahudi hukuku, sadece dini ve törensel yasaları değil, aynı zamanda sivil, cezai ve ahlaki yasaları da içermektedir. Buradaki ahlaki boyut, Halakhah’ın diğer boyutlardan, Tevrat’ın geri kalanından ve nihayetinde Tanrı’nın emirlerinden ayrı olarak görülmemektedir. Kısacası Yahudi ahlakı, Kitab-ı Mukaddes, Hahamlar, ortaçağ ve modern dönem gibi dört ana kategoriye dayanan bakış açıları tarafından şekillenmiştir (Kellner, 1993: 82; akt. Kapu ve Aybas, 2009: 78). Ortodoks her Yahudi’nin hala sahip olduğu geleneksel görüş, Yahudilik sisteminin iki kez doğduğudur; kısmen vahiy yoluyla ve kısmen de “bilgelerin” esinlemesi yoluyla. Vahiyle yazılı sözlü gelenek kastedilmektedir ve ilki İncil’in kutsal kitaplarında bulunmaktadır. Diğeri de sinagog üyeleri tarafından belirlenen kanunlarla (Sombart, 2005: 188). Sıradan Musevilerin Hahamlar olmaksızın din hakkında söyleyebileceği hiçbir şey yoktur. Yani Tevrat’ın yorumlanması tamamen hahamların tasarrufundadır. Dolayısı ile bu noktada ortaya çıkan çelişkilerin yorumlanması ya da dikte edilmesi tamamen hahamların işidir. Hahamların ise eğitim süreci Talmud’u bütünü ile meşrulaştıracak şekildedir. Öte yandan hahamlara, Talmud içerisinde çok güçlü atıflar yapılarak bir meşruiyet zemini tesis edilmiştir. Örneğin, “Rabbisin sözlerini reddetmek, Torah sözlerini reddetmekten daha büyük bir ihanettir.” (Miszna, Sanhedryn XI, 3), “Talmud’un hükümleri, yaşayan Tanrının sözleridir. Yahova dahi cennette bir güçlkle karşılaştığı zaman, dünyevi Rabbis’e akıl danışır.” (Rabbi Menachen). (www.cemaat.com., 24.06.2012).

Sombart’a göre, Yahudi hukuku sadece insanla Tanrı arasındaki ilişkiyi tanımlamaz, sadece metafizik bir kavrayış formüle etmez; ister insanla insan, ister insanla doğa olsun, olası bütün ilişkiler için davranış kuralları ortaya koyar. Yahudi hukuku, aslında, Yahudi etiği kadar dinsel bir sistemin parçasıdır. Yasa, Tanrı’dan gelir ve ahlaki yasa ile emirler Musevilikte, birbirinden ayrılmaz. Bu yüzden aslında, özel bir Musevi etiği yoktur. Yahudi etiği, Yahudi dininin temel ilkeleridir. Yahudi hukukunu, her Yahudi’nin bilmesi gerektiğini ifade eden Sombart, şu şekilde devam etmektedir: “Başka hiçbir halk en aptal olana bile din öğrenimini sağlamak konusunda Yahudiler kadar özen göstermemiştir. Karşınıza çıkan ilk Yahudi’ye “yasalarını” sorun, kendi adından bile iyi anlatacaklardır onları” (Sombart, 2005: 182).

Yahudi iş ahlakı

Pava, (1998: 604; akt. Kapu ve Aybas, 2009: 80)'ya göre, her ne kadar evrensel ahlaki ilkelerden söz edilse de, her dinin veya öğretinin etkilediği ve kendine has özellikleri olan bir ahlak ya da iş ahlakı uygulamasından söz etmek mümkündür. Bu bağlamda Pava, kendine has özellikleri olan bir Yahudi iş ahlakının var olduğunu ifade etmektedir. Yahudi iş ahlakının içerik ve metot açısından diğer iş ahlakı anlayışlarından farklı olduğunu belirtmektedir. Aşağıda Yahudi iş ahlakına ait önemli görülen birkaç özellikten bahsedilmiştir:

Kazancın ve Zenginliğin Teşvik edilmesi: Yahudiliği göre zenginlik hor görülmez. Fakat zenginlik ancak Tanrının yolunda yürüyorsa kutsanmaktadır. Örneğin aşağıda birkaç Talmud alıntısı yapabiliriz (Sombart, 2005: 197-201):

“Dürüst kimse parasını, bedenini sevdiğinden daha çok sever”(Sota, xiiia)

“Bilgelerin tacı servetleridir”(xiv.24)

“Servet ve onur, kalıcı değerler ve bolluk bendedir”(viii.18)

“Zenginin serveti onun kalesidir; fakirin, yoksulluğu ise onu yıkıma götürür”(x.15)

“Her şey için çalışıp sahip olan kimse, kendini bırakıp toprağı ekmek isteyen kimseden iyidir”(x.27)

“Rabbi Isaac ayrıca bir insanın parasını hep dolaşımda tutması gerektiğini söylemişti. İnsan servetini üç kısma ayırmalı; biri toprak mülkine, birini taşınabilir mallara, üçüncüsünü de hazır nakit olarak bulundurmalıdır (Baba, Mezia, 42a). Bir keresinde Rav oğluna şöyle dedi: Gel sana dünya işlerinde üç şey öğreteyim. Mallarını daha dumanları tüterken sat” (Pesachim, 113a).

Bu çeşit Talmudi sözler, her Yahudi için çalışıp kazanmayı ve zengin olmaya gayret etmeleri gerektiğini öğütlemektedir. Yahudilere göre zenginlik, Tanrının ödülüdür. Bu ödüle ulaşmak için mallarını piyasa ekonomisi içinde pazara çıkmaları teşvik edilmiştir. Örneğin “mallarını daha dumanları tüterken sat” gibi Talmud sözleri, Yahudilerin ticari hayatta, diğer milletlere göre daha fazla aktif olmalarını sağlayan mekanizmalar geliştirmesinde katkı yapmış olabilir.

Davranış muhasebesi şuuru ve İnfak hususu

Yahudi dininde çok güçlü bir şekilde amel defteri vurgusu yapılmış, böylece bilinçli ve özdenetimli olmanın ötesinde bu dünya ve ahireti bütünleştirme eğilimi de rağbet bulmuştur. Davranış muhasebesi kavramı, rabbinik literatüründe en mükemmel bir şekilde şöylece anlatılmaktadır (Akalın, 2009: 14):

“Melekler, İsmail’e karşı bir suçlamada bulduklarında, Tanrı sordu: ‘İsmail’in şu anki durumu nedir? Dürüst bir adam mı yoksa kötü bir adam mı?’ (yani yerine getirilen emirler, ihmal edilen emirlerde fazla mı?) Ve melekler şu yanıtı verdi: ‘O, dürüst bir adamdır’ (Kethuboth 27). Mar Ukba ölürken, hesabına ilişkin bir değerlendirme istemişti (sadaka verdiği paranın hesabını sordu). 7.000 zuzim tutuyordu. Bunun kurtuluşu için yetmeyeceğinden korktuğu için servetinin yarısını dağıttı (Baba Bathra 7).” Bu Talmud sözlerinden de anlaşılmaktadır ki bir kimsenin dürüst veya kötü olarak değerlendirilmesi, göz ardı edilen emirlere karşı yerine getirilen emirlerin dengesine bağlıdır. Bir insanın dürüst ya da kötü olduğuna ilişkin karar ölümünden sonra verilmektedir (Sombart, 2005:194-195). Bu aritmetik davranış muhasebesi, yerine getirilmesi gereken 613 emir ve yasağa uyma veya uymama üzerine değerlendirmeye tutulur. Bu emirlerden 248 “yapacaksın-ıbranice’si: Ase!”, 365 tanesi ise “yapmacaksın-ıbranicesi: Loo taase” şeklinde hahamlar tarafından belirlenmiştir (Kiraz, 2007: 97).

Musevilikte, İslam dininde olduğu gibi “infak” özelliği vardır. Mallarının onda birini infak etmek zorundalar. Tevrat’a göre Yahudiler, her yedi yılda bir, borçların bağışlanma yılı olmasından dolayıyla borçlu olan kişilerin borçlarını bağışlamak zorundadır. Bu yılın Yahudi literatüründe ki adı “şemita”dır. Borçların bağışlanma yılı yaklaşıyor diye borcunu alabilmek için borçluyu sıkıştırmak Tevrat’ta yasaklanmıştır (Kiraz, 2007: 372). Bu şekilde uygulama yapmaları sermayenin, bireyden yine topluma geri dönmesini sağlamış olabilir. Bu özelliği ile toplumu refahı geliştirici özelliği olduğu ifade edilebilir.

Yaşamın akılcılaştırılması ve Dünyevi çilecilik

Öte dünya çileciliği her zaman için Musevilikle çelişmiştir. “Sana verilen ruhu koru, öldürme” yaşamın idaresini inşa edecek olan ve her zaman geçerlilik taşımış olan bir Talmud kuralıdır. Bu gibi Talmud kuralları ışığında Yahudiler için yaşamın

olumsuzlanması da insanın arzu ve tutkularını yerine getirmesi de kutsallık arz etmez. Bir Yahudi için yaşamı, doğaüstü kurallara dayalı birtakım ideal planlara göre amaç doğrultusunda harcamak gerekir. Bu sonucu da kutsal yaşamın akılcılaştırılması ve yasalar ışığında tüketilmesi gerekmektedir. Hıristiyanlık inananı, bir keşişe dönüştürürken, Musevilik ise bir akılcıya, bir rasyonaliste dönüştürür. Hıristiyanlık, dünyanın dışında bir çilecilikle sonlanırken, Musevilik ise, dünya içinde bir çilecilikle sonlanır (Sombart, 2005: 205-206).

Sombart, Musevilik ile Protestanlık arasında neredeyse tam bir özdeşliğinin olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, her ikisinin de dinsel ilgilerin üstünlüğü, tanrısal ödüller ve cezalar fikri, dünyevi çilecilik, din ile ticaret arasında yakın ilişki, günaha ilişkin aritmetik kavrayış ve her şeyden çok yaşamın akılcılaştırması bulunmaktadır (Sombart, 2005: 222).

2.6.2 Hıristiyan İş Ahlakı

Hıristiyanlığın ilk yıllarında zenginlik ve ticarete şüphe ile bakmışlardır (Aslan, 2007, 412). Zenginlik konusunda Matta İncil’inde şu ifade edilir: “Halatın iğne deliğinden geçmesi, zenginin Allah’ın melekûtuna girmesinden daha kolaydır.”⁹(Meriç, 1996:338-339). Sombart’a göre de Hıristiyanlık inananı, bir keşişe dönüştürmüştür. Ona göre Hıristiyanlık, dünyanın dışında bir çileciliği sahiptir (Sombart, 2005: 205-206). Ortaçağ Avrupa’sında Katolik inancın egemenliği nedeniyle zenginlik kötülenmiş, faiz yasaklanmış ve endüljans¹⁰ sistemi ile servet birikiminin oluşması büyük ölçüde engellenmiştir. Bu anlayışın değişmesini sağlayan, Rönesans-Reform hareketleri ve Protestan kilisesinin getirdiği ahlak anlayışıdır. Protestanlık, her ne kadar mezheplere ayrılmış olsa da kâr elde etme hırsı ve çalışma her mezhepte ana fikir olarak yer almıştır. Katolik inancına göre, bir zenginin, cennete girmesi mümkün değildi ancak Kalvinist papazlar bunun tam aksini savunmaya başlamışlar ve Katolik iktisat ahlakına

⁹ Cemil Meriç’e göre Matta İncil’indeki bu ifade yanlış çevrilmiştir. Yunancada kamelos (deve) ile kamilos (halat) kelimeleri birbirine karıştırılmıştır. Yani bu ifade bugün dahi şu şekilde söylenir: “Devenin iğne deliğinden geçmesi, zenginin Allah’ın melekûtuna girmesinden daha kolaydır.” Hâlbuki “deve” değil, “halat” olarak çevrilmesi gerekir. Bakınız Cemil Meriç, **Umrandan Uygarlığa**, 2.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s.338-339.

¹⁰Endüljans, Orta Çağ Avrupa’sında bir tür günah çıkarma ve ölümden sonra cennete gitmek için Papa’nın sattığı af belgesi. (<http://tr.wikipedia.org>, 24.04.2013).

başkaldırmışlardır. Onlara göre çalışıp kazanan ve biriktiren Tanrı'nın sevgilisidir. Bu görüş ile Protestan tarikatları dinlerine gösterdikleri dikkat ve itinaı dükkanlarına taşımaya başlamışlardır (Doğru, 2008: 76).

Preston, (1993: 93; akt. Kapu ve Aybas, 2009: 82)'na göre, Hıristiyanlıkta iş ahlakının kaynağı kutsal kitap (eski ve yeni ahit) olarak gösterilmektedir. Ancak değer sistemi olarak beş ayrı gelenekten gelen ahlak sistemlerinden oluşmaktadır. Bunlar; (1) Doğu Avrupa ve Rusya'da etkisini gösteren Ortodoksluk, (2) Roma Katolikliği, (3) Luteryanlık, (4) Dünyada İngilizce konuşan ülkelerde Presbitaryen biçiminde karşılanan Kalvinist ya da reformcular, (5) Anglikanlar olarak sıralanabilir.

Weber'in Protestanlık-kapitalizm ilişkisini ortaya koymaya çalıştığı tezi, bugün de hala tartışılan bir konudur. Aşağıda bir boyutuyla Hıristiyan iş ahlakı anlatılmaya çalışılmıştır.

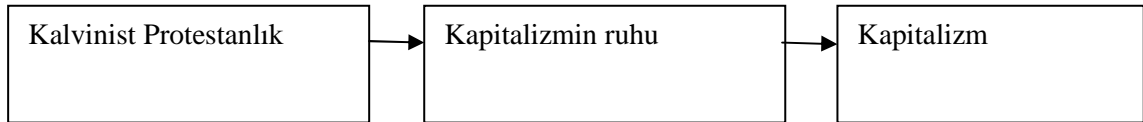
2.6.2.1 Protestan İş Ahlakı ve Kapitalizm İlişkisi

Cemil Meriç, "Umrandan Uygarlığa" adlı eserinde Weber'i, klişelere hapsedilemeyen bir zekâ; coşkun, serazat, dürüst bir insan olarak onu tanıtır; Raymond Aron'un bir sözünü bize aktarır; "Her nesil başka türlü okuyacaktır Weber'i, ona başka sualler soracak, onu başka türlü yorumlayacaktır" (Meriç, 1996: 245). Weber'in tezini ortaya koyduğu Protestan ahlakı ve kapitalizm'in ruhu adlı yapıtı 1902 yılında yayınlamasına rağmen Türkiye de ancak 1985 yılında çevirisi yapılmıştır (Aslan, 2007: 451). Weber, bu eserinde Protestanlığın özellikle de Kalvenizm'in, rasyonel ekonomik faaliyetler için uygun tutumların oluşmasına ve bu tutumların kapitalizmin oluşumunda önemli bir rolü olan "İktisat zihniyet" in meydana gelmesinde, ekonomik güçler kadar önemli olduğunu iddia etmiştir (Aslan, 2007: 455). Protestan iş ahlakının ne olduğuna dair birçok araştırma yapılmasına rağmen PİA'nın tanım ve boyutları belirgin değildir. Aşağıda PİA'nın geniş bir ifadesini özetleyebiliriz (Aslan, 2007: 451-452):

- a. Sıkı çalışma ve çalışkanlığı dini bir görev olarak kabul etmek
- b. Tutumluluk ve verimlilik
- c. Dakiklik ve zamanda tutumluluk
- d. Yaptığı işten gurur duymak
- e. Başarı ihtiyacı

- f. İçsel kontrol (kişinin karşılaştığı sonuçlardan ötürü öncelikle kendini sorumlu tutması)
- g. Dürüstlük
- h. Mesleğe ve çalıştığı kuruma sadakat
- i. Boş zamanları değerlendirme faaliyetlerine karşı olumsuz bir tutum sergilemek
- j. Aylaklığı, para ve zamanda israflı ahlak dışı görmek
- k. Maddi başarıyı öncelikle Tanrının lütfü olarak görmek
- l. Yoksulluğu günahın evrensel bir göstergesi olarak kabul ederken refahı da Tanrısal lütfün bir işareti olarak görmek.

Prüten ilkeler olarak da bilinen bu boyutlar Protestan inanç sisteminin temel unsurlarıdır. Weber göre, prüten ilkeler yalnızca Protestan toplumlarda gelişmiştir. Kalvinist Protestanlık, seçilmişlik doktrine inanıyordu. Bu inanışa göre cennete girecek olan ya da kurtuluşa erecek olanlar, ezelde Tanrı tarafından belirlenmiştir. Bu seçilmiş olanlardan biri olduğuna inanmak isteyen prütenin, seçilmiş olduğuna dair bir kanıt ihtiyacı vardır. İşte bu yüzden servet ve mesleki başarı, Tanrı'nın rızasının yani seçilmiş olmanın bir kanıtı olarak sayılmıştır. Seçilmişlik yalnızca Protestan mezheplerde yoktur. Musevilikte "seçilmişlik" inancına dayanır. Bu inanç onları sosyal bir yalnızlığa itmektedir. Bu sosyal yalnızlık Weber'e göre, bireyselliğin temellerini de atmıştır. Aynı zamanda bu inancı taşıyanlar kendilerini cemaatin dışındaki insanlardan daha üstün olduğu bilincini yaratmıştır. Weber Protestanlığı, modern kapitalizmi oluşturan nedenler zincirinin önemli bir parçası olarak görmüş ve hiçbir zaman Protestanlık inancının kapitalizmi yarattığını ileri sürmemiştir. Bunun içindir ki Weber "Kapitalizmin ruhu" terimini kullanmıştır. Birbirleri ile ilişkileri aşağıdaki gibi gösterilebilir;

Şekil 9: Kapitalizm İle Protestanlık Arasındaki İlişki

Kaynak: Mahmut Arslan, "Max Weber'in Protestan Çalışma Ahlakı Tezi ve Diğer Dinlerle Karşılaştırılması". R. Kaymakcan ve M. Uyanık (Ed.). *Teorik ve Pratik Yönleriyle Ahlak* içinde.1.Baskı. İstanbul: DEM Yayınları. 2007. s.447-495.

Weber'e göre kapitalizmin gelişmesine katkı yapan temel koşullar şu şekilde açıklanabilir;

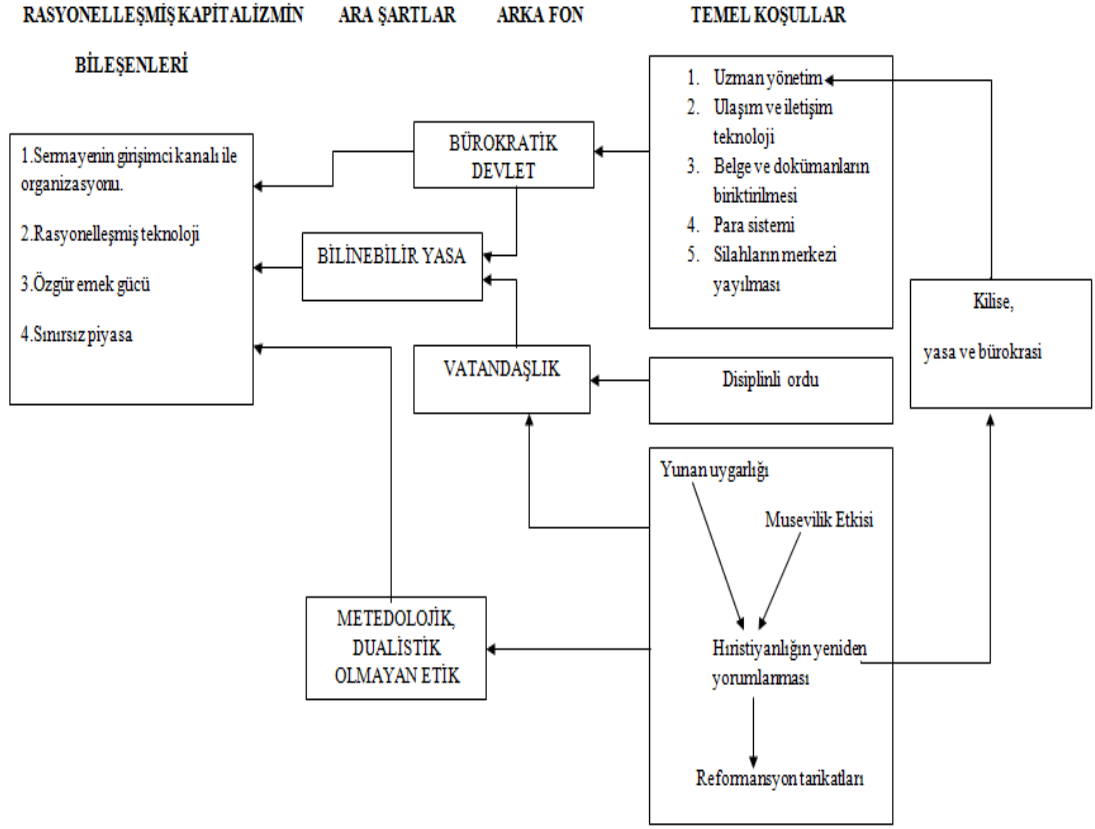
- a. **Yunan uygarlığı:** Weber, Batılı birçok yazar gibi etnosentrik ¹¹ bir yaklaşımla, Klasik Yunan'ı ilk çağın tek uygar toplumu saymaktadır. Bir başka ifade ile yargısal uygulamaların rasyonelleşmesini destekleyen Yunan hukuk sistemini, kapitalizmin gelişmede önemli bir faktör olarak sayar (Aslan, 2007: 447).
- b. **Musevilik etkisi:** Weber'e göre, Batı rasyonalizmin temellerini kadim Musevilikte olduğunu söyler. Musevilik, antikçağlardaki çok tanrılı dinlerin irrasyonalizminden önemli bir kopuşu simgeliyordu. Çünkü Musevilik'in tanrısı Yehova diğer tanrılar gibi yerel bir Tanrı değildi. Musevilikten öte, tüm inanların diniydi. Weber'in Musevilikte gördüğü diğer bir önemli nokta, Musevilik'in bedensel çalışma ve emeğin onurlandırılmış olmasıdır. Bu çalışma ahlakı yüzyıllar sonra ortaya çıkacak Protestan çalışma ahlakını müjdeleyecektir (Aslan, 2007: 473-474).
- c. **Reformasyon tarikatları:** Weber göre, Yunan medeniyeti ve Yahudi ahlakı ile beslenen zihniyetinin, Hıristiyanlığın yapısında değişikliğe sebep olarak yeni bir mezhep yaratmıştır. Bu mezhep Protestanlıktır. Protestanlık, ruhban sınıfı inancını sarsarak, geleneksel kilise yapısını yıkmıştır. Protestanlık, hukuk ve bürokrasinin gelişmesine katkı sağlayarak, uzman yönetimin oluşmasına (Protestanlıkta "seçilmiş olma" durumunu hatırlayınız) sebep olurken, diğer bir yandan prüten çalışma ahlakı ile psikolojik ortam yaratarak kapitalizmin ruhunu oluşturmuştur.
- d. **Ekonomik düalizm:** Weber'e göre modern öncesi toplumlarda ikili ekonomik etik anlayışı görünür. İlk etik anlayışına göre, ekonomik etik belli sosyal grupların etkisi altındadır. Ticari faaliyetlerde bulunan bireyler, belli bir meslek örgütlenmeleri üzerinden faaliyette bulunurlardı. Her bir mesleki örgüt loncalar şeklinde örgütlenirdi. Bu loncalara üye olanlar, sıkı bir şekilde kurallara uyması, statüsüne göre harekette bulunması ve geleneklere uyması istenirdi. Diğer ekonomik etik ise bu etik anlayışının tam tersi konumundaydı. Ticarete, aşırı fiyatlandırma, insanları

¹¹ Bir kimsenin kendi kültürünü temel olarak alması ve diğer kültürleri kendi kültürü açısından değerlendirmesi. Bakınız, (<http://tr.wikipedia.org>., 24.12.2013).

dolandırma ve yüksek fiyatlarla borçlanma kural hükmündeydi. Bu etik dualizim, kapitalizmin gelişmesine engeldi. Çünkü meslek örgütleri tarafından geliştirilen ekonomik etik anlayışı, ekonomik hayatının ticari hale gelmesini engelliyordu. Diğer ekonomik etik anlayışı ise, parçalanmış ve güvenin olmadığı bir ortam yaratıyordu. Kapitalizmin gelişmesi için, hem ticareti engelleyen sınırlamaların kaldırılması hem de bu etik dualizmin üstesinden gelmesi gerekiyordu (Collins, 1986: 27).

- e. **Bürokratik devlet etkisi:** Bürokratik örgüt (devlet), örgüte eylemlerinin sonuçlarını hesap edebilme gücü veren örgütsel rasyonaliteyi simgeler. Weberci anlayışla bürokratik bir örgütün en önemli özelliği, örgütsel rasyonalizme dayanan “gayri şahsilik” ilkesini ifade eder. Weber kapitalizmi, ekonomik kazançların uzun dönemli rasyonel hesap edilmesine dayanan ekonomik bir sistem olarak görür. Bu ekonomik sistemin işleyebilmesi için, yani rasyonalizasyon ve gayri şahsiliğin için yeni bir ahlak sistemine gerek vardı. İşte burada Protestan çalışma ahlakı, geleneksel iktisadi zihniyeti yıkarak istenen çalışma ve iş ahlakını oluşturdu (Aslan, 2007: 456).

Yukarıda anlatılan maddeler Collins tarafından geliştirilen bir model ile gösterilebilmektedir. Collins bu modele “sebepler zinciri (causal chain)” demektedir. Bu modele göre, kapitalizmin oluşabilmesi için üç ana temel koşula ihtiyaç vardır; temel şartlar, arka fon ve ara şartlardır. Sebepler zinciri modeli aşağıda şu şekilde gösterilir:

Şekil 10: Weberyen Analizde Kapitalizmin Ortaya Çıkışı

Kaynak: Randall Collins, “Weberian Sociological Theory”, Cambridge Univ. Press, 1.Baskı, 1986, s.26.

Collins tarafından geliştirilen bu modele göre, kapitalizm için gerekli olacak psikolojik ortam, yukarıda maddeler halinde sıralanmış olan etkiler ile “vatandaş” unsurunu hazırlamıştır. Protestanlığın ortaya çıkmaya başlamasıyla, düalist olmayan ekonomik etik yaklaşımı ortaya çıkararak, “piyasa ekonomisi” oluşmaya başlamıştır. Uzman yönetimin ve diğer önemli unsurlarında desteğiyle bürokratik devlet anlayışı ortaya çıkmıştır.

2.6.3 İslam İş Ahlakı

İslam iş ahlakından bahsetmeden önce İslam ahlakının temel özelliklerini nereden geldiğini anlamamız gerekiyor. “Ahlak” kelimesi, Arapçada “yaratma, yaratılış ve yaratılmış” gibi anlama gelen “halk” kelimesiyle aynı kökten gelen “hulk” veya “huluk” kelimelerinin çoğuludur. “Ahlak” kelimesi Kur’an’da geçmemekle beraber, huluk kelimesi, bir yerde adet ve gelenek, bir başka yerde de, ahlak ve huy manasında olmak üzere iki ayette -Şuara 26/137 ve Kalem 68/4- geçmektedir (Kiraz, 2007: 31). Büyük

İslam ahlakçılarında Kınalızade'ye göre ahlak (hulk),“Fikir ve düşünceye muhtaç olmadan, fiillerin kolaylıkla ortaya çıkmasına sebep olan bir melike” olarak tanımlamaktadır. Kınalızade'nin bu tanımında ortaya çıkan iki kavram vardır; “hal ve meleke” kavramlarıdır. İnsandaki özellikler gülmek ve utanmak gibi yerleşik olmayıp hemen kayboluyorsa, buna “hal” denir. Cömertlik ve cesaret gibi kaybolmayıp yerleşik durumdaysa, buna da “meleke” denir. Meleke, insan yapısında yerleşik olduğundan, “huy” tarifini de melekedен almıştır. Melekenin en büyük özelliği ise, herhangi bir zorlama olmadan fiillerin nefis'den kolaylıkla çıkmasıdır. Bunu bir örnek ile açıklarsak, bir insan nadiren birilerine cömertlikle bulursa veya cömert davranmayı adet haline getirirse fakat bunu kendini zorlayarak yapıyorsa, bunlar onu cömert huyly yapmaz. Çünkü, devamlı olarak ortaya çıkan bir fiil veya kendiliğinden kolaylıkla çıkan bir fiil, her iki durumda da yoktur (Oktay, 2011: 107-108).

İslam ahlakı, temelde Kur'an'a dayanan ve Hz. Peygamber'in uygulamalarıyla şekil alan bir ahlak yapısına sahiptir. İslamiyet'in önde gelen ahlakçıları İslam ahlakını, “dinin yerine getirilmesini buyrulduğu hayırlı iş” veya “dinin emirlerine uymak, yasaklardan kaçınmak” şeklinde ifade etmektedirler (Kiraz, 2007: 117-118).

Yukarıdaki iki yaklaşım bir arada değerlendirildiğinde çıkan sonuç şu şekilde ifade edilebilir: İslam, “ahlak sorununu” iki temel üzere dengeli bir şekilde yerleştirmek suretiyle çözmüştür. Örneğin, “İnsanların kimisi altın ve kimisi gümüş gibidir; sizin cahiliye de hayırlı olanınız, İslam devrinde de hayırlıdır” hadis'i ile “doğal¹²” temeli; “Ben güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim” hadis'i ise değişken ve geliştirilebilen “kültürel” temeli işaret etmektedir (Carra de Vauks, “Ahlak”, İ.S. C1:158; akt. Aydın, 2007: 80). İslam ahlakının özellikleri şu maddeler halinde toplayabiliriz (Aydın, 2007: 84):

1. Ahlak, insanın hür iradesiyle, zorlama olmaksızın gerçekleşen bir insan davranışıdır.
2. İnanca ve niyete bağlı bir eylemdir. Dolayısıyla dinin diğer yönlerinden soyutlanmaz.

¹² Doğal ve kültürel temelden anlaşılması gereken, “fitrat/huy/karakter/yaradılış” konusudur. İslam dininin, Fıtrat ve Ahlak ile ilişkisi için detaylı bilgi için Mustafa Akçay, **İnsanlığın Ortak Dinî Temeli: Fıtrat**, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIII, Sayı: 23 (2011/1), s. 143-170” bakınız.

3. Değer içerikli eylem, tutum ve davranışlardır. Yani sırf değer değil, eylemle ilişkili değerdir.
4. Göreceliği yoktur. Mutlak yapılması istenen şeylerdir. Esasen insan, bu tercih donanımındadır.
5. Ahlaki ilkeler, beşeri dünyamızda bir veri olarak vardır. İslam, bunların sadece (iyi-kötü diye) altını çizer ve insanlardan buna uymasını ister.
6. İslam’da ahlaksal ilkeler: İyi ve kötü iki temel kategori oluşturur, bir kısmının yapılmasını, bir kısmının yapılmaması gereken davranışları gösterir.
7. İslam’da ahlaki ilkelerin yaygın sınıflandırmalarından biri, Allah’a, manevi değerlere, kişinin kendine, diğer insanlara, topluma, canlılara karşı tutum ve davranışlar olarak yapılan tasniftir. Ancak, o daha çok ruhi bir projeksiyon sistemidir ve aynı ilke pek çok şeye de yön verir.
8. İslam’da ahlaki tutumlar hak ve ödevi aynı anda içinde barındırır, bir bütünlük arz eder. Özel olarak hak koparma yerine, görevleri yerine getirilmesiyle her kesimin hakkının yerine geleceğini kabul eder.
9. İslam ahlakı, bir örneklem üzerine kuruludur. Burada en büyük örnek, Hz. Peygamber’dir. Bütün müminlere düşen, onun gibi davranmaya çalışmaktır.

İslam iş ahlakının genel özellikleri, İslam dininin özünden ayrı tutulmaz. İslam ahlakın düzenleyici ve emredici özellikleri iş hayatını da biçimlendirir. Tablo 7’de sunulan İslam ahlakının genel özellikleri, iş ahlakına uygulanış şekli şu şekilde olmaktadır:

Tablo 7: İslam Ahlakının Genel Özellikleri

Tevhid	İnsanın yaşamının ekonomik, siyasi, sosyal ve dini veçhelerini bir potada toplar, tutarlılığı ve düzeni öne çıkarır. İslam’ın dikey yönünü temsil eder.
Muvazene	Adalet kavramı ile ilgilidir. Sosyal düzeni oluşturmak için, insanın yaşamının çeşitli veçheleri arasındaki dengeyi sağlar. İslam’ın yatay yönünü temsil eder.
Özgür irade	Allah’ın yaratmasının sınırları içerisinde, Allah’ın yeryüzündeki, halifesi olarak, insanın dışsal bir zorlama olmaksızın fiiliyatta bulunma yeteneği.
Sorumluluk	İnsanın fiilleri dolayısıyla mesuliyet altında olmasıdır.
İhsan	Hiçbir yükümlülük yokken, başkalarına iyilik yapmaktır.

Kaynak: N.Haydar Nakvi, “Ethics and Economics: An Islamic Synthesis”, 1981, s.48-57. akt. Refik İsa Bikun, “İş Ahlakı”, İGİAD Yayınları, 1.Baskı, 2004, s.35.

Bikun, (2004: 34-43) İslam iş ahlakının özelliklerini şu şekilde açıklamaktadır:

- a. **Tevhid özelliği** ile İslam dini, iş adamının çalışanına, tedarikçisine, müşterisine ya da paydaşına ırk, renk, cinsiyet ya da dine dayanan fark gözetmeden davranmasını emreder. İslam dini, iş adamının malını tamahkârca biriktirmesini istemez. Bununla beraber “emanet” kavramı Müslüman için çok önemlidir, çünkü dünyevi meziyetler geçicidir ve akıllıca kullanılması gerekir. Dolayısıyla bir Müslüman salt kar ile hareket etmez ve ne pahasına olursa olsun servet birikimi için çabalamaz.
- b. **Muvazene özelliği** ile İslam dini, iş adamından dengeli ve adaletli bir hayat yaşaması ister. İslam dini sadece kamu yararı için iş yapan tüccarlar topluluğu oluşturmayı istemez. Yerine, insanın tamahkârlığını ve servete karşı muhabbetini sınırlandırması ve kontrol altına almasını ister.
- c. **Özgür irade özelliği** ile İslam dini, iş adamından yapmış olduğu akitleri yerine getirmesini ister.
- d. **Sorumluluk özelliği** ile İslam dini, bir iş adamının ahlak dışı davrandığında, başkaların ya da herkesin de ahlak dışı davrandığını ileri sürerek suçu üzerinden atamayacağını bildirir. Kendi fiillerinin sorumluluğu yine kendine aittir.
- e. **İhsan özelliği** ile İslam dini, iş adamlarının iyilik yapması teşvik etmiştir. Örneğin, bir iş adamının borcunu ödemek isteyip de zamanında ödeyemeyen borçluya zaman tanıması ya da gerekiyorsa borçlarını azaltması bir ihsandır ve İslam dininde teşvik edilen bir davranıştır.

2.6.3.1 Weberyen Analizle Osmanlıda Kapitalizmin Gelişme Sebepleri

Weber, din ve ideoloji gibi unsurların temelde bulunan güçler tarafından yaratılmadığını, aksine bizzat kültürün kendisinin, belli bir biçimdeki ekonomik davranışları ürettiğini öne sürüyordu. Benzer şekilde liberalizmin babası Adam Smith de, ekonomik hayatın, toplumsal hayatın derinliklerine gömülmüş olduğunu söylüyordu (Türkdoğan, 2005: 12-13). Weber, kültürel değerlere yön veren saiklerin başında, dini görüyordu. Ülgener Osmanlı'nın, Avrupa ülkeleri gelişirken neden sosyo-ekonomik olarak gerilediğini açıklamak için, Weber ve Sombart'dan yararlanarak metot geliştirmiştir: “İktisat zihniyeti ve iktisat ahlakı” kavramlarıyla son iki yüzyıldır Türk düşüncesini en çok meşgul eden “Batı karşısında niçin geri kaldık?” sorunu cevap bulmaya çalışmıştır.

Ülgener, zihniyet çözümlemesine başlamadan bu iki kavramı birbirinde ayırır; fakat bu iki kavramın hiçbir kesin sınırları olmadığı da vurgular;

“İktisat ahlakı ve iktisat zihniyeti! Biri uyulması istenen normların ve hareket kurallarının toplam ifadesi! Öbürü, gerçek davranışında kişinin sürdürdüğü değer ve inançların toplamı. Bununla anlatmak istediğimiz, söz konusu değer ve inançların içe dönük bir ideal ve özleyiş tablosunda kalmayıp belli bir yaşama ve davranış biçimine dönüşmüş halde fiili ve adeta elle tutulur bir gerçeklik kazanmış oluşudur. Böyle bir ayırımın hemen söyleyeyim, daima kesin ve net olacağı beklenmemelidir (Ülgener, 2006a: 17).

Aydın, (1997:127; akt. Özkiraz, 2007: 38)’na göre, Ülgener’in bu tanımlaması şu şekilde değerlendirilebilir: İktisat zihniyeti, insan ya da toplumların, insan, toplum ve doğaüstüne düşünme tarzı, onları algılama biçimi ve bu algılamaya bağlı olarak ortaya çıkan tavırların toplam bileşkesi olarak görülebilir. Ülgener, (2006b: 20)’e göre iktisat ahlakı ise, “dünya ilişkileri karşısında kişiyi belli bir tavır almaya çağıran saik ve motiflerin topluca ifadesi” olarak kabul edilebilir. Ülgener’e göre iktisat ahlakı ve iktisat zihniyetini, bazen ötüşebildiği gibi bazen de derin ayrılıklar meydana getirebilir. Ve hatta çatışmalara yol açabilir. Bu gerilime örnek olarak Batı dünyası verir: “Ahlak ve zihniyet çatışmasını belki daha ileri derece ile başka taraflarda görebiliriz. Hatırımıza tabiatıyla garb dünyası geliyor. Orada da ortaçağdan yeni zamanlara çıkarken, eskisinin katılaşmış donmuş ahlak düzenine karşı, yenisinin zihniyeti birçok noktalarda derin tezatlar oluşturuyordu. Kilise ahlakının asırlardan beri övüp durduğu kanaatkârlık ve ananecilik karşısında sert bir irkilişle baş kaldıran zihniyet malumdur: Hayatın gayesinin tevekkül ve inziva yerine, kazanma ve çalışmada arayan, her günkü harekât ve desturlarını üstün bir otoriteden değil, kendi zekâ ve mantığından alan işadama zihniyeti! İş adamlığı, bugün hatırımıza getirdiği hususiyetle kolay ve çabuk elde edilmiş bir netice değildi. Ortaçağın karanlık dönemlerinde, rastgele kazanma ve zenginleşme yollarının her türlüüne başvurmuş, fakat tarihin akışı içinde normal kar ve teşebbüs zihniyetine dönüşmüştür” (Ülgener, 2006a: 121-122).

Ülgener, Batı toplumun iktisat ahlakı ve iktisat zihniyetini zor olsa da birbiri üstüne oturduğunu kanısındadır. Protestanlığın doğuşuyla birlikte, geleneksel kilise ahlakına karşı duran bir “iktisat ahlak” yapısı da ortaya çıkmaya başlamıştır. “İktisat ahlakı ve

iktisat zihniyeti”, ilk ve öz haliyle İslamiyet’in, çalışma ve emeğe, mala ve dünyaya önem veren; toplumsal taşıyıcılarının bir kısmı ticaretle uğraşan insanlardan oluşan bir din iken, içerisinden tarihsel gelişim süreci içinde durgun ve atıl bir zihniyet sebep olan bir zihniyet ve ahlaki yapı ortaya çıkarılmıştır. Örneğin;“hiç ölmeyecekmışsınız gibi bu dünyanıza, yarın ölecekmişsiniz gibi öbür dünyanıza çalışın”, “veren el alan elden üstündür”, “ibadetin onda dokuzu ticaret yapmaktır” gibi hadislerle, ümmetine yol gösteren İslamiyet’ten, zamanla “bir hırka, bir lokma” diye taraf edilen “sebt” zihniyeti çıkarılmıştır. Bilindiği gibi, Hz. Muhammed (S.A.V.) bir tüccardı ve hiçbir zaman kendi ümmetine fakir olup, elini eteğini dünyadan çekin dememiştir. Zira “güçlü mümin, zayıf mümine yeğdir” gibi hadisler bunu vurgulamaktadır. O fakirliği övmemiş, fakiri övmüştür.

Ülgener’in Batı dünyası iktisadi bir gelişmeye doğru yol alırken, neden Osmanlının farklılaştığına ait verdiği örnek gerçektende dikkat çekicidir:

“Garpta “kar” kapitalizmin ilk çağlarındaki kaba telkinlerden süzülerek sonunda az çok disiplinli bir iş ve kazanç ahlakı seviyesine yükselirken, şarklı esprinin “kar”ı ve aslında iş ve istihsal yeri olan “karhane¹³”yi evirip çevirip sonunda nasıl yüz kızartıcı bir mana kılığına soktuğu bilinmeyen şeyler değildir. Evet, iş hayatının alçalışı, kelimeleri de peşine takmakta ve sürüklemekte şaşmıyor” (Ülgener, 2006a: 219-220).

Weber, İslam ahlakını prüten ahlakın karşıtı olarak ele almıştır. Buna göre İslam toplumlarında kapitalist bir ruhun ortaya çıkmamasının üç temel ögesi vardır; “oryantal despotizm”, “uhrevi çilecilik” ve savaştı ahlakı”dır. Weber’e göre İslam, başlangıçta Arap savaştı sınıfının tektanrıcı inancı olarak yayıldı ve uhrevi çileciliğe sahip değildi, yeni yerler fethederek Allah’ın rızasını kazanmak esastı. Ancak daha sonraları İslam’ın ilk dönemlerindeki bu tektanrıcı mesaj, tasavvuf tarafından sulandırıldı. Sonuç olarak İslam, askeri ve mistik bir din haline geldi (Aslan, 2007: 485).

Ülgener, geliştirdiği model ile Osmanlı dönemin iktisadi hayatını inceler. Weber’in görüşlerine karşı eleştirilerini, neden Batıdaki gibi bir iktisat zihniyetinin Osmanlı döneminde neden ortaya çıkmadığını, birkaç önemli faktörü ortaya koymaya çalışmaktadır. O, İslam’ın iktisadi gelişmenin önünde engel bir din olmadığı, ispat

¹³ “Karhane” kelimesi, 15 yüzyılda “fabrika” anlamında kullanılıyordu.

etmeye çalışır. Aslında temel problemin, iktisadi zihniyet ve ahlak yapısından kaynaklanan problemler olduğunu, ortaya koymaya çalışır. Osmanlı imparatorluğunun, geri kalmasındaki hızlandırıcı sebeplerden bazılarının da onun kendi yapısından kaynaklandığını ifade etmektedir. Batini tarafıyla tasavvufun, devrin iktisat zihniyeti ve iktisat ahlakına nüfuz ederek, sosyal-ekonomik hayata, etkilerini ortaya koymaya çalışır. Gerçek Tasavvufun etkisiyle ortaya çıkan örneğin Melamiliğin, kısıtlı bir alanda kalmasına rağmen iktisadi kalkınmaya destek olan zihniyet ve ahlak yapısı ortaya çıkardığını ileri sürer.

Devlet yapısından kaynaklanan problemler:

Ülgener'e göre, Osmanlı toplumunun ekonomik gelişmeyi yakalayamamasında, "iktisadi zihniyet ve ahlak dünyasına" şekil veren, "sosyal ve ekonomik düalizm" yatar. Osmanlı toplumu kurulduğu ilk dönemden beri sosyal-ekonomik bir düalizm vardır. Bu ikili yapı, bir yandan taşrayı oluştururken diğer bir yanı merkezi oluşturur. Taşra, değer ölçüleri ve kuruluşları ile geniş bir taban üzerinde feodal bir düzenin izlerini sürdürürken, merkez alt ve üst toplumsal tabakalarla birlikte bürokratlaşma eğilimi gösterir (Özkiraz, 2007: 41-42). Ülgener, dönemin sosyal sınıfları; ümera, ulema ve fukara olarak değerlendirerek; ulemayı, umera ile birlikte "üst sınıf"; fukarayı ise yani halkı ise, "alt sınıf" olarak tanımlamıştır (Ülgener, 2006a: 29). Taşrada üst sınıf eşraf, ayan ve tarikat karışımı yarı feodal-yarı mistik bir denk gelirken, merkezde bürokratların taşıdığı iktidar katmanına denk gelir. Bu ikili yapı zamanla derileşerek, Osmanlı toplumun da kapitalizme giden yolda zihniyet devrimini gerçekleştirmesine engel olmuştur. Collins, (1986: 27)'e göre, bu sosyo-ekonomik düalist yapının modern öncesi toplumların geleneksel özelliği olduğu ve kapitalizmin buna belli sınırlamalar getirdiğini söylemektedir.

Weber'e göre, oryantal despotizm yani ülkenin tüm topraklarının sultanın elinde olması, Osmanlı toplumunda zengin sınıfın doğmamasına ve liberal bir piyasa ekonomisinin oluşmamasına sebep olduğunu iddia etmektedir.

İktisat zihniyeti ve ahlakıyla ilgili problemler

Bu problemlerin birçok boyut olmasına rağmen burada bazılarının diğerlerine göre daha fazla önemli ve dikkat çekilmesi gereken başlıklar verilmiştir.

a. Egemen zihniyetin Tabalarca Algılanışı

Ülgener'e göre, "alt ve üst tabakalarının" ahlak anlayışlarında olması muhtemel farklar, bu anlayışların "köken" ve "saikin"den kaynaklanır. Örneğin kanaatkârlık, çeşitli zümre, tabaka ve sınıflarda ortak olmasına karşın, saikleri farklıdır. Din ve tasavvuf ahlakın - batini tarafıyla- dayandığı saik, ibadete ve taate bol vakit ayırmak iken, dünyevi kanaatkârlığının saiki, kismetinden emin bir kayırsızlık içinde ömür sürmektir (Ülgener, 2006a: 118). Saikler farklı olmasına karşın vurguladığı ideal insan tipi aynıdır. "Kayıtsız ve kaygısız insan" ideali, aslında ortaçağlaşmış Osmanlı döneminde tamamen gerçekleşmiş değildir. Zaman zaman ciddi sapmalar olmuş, ahlaki normları dahi etkileyerek törpülemiştir. Bu hal üst tabalarda daha sessiz ve gürültüsüz giderken, alt tabalarda sert ve müsamahasız bir şekilde cereyan etmiştir (Ülgener, 2006a: 125).

Egemen zihniyet, sosyal-ekonomik yapının da desteğiyle aynı motifi farklı toplumsal katmanlarda aynı ideal insan tipini oluşturmuştur.

b. Mesafe Bilinci Kavramının Bireylerin Zihniyetlerinde Vukuu Bulması

Ülgener, "mesafe bilinci" kavramını şu şekilde açıklamaktadır: Madde, çevre ve zaman boyutlarına yakın veya uzak ölçüleri ile bir çeşit mesafe alış! Söz konusu olan yalnız maddi objektif ölçülerle dıştan değil, fakat sübjektif değer ölçüleri ve tercihleri ile içten doğru mesafe tayinidir. Dünya malına, çevre bağlarına ve gelecek hesabına ya adamakıllı ısınmış bir yaklaşım veya her birine gerektiği kadarının üstünde soğuk bir mesafe alış! denilebilir (Ülgener, 2006b: 30).

Ülgener'e göre bu mesafe alış ilk ve öz haliyle İslam'ın içinde yoktu. İslam dini "dünya malına", kibir, gurur ve tahakküm aracı olarak kişinin iç dünyasına hükmetmeye kalkışmadıkça hoşgörüyü karşılar, hatta teşvik ederdi. (Ülgener, 2006b: 67). Ülgener'in bu konuda Mevlana'dan verdiği örnek dikkat çekicidir: "Geminin içinde su geminin helaki demek! Ama dışındaki su geminin yüzmesi için şart!" Yani, bir bakıma dünya, insan dışında kaldığı sürece şart; fakat içimize girmeye başladığımız sürece felaketimiz olur demektedir (Ülgener, 2006b: 101). İslamiyet'in, "çevre ile ilişkisi" de, kapalı bir çerçevede olmamıştır. Çünkü dinin yayılması ve yerleşmesi için kendi kabuğuna çekilmesi söz konusu olamazdı. "Zaman" ölçüsü İslamiyet içinde daima "yarını" düşünmeye şeklinde olmuştur. Geleceğin görünen ve görünmeyen ihtiyaçlarına karşı bir miktar tasarrufla hazırlıklı olmak ve o sayede dara düşmemek, İslamiyet'in daima teşvik ettiği bir ölçü olmuştur (Ülgener, 2006b: 67-68).

c. Durgun ve Kapalı bir İş Ahlakının Toplumda Oluşması

Ülgener'e göre mesafe bilincinin arka planında “durgun-atıl hayat anlayışı” vardır. Bu ideal insan tanımı şu şekilde yapar: “Madde dünyasıyla devamlı temasların doğuracağı her türlü ihtirasın taşkınlığından uzak, hatta gelecek kaygısından uzak, iç alemine çekilmiş, telaşsız ve rızkindan emin bir insan. Marifetname müellifinin tarifi daha da güzeldir: “Kendi nefsi umurunda ve dünyası hususunda asla gam çekmeyen ve emelin kasredip sabaha sahip çıkmayan ‘akıl ve agâh’ insan! Kendi içine kapalı, dar ve statik yaşayış tarzı; gündelik ihtiyaç miktarıyla hudutlanmış basit, organik geçim seviyesi” (Ülgener, 2006a: 87).

Ülgener, bu hayat anlayışının şüphesiz ki durgun-kapalı bir iş ahlakı ile üst üste geldiğini düşünmektedir. Durgunluk, kendini gerek dini saiklerle olsun gerekse toplumsal atalet ve denge saikleriyle olsun çalışma saatlerinin kısa tutulmasında belli eder. İş hayatının kapalılığı ise kendini iş ve meslek değiştirmeyi kötüleyen ahlak kurallarını açığa vurur. Bu yüzden ortaçağdaki işbölümü yeni zamanlardakinin aksine meslek kollarının birbirine bitişmesine değil birbirinden ayrışmasını öngörür: “Sanat erbabı, alışılmış meslek çevrelerinden ve geleneklerinden kıl kadar ayrılmalara göz yummayan bir taassupla ayrı ayrı ihtisas kollarına bölünmüş, her zümre kendi hücreleri içine kapanmıştır (Ülgener, 2006a: 100).

İktisat Zihniyeti ve Ahlakının Dönüşümü ve Zihniyette Sapmalar

Ülgener'in, Weber'in metodunu kullanarak kendi toplumumuza yönelerek iktisadi yapımızı biçimlendiren norm ve zihniyeti ortaya koymak suretiyle, yeni sistemler karşısında durum tespiti yapmıştır (Türkdoğan, 2005: 82). Ülgener'den belki de bu durum tespiti sonucunda, devrimize ait çıkarılabileceğimiz sonuç, iki kutuplu birbirine tezat bir dönüşüm geçirdiğimiz yönündedir. Bunlar; gerçek anlamı toplumsal tabakalarca yanlış algılanmış bir “tevekkül-teslimiyet” düşüncesi” ile “kazanç saikin eğri büğrü yollara saparak, normal kazanma yollarına dönüşmeyişi” dir. Toplumumuza miras kalan bu yanlış yerleşmiş tevekkül algılayışlarını, günlük hayatımızda pek çok yerinde görmekteyiz. Örneğin, Yasin Durak'ın “Emeğin Tevekkülü” kitabında, bir işçinin, ağır koşullar altında ve eşitsiz bir ortamda çalışırken, patronu hakkındaki düşüncelerini, şu şekilde söylemektedir:”...Arkadaşım patron kötü niyetliyse onun cezasını, Allah verir zaten. İşinize bakın. Yahu her işin bir zorluğu vardır değil mi

ama... Hz. Eyüp (A.S), Allah onu çile çeksin diye mağaraya koyduğunda dönmüş “Allah’ım ben bu mağarayı beğenmedin mi demiş?” Olur, mu öyle şey? Sabredeceksin arkadaşım... Orası da (çalıştığı yer) bizim çilemiz” (Durak, 2011: 125). İstiklal marşımızın şairi Mehmet Akif Ersoy’da sabır, kader ve tevekkül konularının Müslümanlarca yanlış algılandığı vurgulamaktadır (Ersoy, 2007: 280).

Donanma, ordu yürürken muzafferin ileri,

Üzengi öpmeye hasretti Garb’ın elçileri!

O ihtişamı elinden niçin bıraktın da,

Bugün yatıp duruyorsun ayaklar altında?

“Kadermiş” Öyle mi? Haşa, bu söz değil doğru:

Belanı istedin, Allah da verdi... Doğrusu bu.

Talep nasılsa, tabii, netice öyle çıkar,

Meşiyetin sana zulmetmek ihtimali mi var?

“Çalış” dedikçe şeriat, çalışmadın, durdun,

Onun hesabına birçok hurafe uydurdun!

Sonunda bir de “tevekkül” sokuşturup araya,

Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya!

Ülgener’in durum tespitinden çıkarabileceğimiz bir başka önemli sonuç ise “Kazanç saikin, eğri büğrü yollara saparak, normal kazanma yollarına dönüşmeyişi” şu şekilde açıklayabiliriz; Kasım 2000 ve Ocak 2001 de Türkiye’de yaşanan krizleri, zihniyet dönüşümündeki sapmaları olarak görebiliriz. Devletin yüksek faiz oranlarından borçlanması neticesinde en büyük 500 özel sektör firması gelirlerin %70-80 faaliyet dışı karlardan (devletin ödediği yüksek faiz gelirlerinden) elde edilir oluştur. Rant ekonomisi haline gelen ekonominin üç ay içerisinde iki ekonomik krizle karşılaşmasının diğer önemli sebebi de holding bankacılığındaki soygunlar ile kamu bankacılığındaki yıllar süren israftır (Parasız ve Bildirici, 2006: 85). Keynes’in, “kumarhane kapitalizmi” olarak da tanımladığı bu durum, kolay para kazanma yolunu açan menkul kıymetlerin özelliğinden kaynaklanır. Faizden kazanan iş adamı, ertesi gün borsada kazancını artırmaya çalışır ve mevcut birikimi yatırıma yönlendirmekten ziyade spekülatif olarak

kazancını artırmak ister. Bu zihniyet hiç şüphe yok ki, ülkenin kalkınması için hiçbir anlam ifade etmeyecektir.

BÖLÜM 3: UTESAV ARAŞTIRMASI

Bu bölümde Trevino ve Nelson modeli temel alınarak yöneticilerin iş etiğine yönelik algılamalarının araştırması yapılacaktır. Araştırmanın amacı ve önemi, kapsam ve yöntemi, araştırmanın modeli, araştırma soruları ve araştırmanın sınırından bahsedildikten sonra elde edilen bulgular ilgili yazın bağlamında tartışılacaktır.

3.1 Araştırmanın Amacı ve Önemi

Günümüzde işletmelerin faaliyet alanları ne olursa olsun etik problemlerle karşılaştıkları anlaşılmaktadır. Bu problemlerin çözümünde ise yöneticilerin etiğe yaklaşımları önem kazanmaktadır.

Bireylerin ahlak yapılarının oluşması belli bir süreç gerektirmektedir. Yöneticilerin ahlak yapıları incelenerek, benzerliklerin ve farklılıkların ortaya çıkarılması ile hangi faktörlerin diğerlerine göre daha önde olduğunun anlaşılması gerekmektedir. Bu faktörlerin bireylerin etik karar verme mekanizmalarına etkileri olup olmadığının ortaya çıkarılması gerekmektedir.

İşletme yöneticilerinin etik kavramdan ne anladıkları önemlidir. Zira insan zihninin bir kavramı ilişkilendirilmesi ve biçim vermesi sözcükler ile olmaktadır. Yöneticiler için, etik veya ahlak kavramlarından hangisini anlamlı geldiği ortaya çıkarılması gerekmektedir.

İşletmeler yapmış oldukları sosyal sorumluluk faaliyetleriyle toplumsal problemlerin çözüme katkı sağlarlar. Bu yüzden yöneticilerin sosyal sorumluluklara nasıl yaklaştıkları ve sosyal sorumluluktan ne anladıkları önem kazanmaktadır.

İş etiği, iş dünyasında meydana gelen davranışlar üzerine analizler yaparak iş dünyasına rehber olabilecek normlar ve ilkeler oluşturmayı hedefler. Bu kapsamda Türkiye'nin yaşadığı 2001 ekonomik krizinde, iş adamlarının ekonomik hayata ilişkin uyguladığı davranışların analiz edilmesi ve yorumlanması gerekmektedir.

3.2 Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Araştırmaya konu olan UTESAV¹⁴ vakfı 14 Kasım 1995 tarihinde 54 sanayici ve iş adamı tarafından İstanbul'da kurulmuştur. Üyeleri arasında iş adamları, belediye yöneticileri, eğitimciler ve milletvekilleri vardır. Bu vakfın temel amacı, ekonomik ve

¹⁴ Uluslararası Teknolojik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Vakfının kısaltmasıdır. Daha detaylı bilgi için bakınız www.utesav.org.tr.

sosyal alanlarda faaliyet içinde olan bir “düşünce kuruluşu” olmaktadır. Bu kapsamda UTESAV vakfı, çeşitli akademisyen, yazar ve iş adamlarının katılımıyla “düşünce fırtınası” toplantılarını düzenlemekte ve sempozyumlar, panel ve konferanslar gerçekleştirmektedir. Bu faaliyetler “Haliç buluşmaları” olarak da bilinmektedir. Bu konferanslardan elde edilen bilgiler kamuoyuyla yazılı ve sanal ortamlarda paylaşmaktadırlar.

Araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemi kullanılmasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda 10 soru araştırma modeline uygun olarak hazırlanmıştır. Bu sorular, UTESAV’a üye olan 9 yöneticiye yüzyüze yapılan yarı yapılandırılmış mülakatlar şeklinde sorulmuştur. Cevaplar birbirini tekrarlamaya başlayınca görüşmeler sonlandırılmıştır. Bu anlayışla 9 yönetici araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Aşağıdaki tabloda görüşmeciler ile yapılan mülakatların, yer, zaman ve süreleri belirtilmiştir.

Tablo 8 Görüşme Bilgileri

GÖR.	YER	ZAMAN	SÜRE
1	Üsküdar	22.11.2012 Saat: 16.00-18.00	Kayıt yapılmadı.
2	Karaköy	27.11.2012 Saat: 11.00-13.00	1.54 dakika
3	Pendik	06.12.2012 Saat: 11.00-12.00	38 dakika
4	Beyoğlu	07.12.2012 Saat: 15.00-16.00	41 dakika
5	Beşiktaş	13.12.2012. Saat: 10.00-12.00	1.02 dakika
6	Haliç	14.12.2012 Saat: 11.00-12.00	49 dakika
7	4 Levent	23.11.2012 Saat: 9.00-11.00	1.45 dakika
8	Üsküdar	28.02.2013 Saat: 09.00-10.00	40 dakika
9	Gebze	28.02.2012 Saat 11.00-12.30	1.16 dakika

Araştırmanın Modeli

Araştırmada Trevino ve Nelson'nun, etik karar verme sürecinin nasıl işlediğini ortaya koymak için geliştirdiği model kullanılmıştır. Bu modelin içeriğinde bulunan normatif etik türünü ortaya çıkarmak üzere Dasjardins ve Hartman'ın Business Ethics kitabından da (2011, s.101-111) yararlanılarak "Mustafa Bey ikilemi" geliştirilmiştir. Kohlberg'in Ahlaki Gelişim Teorisi için ise Trevino ve Nelson'dan alınan örnek olay kullanılarak "Elif Hanım ikilemi" olarak yöneticilere sorulmuştur. Diğer sorular ise iş dünyasının işleyişini ortaya koymak, kavramsal niteliklerin nasıl algılandığını anlamak ve toplum ile iş dünyasının ilişkilerini ortaya çıkarmak için sorulmuştur.

3.3 Araştırma Soruları

Yukarıda belirtilen amaçlar doğrultusunda mülakatlara konu olan 10 adet soru UTESAV'a üye olan yöneticilere yöneltilmiştir. Bu soruların tamamı Ek'te verilmiştir.

3.4 Araştırmanın Sınırları

Araştırmanın sınırları, UTESAV'a üye olan 32 kişiden zaman ve maliyet unsurları göz önüne alınarak, çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren 9 yönetici ile kısıtlı tutulmuştur. Bir mülakat dışında bütün görüşmeler ses kaydıyla yapılmıştır. Bazı görüşmeciler soruların bir kısmına cevap vermemişlerdir. Bazı sorulara verilen cevaplar ise yetersiz bilgi içerdiği değerlendirilerek araştırmaya dahil edilmemiştir.

Trevino ve Nelson'un etik karar verme sürecini gösteren modelin "Bireysel Özellikler" kısmını gösteren unsurlardan; Kohlberg'in bilişsel ahlaki gelişim düzeyi kuramı ile etik kuramlarını ifade eden kısımları dikkate alınarak araştırmaya karar verilmiştir.

3.5 Araştırmanın Bulguları

Araştırmaya katılan görüşmecilerin demografik özellikleri Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 8: Yöneticilerin Demografik Özellikleri

Gör. No.	Yaş	Eğitim durumu	Konumu	Sektör
1	58	Üniversite	İşletme sahibi, Vakıf yöneticisi	Eğitim
2	49	Lise	İşletme sahibi	Elektrik
3	45	Üniversite	İşletme sahibi	Ayakkabı
4	46	Üniversite	Belediye yöneticisi	Belediye
5	48	Üniversite	İşletme sahibi	Medya
6	58	Üniversite	İşletme sahibi	Ambalaj
7	44	Yüksek lisans	İşletme sahibi	Mühendislik
8	47	Yüksek lisans	İşletme sahibi	Danışmanlık
9	46	Üniversite	İşletme sahibi	Dış ticaret

SORU 1: İş ahlakı/ iş etiği nedir ve hangisini kullanmayı tercih edersiniz? Neden? sorusuna dair görüşmecilerin verdikleri cevaplar aşağıda özetlenmiştir.

1. görüşmeci: Ahlak bir bütündür ve genel ahlakın iş hayatına yansıyan kısmına “iş ahlakı” denir. Ahlak’ta temel ilke bütündür. Bu temel ilke benlik, kimlik ve bunların sentezinden oluşan kişilikten oluşur. Benlik, doğuştan gelen, insana insan olma özelliğini katan özelliktir. Kimlik, sonradan tercih edilen değerlerdir; örneğin, Müslümanlık gibi.

2. görüşmeci: Ahlak, iş ahlakıyla aslında kişisel-sosyal ahlakı birbirinden ayıramazsın. Yani ahlaklı insan, burada da öyledir başka yerde de öyledir. Ahlak, iş hayatına da muhakkak yansır. Bu bir tanımlamadır. Bunun adını “dürüstlük” olarak da söylenebilir. Bunun adına “güven” de olarak da denilebilir. Ahlaklı insana güvenilir.

3.görüşmeci: Prof. Dr. Sabahattin Zaim hoca vardı. Allah rahmet eylesin. Hocaların hocasıdır o... Bir konferans düzenlendiğinde, ben onu alırdım evinden. Yolda sohbet ederdik. Etik kelimesine çok kızardı, rahmetli. Etik kelimesi ahlakın yerini hiçbir zaman tutamaz. Çünkü etik kelimesi kullanarak modern tabirle “laytlaştırıyorsun” sen onu (ahlakı). İstedğin gibi eğip bükebiliyorsun. Etik kelimesi ahlakın yerini tutamaz. Ahlak, dini referanslı bir şeydir.

4.görüşmeci: Ben iş ahlakını kullanmayı tercih ederim. İş etiği kavramı, bence tam karşılamıyor, yapay kalıyor. İş ahlakı, bence doğru olabilir.

5.görüşmeci: Ahlakı kullanmayı tercih ediyorum. Çünkü etik kavramı, ahlakı karşılamadığını düşünüyorum. Çünkü etik biraz Batılı bir kavram. Biraz bizim ahlak dediğimiz dışında bir şeyi ifade ediyor... İş etiğinden bizim iş dünyası da bir şey anlamaz. Şimdi gerçekçi olmak lazım. “Nedir iş etiği” diye sorduğunda?: “Bişey” der. Ama “ahlak” dediğinde, herkes anlar.

6.görüşmeci: İş ahlakı ile iş etiği arasındaki temelde bir fark yok; ama seslendirme farkı var. Yani “iş” kavramı deyince, Türkçe bir kelime kullanıyorsun, “etik” kavramını deyip Latince bir kelime kullanıyorsun. İş ahlakı bugün herkesin daha tam bire bir anlayacağı bir kavramdır. Etik kavramı biraz daha sosyettir.

7.görüşmeci: İşin içinde yetiştik hep. İşin içinde yetişince, “yumurta dibine düşer” derler ya, yani bizde de hep öyledir. Zaten sende gayri ihtiyari, iş ahlakını- iş etiğini (ben bu lafı sevmiyorum) bir arada, iş kültürünü de öğreniyorsun. Esnaflık kültürünü öğreniyorsun. Daha sonra zaman içerisinde master hatta doktora kadar geldim.

8.görüşmeci: Etik ve ahlak toplumda tamamen aynı anlamda kullanılır. Yeni “iş etiği” dediğimiz modern anlamda belki kullanılabilir veya iş ahlakı. Bizim en çok kullandığımız iş ahlakı. İş ahlakının da muradımız neyse onu yerine getirmemiz lazım...

9. görüşmeci: Etik ve ahlak, önce bunları tanımlamak lazım. Etik deyince benim aklıma ahlak geliyor. Siz söyleyince şimdi sözlüğe bakmam lazım, “etik nedir, ahlak nedir” diye...

Görüşmecilerin yukarıda verdikleri cevaplar incelendiğinde, “etik/iş etiği” kavramını kullanmamalarının en önemli nedenin, kavramının insanlara herhangi bir çağrışım yapmadığı ve “ahlak/iş ahlakı” kavramı kadar yeterli bir etki yaratmadığından kaynaklandığını düşünmeleridir. Eğri ve Sunar’ın “Türkiye’de iş ahlakı çalışmaları: Mevcut durum ve yönelimler” adlı makalesinde, katılımcıların “etik ve ahlak” kavramlarının gücü arasındaki farka işaret etmiş olduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılara göre, iş ahlakı ile ilgili konularda, etik kavramının tercih edilmesini onun bağlayıcılığını azalttığını ve Türkiye’de etik kavramın toplumsal bir karşılığının olmaması, etik kavramının vurgusunu azalttığını düşünmektedirler (Eğri ve Sunar, 2010: 42-43). Eğri ve Sunar’ın yapmış olduğu mülakatlar sonucunda elde etmiş olduğu sonuç

ile bu araştırmanın sonucu aynı vurguları taşımaktadır. Her iki araştırmada görüşmeciler, “ahlak” kavramını, “etik” kavramına göre daha anlamlı bulmaktadırlar.

Görüşmecilerden “İş ahlakının tanımlanması yapmaları” istendiğinde ise aşağıdaki tablo halinde sunulan cevapları vermişlerdir.

Tablo 10: İş Ahlakı Kavramının İçerik Analizi

Görüşmecilere göre “İş ahlakı” kavramının içerik analizi	Tanımlamada ne kadar sıklıkla kullanıldığı
Genel ahlakın iş hayatına yansıyan kısmı (İslam ahlakı kastediliyor)	1
Benlik ve kimliğin senteziyle oluşan kişiliğin bireye yansıması	1
Güven ve istikrar	1
Dürüstlük	3
Ahlak veya Genel ahlak (İslam ahlakını kastediliyor)	3
İşinin hakkını vermesi	1
Samimiyet	1
İyi niyet	1
Borcunu zamanında ödemek	1
Alacağı tahsil etmek için gayri resmi yollara başvurmamak	1
Müşterinin satın aldığı malı göndermek	1
Çok zararlı bir şeyi sağlıklıymış gibi satmamak	1
Sözünde durmak	1
Kendisine yapılmasını istemediğin şeyi, başkasına yapmamak	1
Kişinin kendisi, çalıştığı insanlarda dahil olmak üzere çevresine faydalı bir şekilde üretim yaptığı iş	1
Toplam	19

Görüşmeciler 15 farklı iş ahlakı tanımlaması yapmışlardır. İçerik analizi yapıldığında görüşmecilerin “iş ahlakı nedir” sorusuna en fazla “dürüstlük” ve “genel ahlak/ahlak” cevapları vermişlerdir. Görüşmeciler, iş ahlakı tanımlarken “dürüstlük” olgusunu da vurgulanmakla birlikte, “iş ahlakının” kişinin genel ahlakından farklı bir kavram olmadığını düşünmektedirler. Bu görüşmecilerin göre kişinin iş ahlakı olmaz, genel ahlakı olur. Örneğin:

...Ahlak, iş ahlakıyla aslında kişisel-sosyal ahlakı birbirinden ayıramazsın. Yani ahlaklı insan, burada da öyledir başka yerde de öyledir (2. Görüşmeci).

...Bizim sadece iş ahlakı diye bir formasyonumuz yok. Genel bir ahlak var. Her şeyimizde, hayatımızda uygulamaya çalışıyoruz, dürüstlüğü. İş ahlakı tamam doğru bir tanımdır. Bizde yapmaya çalışıyoruz ama bir Müslüman için genel ahlak geçerlidir (3. Görüşmeci).

...İş etiği/iş ahlakı diye bir başlık yok benim hayatımda. Bir hayat anlayışı var sadece. Genel ahlak anlayışı var (9.görüşmeci).

Bu yönüyle görüşmecilerin yaptığı “iş ahlakı/iş etiği” tanımlamasının “Özdemir ile Farrel, Fradrich ve Farrel”in yaptığı tanımlamalara yakın durmaktadır. Zira ikisi de temel “ahlaki ve normlar” düzeyinde bir “iş ahlakı/iş etiği” tanımlaması yapmışlardır. Özdemir, (2009: 307)’e göre iş ahlakı; “ahlaki norm ve kuralların vasıtasıyla iş dünyasında, hangi davranış ve eylemlerin doğru veya yanlış olarak kabul edileceğini sadece felsefi analizler yaparak araştırmayan, aynı zamanda ekonomik faaliyetleri nedeniyle işletmelere yön gösteren bir disiplin”dir. Farrel, Fradrich ve Farrel (2011: 7)’e göre ise iş etiği; kurallar, standartlar ve ahlaki değerlerle göre doğru veya yanlışın belirlenmesiyle ilgili bir kavramdır. Bu yönüyle iş etiği, iş dünyasına yön veren ilke, değer ve standartların işletmelere uygulanmasını ifade eder. Bu vurgulanan yönleriyle görüşmeciler iş ahlakı tanımlamasına, “norm ve ahlaki değerler” ölçüleriyle yaklaşmaktadırlar.

SORU 2: İş ahlakınız oluşmasını belirleyen faktörler nelerdir? sorusuna dair görüşmecilerin verdiği cevaplar aşağıda tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 11: 2.Soruya İlişkin Cevap Özetleri

Gör.Nu	İş ahlakını belirleyen faktörler	Konular
1	<p>Genel anlamda iş ahlakını, süreçler belirlemektedir. Bu süreçlerden ilki, muhtelif kaynaklardan almış ve dağarcığıma koymuş olduğum bilgilerdir. Bu bilgi kaynaklarım, tefsir, hadis, konferans, sohbet ve dost ilişkilerinden edindiğim bilgilerdir. İkincisi, tanıdığım insanların uygulamalarından edindiğim izlenimlerdir... Kendi yaşadığım tecrübelerden edindiğim dersler... Kurucusu ve genel müdür olduğum özel okullarda birkaç uygulama yaptım...</p>	<p>Dini kitaplar, Tanıdığım insanların uygulaması, Deneyimler.</p>
2	<p>2-3 yönü var. 1 tanesi Allah'a şükürler olsun Müslüman olmamız yani Müslüman olmamızın getirdiği şeyden dolayı bir ahlaki yükümlülük var üzerimizde. Bunun yani genel ahlakın yükümlüğü var üzerimizde... Diğer bir husus bunu süreç içerisinde yaşayarak görüyorsun yani burada yanlış yaptığın zaman bir süre sonra önüne geleceğini hissediyorsun. Açıkçası böyle bir örnek vermek istemezdim ama bu A (Yahudi Firması) dediğimiz firma olan münasebetlerimizde bu iş ahlakımın gelişmesinde çok önemli bir etken yoldu orası. Yahudileri örnek vermek hoşuma gitmiyor açıkçası. Benimle olan ilişkilerinde ne söylediyse onu yaparlardı... Söylemediğini de bilirsin, yani kıvrıma olayları yoktu. Kıvrıma olayları çok önemli bir tabir. Bu muallak ve muğlak sözler vardır ya hani nereye çekersen oraya gider. Bu sözler en problemleri yerler buralar. Bana bir şey söylüyorsun, "ya geleceğim inşallah" saati belli değil, günü belli değil, gelip-gelemeyeceği belli değil...Bende net olmam gerektiğini gördüm ve ondan sonraki süreçte de net ilişkiler beni rahatlattı...Sosyal örgütler beni etkilemiştir...Dolayısıyla o kurum benim için tezden de öte, doktora yaptığım bir okul olmuştur. Yani, oradan çok yararlandım. Beni orası, insanları tanıma, eksiğiyle kusuruyla vesaire ile bana katkı sağladı...</p>	<p>Müslüman olmak, Ticaret yaptığım diğer insanlar, Üyesi olunan Sosyal örgütler, Deneyimler.</p>

Tablo 11'nin Devamı		
3	Aileden, amcalarım, babalarım hep sözünün eri olmuş adamlar. Şimdiye kadar adamların sözleri senet olmuş... Aile referansı benim iş ahlakımı oluşturdu. Bir diğeri de üyesi olduğum derneğin katkısı vardır. Şimdi 26 yaşında, 1996 senesinde derneğe kayıt oldum. O dernekte çok seçkin bir çevre var. Zaten o derneğe referansla kayıt oluyorsun. Orada ahlaksız biri barınmıyor. Ahlaksız ve sözünün eri olmayan tüccar orada barınmıyor.	Aile, Üyesi olunan Sosyal örgütler.
4	Bana göre insanları en fazla etkisi altında bulunduran, etkisi altında tutan şey, manevi değerlerdir. Yani manevi değerlerin burada çok büyük önemi var... Bence bütün diğer faktörlerin temeli maneviyattan kaynaklanıyor. İnsanın içinde bulunduğu iklim, ortam, insanın davranışlarını etkiler. Yani içinde bulunduğunuz aile, içinde bulunduğunuz kurum etkiler. Örneğin ben üye olduğum sosyal örgütte iseniz, her şeyinize dikkat edersiniz. Yani sosyal yaşamınıza dikkat edersiniz, insanlarla ilişkilerinize dikkat edersiniz. O baskıyı üzerinizde hissedersiniz.	Din, Üyesi olunan Sosyal örgütler.
5	Ben ticari geleneği olan bir aileden gelmiyorum; bu önemli bir şey. Öğrendiklerim, sonradan bilgiye dayalı. Ama benim hayatımda, şunun çok tesiri oldu; ben imam hatip kökenliğim. Bu çok önemli bir faktör olabilir, bu tür değerlere yönelmede. Çünkü orda bize, temel yaklaşım veriliyor. Çok iyi bir imam hatip eğitimi aldım... Ondan sonraki yıllarda tabi ki sosyal örgütlerin çok önemli bir tesiri oluyor. Ben mesela sosyal örgütte 6 yıl yönetim kurulu üyeliği yaptım. Benim için 2. Üniversiteydi orası. Bir eğitim yuvasıydı. İnsana dair, iktisada dair, işletmeye dair, dünyaya dair çok şey öğrendim.	Dini eğitim, Üyesi olunan Sosyal örgütler.
6	Bence bu kabul ettiğiniz dünya görüşüyle de, çok paraleldir. Yani sizin temel referansınız dini kavramlarsa, o zaman buna kul hakkı referansı noktasından bakabilirsiniz... Bunlar temelde benim ahlakımı oluşturdu. Örnek aldığım şahsiyetler yani Hz. Peygamberi, örnek alıp, onun ahlakını, sahabelerin ahlakını, örnek alırım. Onların ahlakı, bana rehberlik eder... Onların içinde özellikle Musevi vatandaşlar vardı. Onlarla ticaretimiz oldu.	Din, Ticaret yaptığım diğer insanlar.

Tablo 11'nin Devamı		
6	Onlardan müspet şeyler öğrendiğimiz oldu. Onlardan birisin; çok cüzi alacağının tahsilâtı için çok ciddi gayret sarf ettiğini gördüm. “Değer mi buna? Adamla bu kadar uğraşıyorsun” dedim. Dedi ki; alacağım 1 lira da olsa, 1000 lira da olsa, borçlunun bunu ödemesi gerektiğini ona kabul ettirmem lazım” dedi...	
7	İşin içinde yetiştik hep. İşin içinde yetişince, “yumurta dibine düşer” derler ya, yani bizde de hep öyledir. Zaten sende gayri ihtiyari, iş ahlakını- iş etiğini (ben bu lafı sevmiyorum) bir arada, iş kültürünü de öğreniyorsun. Esnaflık kültürünü öğreniyorsun. Daha sonra zaman içerisinde master hatta doktora kadar geldim... Şuraya geleceğin, hem okuduk hem çalıştık. Çalışmak okumaya engel değil. Sokakta oynamadık fakat iş yerinde geliştik, iş yerinde oyun oynadık. İş ahlakını/iş kültürünü öyle öğrendik... Kitaplarda okuduk tabii. Babam özellikle Dane Karnege kitapları vardı, onun döneminde daha meşhurmuş. Ama burada aslında onun, bunun kitaplarında çok etkisi yok. Bu iş biraz yaşamakla alakalı...	Aile, Deneyimler.
8	Birincisi, aldığımız eğitim; ikincisi, sizi yetiştiren insanlar. Bunlar ilkokul öğretmeninizden tutun da sizi mezun eden üniversitedeki hocaya kadar. Üçüncüsü, arkadaş çevresi ve dördüncüsü ise sosyal çevreniz. Bunların hepsi iş ahlakınızın oturmasında etken olur. İlk işe başladığınız kişi de çok önemli. Ondan gördükleriniz, edindiğiniz bilgileri, ilkeleri kendi ilkeleriniz ve rehberiniz olarak edinirsiniz. Bugüne kadar benim iş ahlakımda hem ilk patronun hem bulunduğum çevre ve ortamlar bu şeyi kazandırdı. İkincisi, işimiz gereği danışmanlık yaptığımız için her sektörde iş ilişkisi içinde oluyorsunuz. Onlara fikirler vermek durumundayım. O durumlar belli normların oturmasına sebebiyet verdi...	Eğitim, Tanıdığım insanların uygulamaları, Ticaret yaptığım insanlar.
9	Bu ama yine iş ahlakı meselesi olarak algılamıyorum ben. Yine bu genel ahlakın oluştururken yine birtakım kaynaklardan beslenirsiniz; buda ne kadar tembel olduğunuza da bağlı. Yani kolay olan şudur; toplumun içerisindeki ahlak anlayışı sizi bir yere taşır. Dolayısıyla bir Çingene ailesi içerisinde bir çocuk kabul görebilmek için o topluluk içerisinde iyi çalgı çalmayı öğrenir. Dolayısıyla kendini çalgı çalmak konusunda yetiştirir, bu konuda	Din.

Tablo 11'in devamı	
9	gayret eder. Çünkü etrafı ana bunu kanalize ediyor... Ama hedef olarak toplum içerisinde var olmaktır, itibar sahibi olmaktır. Şimdi benim inancım da bu biraz daha farklı. Bu Allah nezdinde itibar sahibi olmak daha önemli olduğu için bu biraz daha emek gerektiriyor. Ne oluyor? Birtakım sancılara talip oluyorsunuz...

Görüşmecilerin yukarıda verdikleri cevaplar, konularına göre sınıflandırılmış ve aşağıda gibi özet bir tablo ulaşılmıştır.

Tablo 12: İş Ahlakını Belirleyen Faktörler

Faktörler	Oran
Din (Dini kitaplar, Müslüman olmak, Din, Dini eğitim)	6
Tanıdığım insanların uygulaması,	2
Deneyimler,	3
Ticaret yaptığım diğer insanlar,	3
Üyesi olunan Sosyal örgütler,	4
Aile,	2
Eğitim	1
Toplam	21

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi görüşmeciler, “iş ahlakının” oluşmasında en önemli faktörün “din” olduğunu ifade etmişlerdir. Buna göre İslam dininin iş ahlakına yönelik düzenleyici temel mekanizmaların, görüşmecilerin iş ahlakına yön verdiği ve biçimlendirdiği anlaşılmaktadır. Bu soruya verilen yanıtlardan ilgi çekici cevaplarda ortaya çıkmaktadır.

...Benim için benim ahlak anlayışım ya da dünya görüşümü inşaa eden “inancım.” Dolayısıyla yani ben Müslümanlığı seçtim. Bu konuda anne-babamın örnek olması ya da işte toplumda kabul edilebilme açısından ben bunu bir enstrüman olarak görmedim. Müslümanlığı seçtiğimi düşünüyorum ben. Bu gerçekten farklı. Çünkü eğitim itibariyle bunu “Türkiye’de yaşayıp Müslümanlığı seçmek ne demek?” diyorsanız; bence bu bir seçim. Benim büyüdüğüm ortam içerisinde ciddi bir seçim. Çünkü ben anne-babam

geleneksel Müslümanlardı, namaz kılan insanlardı. Ama ben yetiştiğim Anadolu Lisesi hem hayatımın, gençlik çağımın geliştiği, karakterimin, ahlaki anlayışımın inşaa edildiği dönemde, ilkokuldan hemen sonra başlayan tamamen Batı kültürüyle eğitim veren Türkiye’de açılan ilk Anadolu liselerinden biriydi ve bu ekolü hala sürdürüyordu. Farklı bir tarz insan yetiştirme hedefi olan bir okuldu. Dolayısıyla bu benim evdeki karşılaştığım değerler, geleneksel ve fikri alt yapısı çok oturmamış yaklaşımdı. Diğer taraftan ise fikri alt yapısı daha güçlü, sosyal olarak daha etkin ve geçerli olarak empoze edilen bir anlayış vardı. Dolayısıyla “Ben ne olayım?” diye düşündüğümde, bütün dinleri inceleyip, ondan sonra bir din seçerim diye düşündüm bir süre. Ondandır birtakım gelişmelerden sonra Müslüman olmaya karar verdim (9.görüşmeci).

Bir diğer önemli faktör olarak görüşmecilerin üyesi oldukları sosyal örgütlerinde, onların iş ahlakını biçimlendirmede önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Sosyal örgütlere üye olma diğer faktörlerin önüne geçmiştir.

...O dernekte çok seçkin bir çevre var. Zaten o derneğe referansla kayıt oluyorsun. Orada ahlaksız biri barınmıyor. Ahlaksız ve sözünün eri olmayan tüccar orada barınmıyor. Bir şekilde bir doğal bir filtre var. Hep iyi insanlar görüyorsun. Şimdi bizim bir abimiz var mesela, Adam senede 3 sefer Nijer’e gidiyor. Dünyanın en fakir ülkesi. Adam zengin ama Nijer’e gidiyor. 8 saat minibüs yolculuğu yapıyor. 24 saat uyumuyor oraya giderken. Böyle insanları örnek görüyorsun kendine. Sana rol model oluyor bir nevi (3.görüşmeci).

...Örneğin siz üye olduğum sosyal örgütte iseniz, her şeyinize dikkat edersiniz. Yani sosyal yaşamınıza dikkat edersiniz, insanlarla ilişkilerinize dikkat edersiniz. O baskıyı üzerinizde hissedersiniz. Mesela, sizin babanız imamsa, üzerinizde bir baskı hissedersiniz. Ama bunların kökeni yine maneviyata dayanır. Yani inanç sistemine dayanıyor...(4.görüşmeci).

Görüşmecilerin ifadelerine göre üyesi olunan dernekte faaliyet göstermenin, iş ahlakına uymakla paralel giden bir zorunluluk yarattığını göstermektedir. İş ahlakına uygun olmayan eylemlerde ciddi sıkıntılar yaşayacağını bilen üyeler, sosyal örgütün kurallarına uymaya (iş ahlakı kurallarına) daha fazla önem verdiklerini anlaşılmaktadır. Bununla beraber, iş ahlakına riayet eden rol model insanların olduğu ve bireylerin, bu

insanlardan etkilenerak iş ahlaklarını düzenledikleri anlaşılmaktadır. Bu ifadeler bize örgüt kültürünün etik karar verme sürecinde etkili olduğunu göstermektedir.

Bir diğer faktör olarak “deneyimler” ise görüşmeciler için önemli bir faktör olmuştur. Bu deneyimler, işi öğrenme süreci içinde veya ticaret yaptıkları diğer insanlar karşılıklı ilişkiler sonucunda meydana gelerek “iş ahlakı” oluşturan bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer faktörde olarak “ticaret yaptığım insanlar” ilgili olan faktör incelendiğinde ise ilginç örnekler görmek mümkün olmaktadır.

...Açıkçası böyle bir örnek vermek istemezdim ama bu A (Yahudi Firması) dediğimiz firma olan münasebetlerimizde bu iş ahlakımın gelişmesinde çok önemli bir etken yoldu orası... Yahudileri örnek vermek hoşuma gitmiyor açıkçası. Benimle olan ilişkilerinde ne söylediyse onu yaparlardı. Söylemediğini yapmazlardı. Söylemediğini de bilirsin, yani kıvrıma olayları yoktu. Kıvrıma olayları çok önemli bir tabir. Bu muallak ve muğlak sözler vardır ya hani nereye çekersen oraya gider. Bu sözler en problemliler buralar. Bana bir şey söylüyorsun, “ya geleceğim inşallah” saati belli değil, günü belli değil, gelip-gelemeyeceği belli değil. Yani böyle muallâk laflar. Onlarla ilişkilerimde hiç muallâk olmadı. Hep net oldular. Bende net olmam gerektiğini gördüm ve ondan sonraki süreçte de net ilişkiler beni rahatlattı. Yani birisiyle konuştuğum zaman ben, hiçbir zaman muallâk söylemedim. Yani “bu hafta gelirim, bakalım önümüzdeki dönemde hallederim” yok öyle bir şey. “Yarın 17’inde 3’de gelirim” dedim hatta. Bu çok önemli bir yerdir. Ve bunlardan muallâk olunmaması gerektiğini anladım (2.görüşmeci).

...Onların içinde özellikle Musevi vatandaşlar vardı. Onlarla ticaretimiz oldu. Onlardan müspet şeyler öğrendiğimiz oldu. Onlardan birisin; çok cüzi alacağının tahsilatı için çok ciddi gayret sarf ettiğini gördüm. “Değer mi buna? Adamla bu kadar uğraşıyorsun” dedim. Dedi ki; “alacağım 1 lira da olsa, 1000 lira da olsa, borçlunun bunu ödemesi gerektiğini ona kabul ettirmem lazım” Yani bir insan başka bir insana borcu varsa, bir kurumun bir başka kuruma borcu varsa, bunu mutlaka ödemesi lazım. O adam aslında, “işte ben bu ahlakın takipçisiyim” diyor. Bu iki tarafa da verilecek bir mesaj. Bu belki de İbrahim-i dinlerin hepsinde vardır (6.görüşmeci).

Kayseri de bir laf var: “yaptığın işin en iyisi ol” derler. Sabancıdan duymuştum ben: “Kayserili, çıraklığını yapmadığı işin, ustalığını yapmaz” der. Ama bu önemli bir şey gerçekten. Çıraklığını yapacaksın önce. Sonra, ustalığını yapacaksın. Veya şöyle de denebilir bu; işin nasıl yapıldığını bilmiyorsan, o işçiyi idare de edemezsin zaten. O işi, o üretimi idare etmek istiyorsanız, her türlü detayını iyi bilmeniz lazım. Konumunuza hakim olmanız lazım. Kayserinin lafı “işin en iyisi ol” derler yine. İşin en iyisi olunmayacağı aşıkardır. Mutlaka benden daha iyisini yapan birisi vardır. Ama ideal yaptığın işi en iyi yap, savsaklama, işine saygı duy. Çünkü sen o işten ekmek yiyorsun. İşine saygı duymayan insan çok sıkıntı çeker. İşini iyi yapmadığı içinde zaten o işte ona, ekmek vermez çok fazla. Verse de sürekli dert edinir; az kazancından dert edinir, sıkıntı çeker (7.görüşmeci).

Başka bir faktör olan “tamıdığım diğer insanlar” faktörünü ise görüşmeciler tarafından içselleştirip daha sonraki iş hayatında kullandığı anlaşılmaktadır.

...Üniversite öğrenci iken akşamları çalışmaya karar verdim. A baklavalarının kurucusu Habeş Amca beni karşısına aldı. Dindar-muhafazakâr olduğum için bana “hocam” derdi. “Ne ücret verelim” diye sordu. “Vallahi abi, bilmem anlamam taktir sizin” dedim. O da bana “yoo, kendi ücretini kendin belirle, eğer memnun olamazsan sende hayrını görmezsin, bende hayrını görmem. Kasamızı sana emanet ediyoruz” dedi. Bende o zaman standart bir rakamı çekinerek ve tereddütlü bir şekilde söyledim. Hiç itiraz etmedi ve “hayırlı olsun dedi”... Öğretmen adayı ile mülakattayım. Öğretmen için bizim belirlediğimiz standart var. Diyelim ki 2000 TL tespit ettik. “Ne istiyorsun” diye sorduğumuzda, aday diyor ki “1800TL istiyorum” diyor. Ben diyorum ki “hocam buna itirazım var”. 1800 TL den daha aşağı çekeceğimizi sanıyor. Bizim sizin için düşündüğümüz 2000 TL. Bunu rol icabı yapmıyoruz. Belki tecrübesiz ve piyasayı bilmiyor. Ama önce sen söyle diyoruz. Aşağı söylediğinde “hayır, bizim sizin için ücretimiz bu, bunu veririz” diyoruz (1.görüşmeci).

...Benim ailemde hiç ticaretle uğraşan yok. Patronun israf noktasında çok önemli bir ders vermiştir. Bizim gibi oturmuş çay içiyorduk. Benim patronum şekerli çay içerdi ama daha önce şekerli çay içermiş. Çaycı üç şekerli çay getirdi ve o şekerler yok olurdu. Bende hep merak ederdim “bu şekerler nereye gidiyor” diye. Bir gün patronun bana güzel bir teneke içinde bir şey verdi. “Al bunu eve götür” dedi. “Nedir bu abi?” dedim.

“Bak, sen hep merak ediyordun deme çayın yanında üç şeker geliyor nereye gidiyor” diye. “Evet valla merak ediyordum” dedim. “Oğlum bak daha önce üç şekerli çay içerdim, sonra şekeri kaldırdım. Şekersiz çay içmeye başladım. Ben içerken aşağıda çay getiren çaycı, bu çayın maliyeti içinde bu üç şekerde var. Aynı parayı veriyorum, bu çayı şekersizde getirse aynı parayı vereceğim. Onun bu şekerler benim hakkım. İşten değil, dıştan artar. Ben bu şekeri atabilirim veya adama bırakabilirim. Ama bu şekerler benim hakkım olduğu için hakkımı başkasına vermem lazım. Bu hakkı kullanma hakkı bende. Bende sana veriyorum, diğer çalışanlara veriyorum. Bu şekilde dağıtıyorum” derdi. Tasarruf önemli insan hayatında (8.görüşmeci).

...İkincisi, tanıdığım insanların uygulamalarından edindiğim izlenimlerdir. Örneğin, iktisat danışmanı olan Mustafa Özel Bey bana, doktora çalışmasında araştırmış olduğu; “Japonya da kısa zamanda büyük başarı kaydeden aile şirketinin temel dinamiklerini” anlatmıştı. En temel sebebi, ailenin patronu olan adamın özgüveninde bulmuş. Adam şirketin kazancının, 1/3’ü aile şirketinin ortaklarına, 1/3’ü yatırıma ve kalan 1/3’ünde teşvik primi olarak çalışanlara vermiş. Çalışanlarda algı kar payları eşit olduğundan “bu şirketin yarısı bizim” demişler. 1/3 ile 1/3 eşit olduğundan şirketin ortağı gibi görmüşler kendilerini (1.görüşmeci).

SORU 3: İş ahlakı göreceli olabilir mi? Evrensel iş ahlakından söz edilebilir mi? sorusuna görüşmecilerin verdiği cevaplar aşağıda özetlenmiştir.

1.görüşmeci: Değerler sisteminin sabitleri ve değişkenleri vardır. Sabitleri örneğin suyun su olması gibidir. Su, H₂O’dan oluşur. Ama suyun kullanım biçimi değişebilir. Banyoyu, dereye girerek veya jakuziye girerek yapabilirsin. Bunlar değişebilir. Ama suyun niteliği hiçbir zaman değişmez. Su, sudur. İş ahlakının da temel sabitleri vardır. Yalan söylememek, hile yapmamak, kandırmamak, kusuru gizlememek gibi... Prensip olarak herkes bunların yanlış olduğunu kabul eder.

2.görüşmeci: Evrensel doğrulara inanırım. Neye inanıyorum? Şimdi bu evrensel doğrular, özümseyerek, süzülerek gelmiştir. Günün koşullarına göre, zaman içerisinde birçoğu revize edilmiştir. Deneme yanılma yolu metotlarıyla nihayetinde doğrular bulanabiliyor. Ondan sonra o evrensel doğrudur diye algılanıyor. Aslında içki içmemek evrensel doğrular içindedir, ama ya gevşetiliyor ya inanılmıyor. Evrensel doğrular

dediklerimiz, gerçekten bir bakıma özünde dine dayanıyor, özünde insana dayanıyor. Buraya gelmiştir yani.

3.görüşmeci: Evrensel olabilir. Bu bazı ülkelerde kanunların güzelliğine ve iyi uygulanmasına göre değişebilir. Mesela bazı ülkeler için tüccarlar için “ya yapacaklar ama korkuyorlar; sistem çok kuvvetli, sistem güzel falan” denir. Bunu bende şu an bilmiyorum; adamlar hakikaten mi ahlaklı yoksa korktukları için mi? Bu belki de bizim doğudan baktığımız zaman, onlar niye dürüst olduğunu sorguluyorken ürettiğimiz bir bahane de olabilir. Hakikaten mi öyle davranıyorlar, ben de bilmiyorum. Hakikaten çok dürüst davrandıkları oluyor... Mesela İstanbul sefahat Yahudileri. Bunlarla ilgili hiçbir kötü bir örnek görmedim. Genel manada parayla çok uğraştıkları için, faiz kullandıkları için genel bir zararları olmuş olabilir ekonomiye ama tek tek bakıldığında, olumsuz örnek göremezsin. Arkadaşlar bana muhalefet ederler bu konuda; yani Yahudiler çok çok dürüst oldukları konusunda.

4.görüşmeci: İş ahlakının evrensel nitelikte olduğunu düşünüyorum. Batılı ülkelerin ticari ahlakına baktığınızda aslında belli hassasiyetleri bizden daha fazla uyguladıkları mümkün. Onlar bunu, ahlak adına yapmıyorlar veya din adına yapmıyorlar. Ama bir insanın Müslüman olması, iş ahlakının olması anlamına gelmiyor. Müslüman olmayıp, iş ahlakı çok dürüst olan tüccarlar var. Burada birinci ana unsur, dürüstlük, sözünde durmadır. Mesela bir batılının ekonomik kuralları arasında, çek verip çeki ondan sonra ödemeyip, sonra bir daha çek verip ödememek gibi bir mekanizma yok. Ama bizde var.

5.görüşmeci: Ortak kültür havzası diyebileceğimiz semavi dinlerin yaşadığı coğrafyada yaşıyoruz. Bana göre zaten bilginin kaynağı vahiydir. Vahiyden beslene dinler ve toplumlar var. Sonuçta ortak değeri taşıyoruz. Biz Hıristiyanlığa da inanıyoruz. Hz. İsa'ya da, Hz. Musa'ya da inanıyoruz. Onların getirdiğini de inanıyoruz. Tabii ki bugün tahrif olmuşlar. Ama artık son din, İslam'dır. Onun değerleri geçerlidir. Ama onlarda, Allah'ın gönderdiği peygamber ve kitaplardır. Sonuç itibariyle yüzde yüz bir tahrif olmamıştır bu dinler. Bir takım değerler, aynen devam ediyor. Bazı noktalarda evrensellerdir. Ve bu evrenselliğin manevi temelleri vardır.

6.görüşmeci: Evrensel nitelikte olduğundan bahsedebiliriz. Küreselleşme veya globalleşme diyoruz ya, o nedir? Burada ki bir firma Çin deki bir firma ile, buradaki bir

firma Paraguay'daki bir firma ile ticaret yapabiliyor. Yani, daha rahat diyalog kurabiliyor, daha rahat iletişim sağlayabiliyor, gidip gelebiliyor. Dolayısıyla o firma oradan bir şey satabilir, siz de buradan bir şey alabilirsiniz. Bunların tabii olacakları bir takım uluslar arası düzenlemeler var. Bunların standartları olursa daha iyi olur.

7.görüşmeci: Evrenseldir, değişmez. Bütün toplumlar için ahlak aynıdır. Çünkü insan, her yerde insandır. İnsan fitratı Şili'de de, Japonya'da da, Türkiye'de de aynıdır. Çünkü yaradan tektir. İnsan fitratı gereği belli ihtiyaçları, belli yaradılış kutsiyeti vardır. Çünkü Allah'ü Teâlâ "insana ruhundan üflemiştir". O yüzden insan kutsaldır, zaten diğer yaratıklara göre. O yüzden insan, Allah'ın elçisidir yeryüzünde. Onu temsil eder. Şimdi bir kedi veya bir köpek, en lüks evin veya villanın köpeği olsa, yıkasanız onu parfümlerseniz de, sokağa çıktığı anda gider çöplüğü eşeler. Doğası çünkü fitratı odur. Onun için bir aşağılanma değildir. O fitratına uygun olanı yapar. Şili'deki köpekte yapar bunu, Japonya'daki de, Türkiye'deki de... Ahlak kuralı her yerde ahlak kuralıdır. Tecavüz etmek, bütün kültürlerde suçtur. Hırsızlık bütün kültürlerde suçtur. Dürüstlük her kültürde, her dinde de böyledir. Yani amaçları dürüst insan olmaktır, ahlaklı insan olmaktır. Dolayısıyla İslam ahlakının, Amerikalıya uygun olmaması diye bir şey yok. Böyle bir şey olamaz. Çünkü o, Allah tarafından yollanan bir din. Biz böyle düşünüyoruz, böyle kabul ediyoruz. Allah insanı yaratmış, dolayısıyla fitrata uygun ahlakı da yollayacak o. Kültüre göre ahlak değişmez. Ahlak kuralları değişmez. Ben burada temel ahlak kurallarını kastediyorum. Kendine uydurduğu kurallar değişebilir, dinden dine.

8.görüşmeci: Evrensel bir ticaret normu mutlaka oturur. Ortak değerler üzerine oturur. Farklı dinlerden veya milletlerden olması hiç önemli değil. Bir Müslüman ile Hıristiyan'ın ortak olduğu çok şirket var. İlkesel bazda oturduğunuz zaman bazı şeyler çok rahat gidiyor. Bizim zihinlerimizde hep şu var; "acaba Müslüman gayri Müslüman ve Müslüman olmayan biriyle anlaşır mı?" anlaşır. Neden? İlke bazında anlaştığınız sürece hiçbir problem yok. Bu sadece iş hayatında değil, kültürel ve diğer alanlarda da olur. Biri Müslüman biri Protestan iş ortaklığı yapmış, bu insanlar ortak, bu insanlar yıllardır beraber çalışıyorlar, ticaret yapıyorlar. Yani düşünün, bir Alman, bir Türk'e güveniyor. Almanya'dan 5 milyon avro gönderiyor, söz ile gönderiyor, Türk de ona

diyor ki “ben şu tarihte ödeyecem” Kendi ararında 15–20 yıllık ticaretten kaynaklanan bir ilkesel bir duruş var. Normalde bir Batılı bu kadar parayı kafadan göndermez.

9.görüşmeci: Ben ahlakın tek olduğuna inanıyorum. Bununda böyle olması normal. İnsanlar eğer tek insandan halk edildiği ise ve farklı zamanlarda peygamberler gönderildiyse, genel ahlakı temeller birtakım toplumsal imtihan farklılıklarının dışında ahlakı değerlerin aynı olması lazım. Bu bir tutarlılık, değil mi? ya da ahlaki değerler eğer tutuyorsa bunun iki nedeni olabilir; 1. Ortak akıl hep aynı şeyi emrediyordur; 2. Bu bir ilahi kaynaktan besleniyordur. Yani ben burada adamı hiç tanımama rağmen Afrika’nın bilme ne yerinde, dünyanın ucunda bir insan “çalmayı” hoş görmüyorsa, bende hoş görmüyorsam ya insanların böyle ortak bir algısı vardır ya da onun dışında da sosyal bir takım kuralları, birbirine benzeyen kuralları varsa bu ilahi bir şeydir.

Görüşmecilere göre iş ahlakının evrensel nitelikte olmasının nedeni “din” olgusudur. Din olgusunun temel manada oluşturduğu bazı ahlak kurallarının, iş ahlakına evrensel nitelik kazandırdığına ifade etmektedirler. Görüşmeciler bu temel ahlak kurallarını, kimi yerde “değerler sisteminin sabitleri”, kimi yerde “tarif olan diğer dinlerden kalan ve diğer tüm dinler ile ortak olan değerler” diye tanımlamışlardır. Görüşmecilerin bazı ifadeleri şunlardır:

...Ermeni ve Hıristiyan bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı bir arkadaşımız vardı. Ailece görüşüyoruz. Bir gün bana, “hocam anlamadığım bir şey var, siz Türk ben Ermeni, siz Müslüman ben Hıristiyan’ım. Bana, soyda ve dindarlarım içinde en yakın sizsiniz” dedi. Bende, “anlaşılmayacak ne var, Âdem ile Havva’dan kardeşim, Meryem ile İsa’dan ise din kardeşimsin” dedim. Ağlamaya başladı. Değişen değerlerimiz bunlar; Türk ile Ermeni olmak. Ortak değerimiz (sabitlerimizi kastediyor), Adem ile Havva. Geri planda buluşma noktamız var. İsa ve Meryem de, din anlamında ortağımız (1.görüşmeci).

...Ahlak kuralı her yerde ahlak kuralıdır. Tecavüz etmek, bütün kültürlerde suçtur. Hırsızlık bütün kültürlerde suçtur. Dürüstlük her kültürde, her dinde de böyledir. Yani amaçları dürüst insan olmaktır, ahlaklı insan olmaktır (7.görüşmeci).

...Ama onlarda, Allah’ın gönderdiği peygamber ve kitaplardır. Sonuç itibariyle yüzde yüz bir tahrif olmamıştır bu dinler. Bir takım değerler, aynen devam ediyor. Bazı

noktalarda evrenseldir. Ve bu evrenselliğin manevi temelleri vardır. Hıristiyanlar için; bir Protestan, bir Katolik ahlakından söz edilebilir tabii ki (5.görüşmeci).

Bir görüşmeci ise iş ahlakının evrensel olup olmaması din ile ilgili ilişkisinin olmadığını ifade etmiştir.

...Ama bir insanın Müslüman olması, iş ahlakının olması anlamına gelmiyor. Müslüman olmayıp, iş ahlakı çok dürüst olan tüccarlar var. Burada birinci ana unsur, dürüstlük, sözünde durmadır. Mesela bir Batılının ekonomik kuralları arasında, çek verip çeki ondan sonra ödemeyip, sonra bir daha çek verip ödememek gibi bir mekanizma yok. Ama bizde var (4.görüşmeci).

Bu ifadeler bir başka görüşmecimizin ifade ettiği; “İnsan fıtratı gereği belli ihtiyaçları, belli yaratılış kutsiyeti vardır. Çünkü Allah’ü Teâlâ “insana ruhundan üflemiştir”. O yüzden insan kutsaldır, zaten diğer yaratıklara göre...(7.görüşmeci)” ifadesi, iş ahlakında evrensel gözükken bazı değerlerin, Tanrı’nın zatının bazı özelliklerin insana geçtiği ilk yaratılışta meydana geldiği yönündedir. Yani dinlerin daha oluşmadan, Tanrı tarafından insanlara gönderilmeden, bazı özelliklerin Tanrı’nın insan yaratılışında ona verdiği, dolayısıyla herkesin bu evrensel özellikleri taşıdığını ifade etmektedirler. Görüşmecilerin “iş ahlakını” tanımlarken, “dürüstlük” kavramından da bahsetmişlerdir. Yukarıdaki açıklamaları bu bilgiyle birleştirdiğimizde “dürüstlük”, belki de ahlak ilminin “Tanrı parçacığı¹⁵” olabilir. Herkesçe ortak değer kabul edilen ve ilk aklına gelen, ama kavranamayan bir kavram.

SORU 4: İş dünyasında nasıl bir ilişki vardır? Güvene dayalı ilişkiler var mıdır? sorusuna görüşmecilerin verdiği cevaplar aşağıda özetlenmiştir.

1.görüşmeci: İş dünyasının ortak değeri güvendir. Mesela bankacılık sistemi özü itibariyle güvene dayalı bir sistemdir. Hesap açtırıyorsunuz çarşaf gibi protokoller var. Okumak mümkün değil. Teknik tabirleri de anlamamız mümkün değil. Asıl unsur yine de güvendir. Evraklarınız tamam olsa bile banka güven duymadığı firmaya kredi vermiyor. Ama güven yeterli değil. Çift taraflı güven zedelenmiş (alıcı-satıcı). “Eskiden söz senetti, şimdi senet, senet değil” sözü güven zedelenmesini gösterir. Anekdotu

¹⁵ Bu konuda daha detaylı bilgi için; Mustafa Akçay, İnsanlığın Ortak Dinî Temeli: Fıtrat, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:XIII, Sayı: 23 (2011/1), s. 143-170 bakınız.

hatırlayalım, Fatih sultan Mehmet İstanbul'u fethetmeden önce ben bu topluma ne kadar güvenebilirim diye ahalinin içine girmiş...

2.görüşmeci: Maalesef güven üzerine yani herkese güvenmem gerektiğine inanmamaya başlıyorsunuz. Bunu yani faaliyeti, ne yaparsanız yapın kanun, hukuki olarak doğru bir sözleşmeye dayandırmak zorundasınız. Yani sözleşme hukukuna oturması gerekir. Karşılıklı ticaretlerde bu mal alırken, mal satarken, üretim yaparken, personel alırken ve hatta eşinle evlenirken sözleşme yapman gerekiyor... Fakat burada işin ruhunu kaçırabiliyorsun, her şeyi yazalım çizelim derken. İnsan unsuru var, gözükmeyen bir ruh var, gözükmeyen bir duygu diye bir şey var. Yani his diye bir şey var. Dolayısıyla da bunu göz ardı etmek mümkün değil. Dolayısıyla insanlara güvenilip güvenilmesine, onun yaşam tarzı, üslubu, yürüyüşü, kullandığı dil orada ele verir. Yani niyetini görüyorsun o kişi ile, yola gidilip gidilemeyeceğine, nereye kadar gidilebileceğine anlayabiliyorsun...

3.görüşmeci: İş ahlakı sıkıntısı var. Piyasada iyi örneklerde var kötü örneklerde. İnsan olduğu sürece yani Allah insana günah işleme özgürlüğü vermiş. Böyle bir dünya da yaşıyoruz. Bin sene öncede vardı, bin sene sonrada olacak bu. Herkes dört dörtlük olursa, o zaman erdem, dürüstlüğün ne değeri kalır ki? O zaman o ayırımı yapamazsın ki. Ama tabii iyi olmasını istiyoruz. Ne şöyle diyebilirsin; görüş olarak, "efendim, bütün dindar iş adamları, çok iyidir karşı taraf çok kötüdür", ne de böyle; "karşı taraf çok iyi, dindarlar çok kötü". Öyle bir şey yok yani. Oran olarak bakılırsa daha mütedeyyin insanlar, orana vurduğumuzda işinde daha dürüsttür diye düşünüyorum... Sözü senet olan insan yok mu şu an? Muhakkak vardır. Hala sözü senet olan bir iş adamı yok mudur? Ama yazılı yapmak sünnetmiş. Sözleşme yapmak modern dünyada öyle. Tabii ki yazılı yapmak lazım. Uymuyoruz bazen de. Sıkıntı yaşıyoruz.

4.görüşmeci: Bana göre siz, iş hayatının temel gerekliliklerini yerine getirdiğinizde zaten o riskleri düşürüyorsunuz. Çalıştığınız insanları seçerken, alışveriş yaparken, iş yaptırdığınız insanları seçerken, etrafınızda bulunan çevre mutlaka sizi etkiliyor. Çünkü a tarz insanlarla çalışıyorsunuz. Ben çok sıkıntı yaşamadım. Çünkü basiretli tüccar gibi davranmak ilkesini, benim her zaman ilkem oldu. Yani bu ne demek? İş başlangıcında sözleşmeyi doğru yapmak, işin bütün unsurlarını baştan konuşmak, bunlardan mümkün olan tamamını yazılı hale getirmek, bütün şartları baştan konuşmaktır. O ilke, insanın

bütün pek çok meselesini hallediyor. Onun dışında piyasada dolandırıcılar var mı? Var. Ama dolandırdıkları insanların önemli bir bölümü basiretli davranmayanlar. Güven tek başına yeterli değildir kesinlikle...

5.görüşmeci: Bu soruya cevap verilmemiştir.

6.görüşmeci: İnsanlar arasında bir ticari faaliyet söz konusu ise, bu yazılı olması aslında Hz. Peygamberin tavsiye ettiği bir şey. Sünnet dediğimiz şeydir. Çünkü ne derler; “hafızay-ı beşer, lisan ile maluldür” İnsanın unutmaya hastalığına tabidir. Bizim bir şey unutmamız mümkün olabilir. İyi günde bir sorunumuz yoktur. Ama ekonomik çıkarların çatıştığı bir süreçte, insanlar bu söylediklerini ve vermiş olduğu sözleri unutmuş olabilir. Kötü niyetten değil ama unutmuşta olabilir. Dolayısıyla, bunun yazılı olması, bir anlaşmaya hatta şahitler huzurunda anlaşmanın imzalanması, tabii olması lazım aslında normal bir şeydir. İyi bir şeydir. Burada yanlış olan nedir? Güçlü olan zayıf olana, üstesinden gelemeyeceği şartları kabul ettirerek bir anlaşma yapmış olması. Bankaların çoğunlukla yapmış olduğu işte odur... Onun dışında beşeri ilişkilerde belki bizim Türkiye de yaşayan insanların temel karakteristiği, birbirimize kolay inanmamız ve çabuk inanmamız. Bu belki bir zaaf. Belki biraz daha şüpheli olmamız gerekiyor. Biraz daha az güvenmeliyiz. Karşımızdaki insanın nihayetinde bir insan olduğunu bilmemiz gerekiyor. Bizimde unutacağımız şeyler olur. Güvenmek başka bir şey... O kadar esnek olmanız gerekmiyor. o size o kadar esnek davranması gerekmiyor. o zaman ticaretin kuralları işlemeye başlıyor. Eskiden söz senettir. Bu o zaman geçerliydi. Bugün şartlar değişti. İşler modern nitelik kazandı. Çünkü üst düzeydeki beşeri ilişkilerde zayıfladı. İşletmenin ölçekleri büyüdü. Tabii oldukları şartlar değişti...

7.görüşmeci: İş hayatı güven üzerine kuruludur. Elemanına güveneceksin, iş ortağına güveneceksin. Ben onu referans almıyorum (“Söz senetti, şimdi senet senet değil” kastediyor). Bence o eskiden de vardı. Hep şey derler “eskiden çok iyiydi, şimdi değil” Hayır öyle değil. Her zaman iyide vardı, kötü de. Fatih döneminde de kötüler vardı...Allah her zaman dünyanın sistemini böyle koymuş. Kötü ve iyi. Bunlar birbirinin tezadı, birbirini tamamlıyorlar. Kötü olmazsa, iyinin değeri anlaşılmaz zaten. “Piyasalar çok kötü” diyorlar. Piyasalar eskiden de muhteşem değildi zaten. Hiçbir zaman muhteşem bir piyasa olmadı ki zaten. Ayet-i kerime var; “siz toplum olarak sırat-ı müstakim üzerine yaşıyor olsaydınız, sizi helak eder yine yaratırdım” diyor. Sistem

böyle. Zıtlıklar üzerine kurulmuş bir dünyada yaşıyoruz... Dolayısıyla olması gerekenler var; “söz senettir”. Ama olmuyorsa bugüne yorumlanacak bir şey değildir. Genel bir sorundur, bu. Yani her zaman ahlakı-iş ahlakı iyi olan insanlar olmuştur, ahlaksız insanlarda olmuştur. Bu eminim ki eskiden de vardı. Şimdi, “olumsuz referans olmaz” derler. “Örnek olmaz” derler veya “misal olmaz” derler. Niye? İnsanlar olumlu şeyleri örnek alır. Biz eskiden olan olumlu şeyleri, geleceğe aktarırız. Fatih çarşıya çıkmış, elinde listeyle. Dükkânın kapısını açmış, birine girmiş. İlk dükkân birkaç tane malı verdikten sonra, “geri kalanını diğerine git, komşudan al” demiş. “Niye? deyince, Fatih. O daha siftah etmedi, ben ettim demiş. Böyle bir bakış anlatılır, hepimize. Şimdi Fatih döneminde herkes böyle miydi? Zemzemle mi yıkanmıştı? Hayır, eminim ki kötülerde vardı. Ama bize bunlar anlatılır. Niye? Doğru olan budur, olması gereken de budur. Doğru olan aktarılır geleceğe. Bizde hani deriz; “geçmişteki insanlar melekti” böyle bir şey yok. Her zaman iyi vardı, her zaman kötü vardı. İleride de olacak bu...

8.görüşmeci: Piyasada güvene dayalı ilişkiler yok. Her şey yazılı kâğıtlara dayanır, sözleşmelere dayanır. O bile yeterli değildir. Mahkemeler yeterli gelmiyor. Eskiden sadece sözlerle bizim ülkemizde de bu geçerli, sadece Anadolu’dan İstanbul’a gelip ticaret yapan Anadolu esnafı Mehmet bey, “Murat bey şu tarihte ödemeyi getireceğim” dediği zaman İstanbul esnafı çok rahatlıkla bu malı veriyordu. Şimdi siz çeki alıyorsunuz ödeme aracı olarak kullanılan çeki, tüccar ödemiyor.

9.görüşmeci: Güvene dayalı ilişkiler az ama var. İnsanın bir defa güvene ihtiyacı var. Güven duymaya ihtiyacı var. O yüzden defalarca abimin “kimseye açık hesap mal vermeyeceğim, kimseye güvenmeyeceğim” diyen insanların kafasına yatan, gönlüne hoş gelen insanlarla, açık hesap güvene dayalı ilişkide bulunduğunu gördüm, kendimde de gördüm. Defalarca söz vermeme rağmen bunu yapamadım. Bu bizim toplumumuzun içerisinde belki gönül insanı, biraz daha insanlarımız duygusal insanlar; böyle bir ilişkiye sahip olmamayı bir eksiklik olarak görüyoruz. Yani duygusal tatmin olamıyoruz. Türkiye’de eğer güvenebileceğiniz bir arkadaşınız yoksa o hayat eksik.

Görüşmecilerle yaptığımız mülakatlarda, iş dünyasında ticari ilişkilerde “sözleşme yapma ilkesinin” çok güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Görüşmeciler, ticari faaliyetlerinde karşılıklı güvene dayalı ticari ilişkilerden ziyade sözleşmeye veya yazıya dökülmüş ticari ilişkileri tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Bir görüşmeci “söz senetti, şimdi senet

senet değil” deyimi kullanarak iş dünyasında güven unsurunun zayıfladığını ifade etmekte ve Fatih Sultan Mehmet dönemi ait bir anekdotu anlatmaktadır:

...Çift taraflı güven zedelenmiş (alıcı-satıcı). “Eskiden söz senetti, şimdi senet, senet değil” sözü güven zedelenmesini gösterir... Fatih sultan Mehmet İstanbul’u fethetmeden önce ben bu topluma ne kadar güvenebilirim diye ahalinin içine girmiş. Yeni açılan dükkânlardan birine girerek bir kilo şeker, iki kilo pirinç, yağ gibi şeyler satın almak istemiş. Bakkal şekerini verdikten sonra “ben siftah ettim diğerini başka dükkândan al” demiş. Böyle tam 5-6 dükkân dolaşmış. Dışarıya çıktıktan sonra, “Allah’ım şükürler olsun, ben İstanbul’u değil dünyayı fetih ederim” demiş (1.görüşmeci).

Bir başka görüşmeciye göre ise, bu deyim “güven zedelenmesi” olarak yorumlayarak, bugünkü iş dünyasında “güven” unsurunun zayıfladığı veya zedelendiğini anlamına gelmediği ve her zaman her toplumda iyi kötü ahlaklı insanların olabileceğini ifade etmektedir. O da Fatih döneminden örnek vererek, geçmişteki olayların aktarımın “iyinin örnek alınması” için söylendiğini yoksa “bugünkü piyasa da güven zedelenmesi” diye bir şeyin olmayacağını ifade ederek, şu şekilde devam etmektedir:

...Ben onu referans almıyorum (“Söz senetti, şimdi senet senet değil” kastediyor). Bence o eskiden de vardı. Hep şey derler “eskiden çok iyiydi, şimdi değil” Hayır öyle değil. Her zaman iyide vardı, kötü de. Fatih döneminde de kötüler vardı... Allah her zaman dünyanın sistemini böyle koymuş. Kötü ve iyi... Dolayısıyla olması gerekenler var; “söz senettir”. Ama olmuyorsa bugüne yorumlanacak bir şey değildir. Genel bir sorundur, bu. Yani her zaman ahlakı-ış ahlakı iyi olan insanlar olmuştur, ahlaksız insanlarda olmuştur... Biz eskiden olan olumlu şeyleri, geleceğe aktarıyoruz. Fatih çarşıya çıkmış, elinde listeyle. Dükkânın kapısını açmış, birine girmiş. İlk dükkân birkaç tane malı verdikten sonra, “geri kalanını diğerine git, komşudan al” demiş. “Niye? deyince, Fatih. O daha siftah etmedi, ben ettim demiş. Böyle bir bakış anlatılır, hepimize. Şimdi Fatih döneminde herkes böyle miydi? Zemzemle mi yıkanmıştı? Hayır. Eminim ki kötülerde vardı. Ama bize bunlar anlatılır. Niye? Doğru olan budur, olması gereken de budur. Doğru olan aktarılır geleceğe. Bizde hani deriz; “geçmişteki insanlar melekti” böyle bir şey yok. Her zaman iyi vardı, her zaman kötü vardı. İleride de olacak bu... (7.görüşmeci).

Bazı görüşmeciler ise “sözü senet” insanların var olduğunu, bazen de “sözleşme yapma” ilkesini uygulamadıkları için sıkıntı yaşadıklarını ve sözleşme yapma ilkesinin uyguladıkları durumda karşılaştıkları zorlukları ifade etmişlerdir:

...Sözü senet olan insan yok mu şu anda? Muhakkak vardır. Hala sözü senet olan bir iş adamı yok mudur? Ama yazılı yapmak sünnetmiş. Sözleşme yapmak modern dünyada da öyle. Tabii ki yazılı yapmak lazım. Hani uymuyoruz bazen de sıkıntı yaşıyoruz. Yazmazsan sıkıntı yaşayabilirsin (4.görüşmeci).

...Türkiye’de sözleşme vs. şey yoktur. Sözleşme anlayışı yok Türkiye’de. Yani sipariş fişi imzalama alışkanlığı bile yok. Bu “abi sen bana güvenmiyor musun? Hakikaten bir kırgınlık ifadesi ve insanları çok etkiliyor. Yani “abi sen bana güvenmiyor musun?” ifadesine verilebilecek doğru bir cevap verebilmek için, karşı tarafı kırmayacak doğru cevabı bulmak için benim çok karnım ağrıdı. Çünkü insanlar Türkiye’de hepsi süttan çıkmış ak kaşık gibidir (9.görüşmeci).

1. görüşmeciye göre “güven zedelenmesi” anlamına gelen bu deyim, 6 görüşmeciye göre ise tamamıyla geçmişte kalan deyimdir ve bugün terk edilmiştir:

...“Eskiden söz senettir”. Bu o zaman geçerliydi. Bugün şartlar değişti. İşler modern nitelik kazandı. Çünkü üst düzeydeki beşeri ilişkilerde zayıfladı. İşletmenin ölçekleri büyüdü. Tabii oldukları şartlar değişti (6.görüşmeci).

Burada güven unsurunun ikili ilişkilerde olmadığı anlamına gelmemektedir. Aksine, görüşmeciler iş dünyasının “güven” üzerine kurulduğu veya “iş dünyasının ortak değeri, güvendir” diyerek bunu ifade etmektedirler. Eğer ticari ilişkiler varsa, bunun kesinlikle sözleşme hukukuna göre yapılması gerektiğini ifade etmektedirler. Görüşmeciler bu şekilde davranmanın aynı zamanda “modern işletmecilik” anlayışı olduğunu belirterek kimi yerde bunu Peygamber sünnetine, kimi yerde ise Allah’ın emrine dayandırdıkları anlaşılmıştır.

SORU 5: İşletmelerin sosyal sorumlulukları var mıdır, açıklayınız? sorusuna görüşmecilerin verdiği cevaplar aşağıda özetlenmiştir.

1.görüşmeci: Sosyal sorumluluğa inanırım. Hem kendim uyguladım hem de telkin ettim. İşletmenin kazancının bir kısmını sosyal sorumluluklara ayırmasını (iyilik ya da

yardımlaşma veya sosyal projelere) desteklemesi için kullandım. Zeki ama fakir öğrencileri kontejyanlarını yüksek tuttuk. Hizmetimizin (zamanı kastediyor) ve kazancımızın (nakit kısmını kastediyor) %20'sini sosyal yardımlaşma fonu olarak ayırdık. İndirim yapmayı prensip olarak kabul ettik.

2.görüşmeci: Hem de çok çalışmak zorundayız. Çok şeyler yapmak zorundayız. Çünkü geri kalmışız ülke olarak, insanlar olarak. Ben sosyal sorumlulukları, bir defa etrafımdakilere örnek olmak için ne olursa olsun yapmak zorundayım. Çeşitli kitaplar ve çeşitli yayınlar yapılmasında önderlik etmeye çalışıyoruz. Onlara sponsor oluyoruz. Bundan başka mesleki olarak, sektörel olarak gelişen yerlere teknolojik destekler (eğitim binaları, ekipmanlar gibi) şeyleri almaya veya onlara öğretmeye çalışıyoruz. Cami, okul ve bunlara ait yapıtlara katkı sağlıyoruz. Bazı vakıf ve derneklere, özelliklede eğitimi yerleştirenlere şirketim ve şahsım olarak katkı sağlıyoruz. Afrika'ya dönük olarak parasal destekler vermeye çalıştık. Orada kuyular açtırıyoruz. Örneğin Nijer'de. Orada yapılan ameliyatlara destek oluyoruz. Türkiye'den gidip orada su kuyusu açan insanlar var. En yakın su kuyusu ya 2km sağında ya 2km solunda. Orada elektrik yok. Suyun kalitesini bilmiyorlar orada. Su olsun yeter diyorlar. Ömrü boyunca kuşyemi gibi bir yem var sadece onu tanıyıp, yiyen ve ölen çok insan var. Başka bir şey bilmiyor. Biz mesulüz. O tür ülkelere destek çıkmaya çalışıyoruz veya çıkanlara destek oluyoruz. Bu vesileyle, 12 tane vakıf ve derneğin yönetim kurulunda ya başkan ya yardımcılığını yapıyoruz. Bu derneklerin içinde sektörel ve ticari olanları da var. Bunların kendi içerisinde misyonu ve vizyonu var. Diğerleri de hayır kuruluşlarıdır. Örneğin bir vakfımız var. İhtiyacı olanlara sürekli erzak dağıtıyor. Adreslerini hiç kimse bilmez, götürür erzaklarını bırakırlar.

3.görüşmeci: Sosyal sorumluluk Batı referanslı bir çıkışı olmasına rağmen iyi bir şeydir. Aslında bizim kültürümüzde infak etme vardır. Sosyal sorumluluk onun biraz daha kurumsallaşmış şirketler bazında olanıdır. Sosyal sorumluluk zaten bize emredilmiş. Yani infak etme ve paylaşmak bir şekilde. Güzel bir kavram, şirketler uygulamalı. Sosyal sorumluluk projelerini reklam için kullanmak durumu var. o tehlikeye de dikkat çekmek lazım. Tamamen reklam için kullanıyorlarsa ve altında kendi çıkarları için yardım yapmak yatıyorsa bu yanlışdır. Ama hakikaten yapıyorlarsa güzel bir iştir... Bize

gelince, öğrencilere burs veriyoruz. Kendi çapımıza göre sosyal sorumlulukluluğumuz var. Ayakkabı işinde olduğumuzdan, ayakkabı dağıtıyoruz.

4.görüşmeci: İşletmelerin sosyal sorumlulukları kesinlikle vardır. Kişisel olarak belli yardım kampanyalarına katılıyorum. Şu an kendim bireysel olarak 2 öğrenciye burs veriyorum. Kimse bilmiyor. Ailem bile bilmiyor. İşletmelerin en büyük sosyal sorumluluğu, kendi mensuplarına yönelik olmalıdır, birinci sırada. Yani ben şöyle insanlar görüyorum, maalesef; işçisinin hakkını vermeyen, hakkını gözetmeyen, piyasanın koşulları böyle deyip onları gözetmeden servet biriktiren, bunu yine birtakım hayır işlerinde harcayan insanlar. Ama aslında bizim dinimiz şunu emrediyor; diyor ki, “önce siz kendi akrabalarınıza yardım edeceksiniz, komşunuza yardım edeceksiniz”, yani en yakındaki insanlardan sorumlusunuz. Osmanlı da, böyle bir sistem vardı. Osmanlı da, zenginlerle fakirler bir arada yaşarlardı. Hemen hemen her fakir semtte bir zengin vardı...

5.görüşmeci: Bizde kendimizi o noktada (yardım konusunda), vakıflarda, derneklerde hizmet ediyoruz. Müessese olarak benim 2 ortağımda yöneticidir, bu dernek ve vakıflarda. Hatta bizim müessesemiz, bizler için, vakıf-müessesesi olarak başka insanlardan tarafından algılanırız. İnşallah öyle olmak lazım. Derneklerde, vakıflarda yaptığımız işler, insanlığa faydalı olmak için mücadele ediyoruz. Biz bence stratejik bir iş yapıyoruz. Medya gibi bir sektörde çalışıyoruz. Yaptığımız programlarının içeriği herkese ulaşıyor. Onun için orda da seçici olmaya çalışıyoruz. Orda da daha düzgün işler yapmaya çalışıyoruz. Vakıflara, derneklere maddi katkılar vermeye çalışıyoruz. Bu tür çabalarımız oluyor.

6.görüşmeci: Bir takım yasal zorunluluklar var. Mesela çalıştırdığınız insanları, çalışma saatleriyle ilgili bir takım sorumluluklarınız var. Onun dışına çıkarsanız onunla ilgili cezai müeyyideler var. Ama çalıştırdığınız personelin evine sağa sağlim varmasını sağlayabilirsiniz. Bu yasal bir mecburiyet değil. Çünkü sizin iş yeriniz belli, onun geleceği yer belli. Ama siz onu oradan alıp getirebilirsiniz. Onun rahat etmesini sağlayabilirsiniz. Onun yiyeceği giyeceği ile ilgili imkânları ona sağlayabilirsiniz. Bunlar yasal mecburiyet değil. Onun dışında evlenir, çocuk sahibi olduğunda sizin vereceğiniz yasal destek çok fazla değil. Ama isterseniz siz ona hediye alabilirsiniz. Çocuğunu okula gönderebilirsiniz. Bayramlarda yardımlar yapabilirsiniz. Bunlar

mecburi olan şeyler değil. Onu eğitebilir, verimli bir insan haline getirebilirsiniz. Bu onu hem daha başarılı olması için, hem de işinizdeki verimliliği artırmak için yapabilirsiniz. Bunun dışında (kendi faaliyet alanından bahsediyor) özellikle çevre ile ilgili atıklarınızın zarar vermeyecek şekilde atılmasını sağlayabilirsiniz. Özellikle kimyasal atıkların tabiata salınımı ile ilgili tedbirleri alabilirsiniz. Bir takım sosyal kuruluşlara maddi yardım yapabilirsiniz.

7.görüşmeci: Sosyal sorumluluktan kastettiğim, infak etmek dedim ya, aslında bu hayatın kendisi. Bu ne kadar çok para kazanırsan kazan, eğer imkânın var ise, ihtiyacın ötesindeki parayı infak etmek. İnfak etmek, karzesan havuzuna koymak, burs vermek, elemanlarına yardım etmek, çocukları okutmak, bizim arkadaşlarımızın çoğu önemli şeyler yapıyorlar. Ama söylemiyorlar. Bu sistematik hale getirilebiliriz. Yani bir karzesan mekanizması kurulsa ve otomotize edilerek bu sistem uygulansa, çok çok güzel olur...

8.görüşmeci: Bizim Sosyal sorumluk faaliyetlerimiz, insan kaynaklarımızın yetiştirilmesi açısından onlara faydalı oluruz. İstihdam oluşması açısından insanların iş sahalarından hangi alanlarda çalışması gerektiğini göre, onlara danışmanlık yaparız. İkincisi, toplumsal düzeyde de kendimiz farklı bölge farklı insan topluluklarını bir araya getirip tanışmalarını sağlarız. Bölgesel ayrılıklar var. Bu tip ayrılıkları ortadan kalkması için ortam hazırlayacak şeyler yaparız; kahvaltı, yemek gibi bu tip şeyler...

9.görüşmeci: İnsanların sosyal sorumluluğu oluşuna inanırım. İşletme diye bir şey yoktur, insan vardır... Genel değerlendirmeydi, özele geldik şimdi. Sosyal sorumluluk portföyümüz içerisinde diğelim öğrenci bursu var; işte dini mükellefiyetimiz olan zekâtın doğrudan ihtiyaç sahiplere ulaştırılması ile ilgili birtakım çalışmalarımız oluyor; doğrudan ama vakıflara vererek değil, vakıflara da yardımda bulunmak yine portföyümüz içerisinde. Karzesen güzel borç demektir, bizimde portföyümüzde vardır. Biz şirketimiz içerisinde belli bir bütçemiz vardır onunla ilgili...

Bu cevaplar ile ilgili içerik analizi yapılarak aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

Tablo 13: Sosyal Sorumluluk Kavramının İçerik Analizi

Sosyal yardımlarının genel içeriği	Sosyal sorumluluk kavramının içeriği	Görüşmecilerin tercihi
Maddi yardımlar	Burs verme	3,4,7
	Afrika ülkelerine yardım (Ameliyathane gideri, İçme suyu için kuyu açtırma)	2
	Sponsorluk faaliyetleri	2
	Sosyal projelere destek	1,2
	Eğitim, Yardım gibi dernek ve vakıflara katkı yapma	2,5
	Çalışanına yardımda bulunma	6,7
	Kendi ürünlerini dağıtma	3
	İnfak etmek	7
	Karzasen	7,9
	Zekât vermek	9
Hizmet yardımları	Vakıf ve dernek üyeliği ile hizmet etme	2,5
	Teknolojik yardım (Teknolojik çalışmaları öğretme)	2
	Eğitim ve öğretim yardımı	1,2
	Faaliyet alanına ait işleri düzgün yapma (Medya faaliyetlerini seçici ve düzgün yapma, Çevreyi kirletmeme, Kimyasal atıklar için tedbir alma)	5,6
	Çalışanlara hayatlarını kolaylaştıracak sosyal faydalar sağlama (Servis, yemek,vb..)	6
	Farklı bölge insanlarını bir araya getirecek faaliyetler yapma ve Kendi insan kaynaklarını yetiştirme ve İstihdam yaratmak için danışmanlık yapma.	8

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi görüşmecilerin tercih ettiği “Sosyal Sorumluluk” öğeleri iki başlık altında toplanabilir; maddi ve hizmet yardımları. Görüşmeciler, maddi yardımlar konusunda en fazla tercih edilen, “burs vermek” dir. Hizmet yardımlarında ise, “Vakıf ve dernek üyeliği ile hizmet etme, Faaliyet alanına ait işleri düzgün yapma ve Eğitim ve öğretim yardımı” olmaktadır. Bu tablodan elde edilen diğer önemli bir

sonuç ise görüşmecilerin “Sosyal Sorumluluk” konusunda kendilerini yükümlü hissetmeleri ve İslam dininin bunu bireye yüklediği bir ölçü olduğuna inanmalarındır. Bu yüzden İnfak ve Karzasan¹⁶ gibi İslam dininin ölçütlerini vurgulamışlardır. Örneğin:

...İslam’ın belirli bir doğruları var. Orda kalmak zorundasın ve bu da “komşusu açken tok yatamazsın” dır. Ne kadar önemli bir şey. Türkiye de fakirlik yok olmadıkça tok yatamazsın anlamına gelir bu. Afrika böyle iken çalışmak zorundayız... Hem de çok çalışmak zorundayız. Çok şeyler yapmak zorundayız... Örneğin Nijer de. Orada yapılan ameliyatlara destek oluyoruz. Türkiye’den gidip orada su kuyusu açan insanlar var. En yakın su kuyusu ya 2 km sağında ya 2 km solunda. Orada elektrik yok. Suyun kalitesini bilmiyorlar orada. Su olsun yeter diyorlar. Ömrü boyunca kuş yemi gibi bir yem var sadece onu tanıyıp, yiyen ve ölen çok insan var. Başka bir şey bilmiyor. Biz mesulüz... (2.görüşmeci).

...Sosyal sorumluluk Batı referanslı bir çıkışı olmasına rağmen iyi bir şeydir. Aslında bizim kültürümüzde infak etme vardır. Sosyal sorumluluk onun biraz daha kurumsallaşmış şirketler bazında olanıdır. Sosyal sorumluluk zaten bize emredilmiş...(3.görüşmeci).

...Yani bir karzesan mekanizması kurulsa ve otomotize edilerek bu sistem uygulansa, çok çok güzel olur. Birçok insan bugün sermaye bulamıyor, iş kurmak için. İş kuran insana yardımcı olmaktır, esas olan. Çünkü o insan iş kurduğu zaman yanında başkalarını çalıştıracak, birçok insan ekmek yiyecek bundan. En büyük sosyal sorumluluk budur zaten. İş adamına sıkıntıdayken yardımcı olacaksın. İnsanların geçici olarak sıkıntıları vardır. Herkes yaşar bunu... Bugün Amerika’nın yardım derneklerinin başında A Firması var. İnternette yazın inceleyin. Güzel bir konudur o. Hikayesi de şöyle özetle: Bu adam, bir işçiymiş. Bir sabun fabrikasında çalışıyor. Bir Yahudi işçisi. Dindar da bir Yahudi. Fakir ama insanlara yardım etmeyi seviyor. Ufak ufak yardımlar yapıyor. Biraz para biriktiriyor. Hahama gidiyor. Diyor ki: “Ben biraz para biriktirdim, kendime iş kurmak istiyorum. Bana bir tavsiyede bulun” Haham da diyor ki: “Ben işten anlamam. Ama sana bir tavsiyede bulunayım. İşine Allah’ı ortak yap” diyor. Adam da: “Peki bu nasıl olacak?” Haham da: “Kazandığının belli bir miktarını, fakirlere ver” diyor. Bu zekat yani. Adam:” Peki, kazandığının %10’nu fakirlere vereceğim” diyor.

¹⁶ İnfak kavramı karşılıksız verme anlamındadır. Karzasan ise “güzel borç” demektir.

Haham: “Ne iyi biliyorsan o işi yap. Onu ben anlamam” diyor. Adam da ne işini iyi biliyor? Sabun işini. Sabun atölyesi açıyor. Kısa sürede %10’nu, ‘20’ye çıkartıyor. Şu an A Firması %50’lerdeymiş. Kazandığının %50’sini fakirlere ama Yahudi fakirlere veriyormuş. Ve adam hiç kaybetmemiş. Hep kazanmış... (7.görüşmeci).

...O bütçeden karzasen veriyoruz. Eğer geri geldiği zamanda talep eden bir arkadaşımız olursa tekrar karzasen veriyoruz. Geri gelmezse onunla alakalı, karzaseni verirken bir takım şeylerimiz var. Arkadaşlarımız mesela muhtemelen diyoruz ki “bu kardeşimizin işeri bunu ödeyemeceğini gösteriyor, buna şu kadarlık bir rakamı karzasen bütçesinden verelim, fakat iki yıl içerisinde gelmezse biz bunu zekat niyetiyle verelim, karzasen bütçesine yazalım, eğer iki yıl içerisinde gelirse bu rakam sıkıntı yok, karzasen devam yoksa zekat fonundan çıkalım karzasen bütçesi yine açılmış olsun.” Yani bütçeler arasında bir dengeleme yapıyoruz (9.görüşmeci).

Bir diğer önemli sonuç ise görüşmecilerin, işletmelerin sosyal sorumluluk yaparken, çalışanlarını göz ardı eden örneklerle karşılaşmış olmalarıdır. Bu yüzden sosyal sorumlulukların önce kişinin kendi çevresinden veya kendi çalışanından başlaması gerektiğini belirtilmiştir. Örneğin:

...Yani ben şöyle insanlar görüyorum, maalesef; işçisinin hakkını vermeyen, hakkını gözetmeyen, “piyasanın koşulları böyle” deyip, onları gözetmeden servet biriktiren, bunu yine birtakım hayır işlerinde harcayan insanlar. Ama aslında bizim dinimiz şunu emrediyor; diyor ki, “önce siz kendi akrabalarınıza yardım edeceksiniz, komşunuza yardım edeceksiniz”, yani en yakındaki insanlardan sorumlusunuz. Osmanlı da, böyle bir sistem vardı. Osmanlı da, zenginlerle fakirler bir arada yaşarlardı...(4.görüşmeci).

SORU6: Size göre iş insanı, bu ülkeye katkıda bulunmak için, bir vazifesi olabilir mi? Mesela istihdam yaratmak için çaba harcamalı mı? sorusuna görüşmecilerin verdiği cevaplar aşağıda özetlenmiştir.

1.görüşmeci: Bu soruya cevap vermemiştir.

2.görüşmeci: Aslında bu nedir biliyor musun? Özünde ne yatıyor dersin? Orada o hahamın söylemiş olduğu çok ilginç bir şey o; “yaptığın işe Tanrıyı ortak et” demiş ya. Bizde burada aslında baştan Müslüman olduğumuzun kimliğimizi eğer muhafaza etsek,

bu tek başına yeter zaten... Yani temeli bakıldığında gerçekten seni üretime yönlendiriyor zorunlusun...

3.görüşmeci: Bu işin aslında kitabına bakıldığı zaman, en ideale bakıldığı zaman amaç para kazanmak değil. Amaç istihdam oluşturup, onun kutsallığına ulaşmak. Sen bence ne kadar istihdam oluşturuyorsan bence o kadar faydalı bir iş yapmış oluyorsun. Hatta benim şöyle bir tezim vardır, kendime göre; bir insan, bir iş adamın çok lüks bir arabası varsa, istihdamına göre onu yakıştırırım. O mesela 1000 kişi çalıştırıyorsa, 2000 kişi çalıştırıyorsa ben ona çok doğal bakarım bunu. “Helal olsun, biniyorsun” derim...

4.görüşmeci: Bu da bizim inancımızda, her Müslüman’ın bir vazifesi var. Mutlaka iş adamının da bir vazifesi var. Mutlaka toplumun faydasına işler yapmak zorundadır. Yoksa insanların amacı, para biriktirmek, servet biriktirmek olmamalıdır...

5.görüşmeci: Şimdi hiçbir işletmenin hiçbir insanın temel amacı kar etmek olamaz. Daha çok para kazanmak olamaz, mümkün değil. Böyle bir amacı varsa bence bu bir fiyaskodur. Temel amaç, insan olmak ve insanlara faydalı olmaktır...

6.görüşmeci: Orada insanları çalıştırıyorsunuz. Bir takım ihtiyaçlarını karşılıyorsunuz. Böylece bir istihdam oluşturuyorsunuz. İşsizlik oranları hep yukarı gidince ciddi felakete sebep oluyor. Yani siz istihdam miktarını artırabilirsiniz. Bizim gibi ülkelerde ummadığımız anda büyük krizler çıkıyor... Global kriz 2008 yılında oldu, biliyorsunuz. 2008 sonlarına doğru Türkiye krizi hissetti. Orada o zaman ben, bu kurumda genel başkan yardımcısıydım. Bizim yaptığımız şey, hem basına yaptığımız duyurularda, hem şubelerimize gönderdiğimiz duyurularda, hem ilgili hükümet yetkililerle yaptığımız konuşmalarda, raporlarımızda şunu dedik; ortada bir kriz var ama biz çalışanlarımızı çıkarmayalım, gerekirse onlarla anlaşıp, daha düşük ücretle çalışmalarını teklif edelim, ama biz bu krizde paniğe kapılmayalım, insanları işten çıkarmayalım, onları işten çıkarmayıp devamlılıklarını sağlayalım dedik. Bunu yapmaya bilirdik. Biz bunu önerdik...

7.görüşmeci: Bir iş adamının görevi cebini doldurmak değildir. Bir iş adamının görevi önce çevresine, kendisine, ailesine, çoluk çocuğadır. Çünkü çocuğa yaptığın harcama sadaka yerine geçer. Ama abartılı bir şekilde değil. Hocanın biri çok güzel bir söz söylemiş. Kim olduğunu şu an hatırlamıyorum ama ben de bunu kabulleniyorum. Diyor

ki,” insan ne kadar zengin olursa olsun, yaşadığı toplumun ortalamasından daha lüks yaşayamaz, böyle bir hakkı yoktur”...

8.görüşmeci: İşletmeler kar odaklı çalışmazlarsa ayakta kalamazlar. Şimdi bu karın da belli bir desturu vardır. Yok, ben kar amaçlı kazanmıyorum, sadece istihdam için çalıştırıyorum demesi doğru bir şey değil. O zaman dernek, vakıf veya cemiyet haline gelmesi lazım. Eğer ticari sahnede yer alıyorsanız, işletmelerin temel çıkış noktası kar elde etmektir. Ama o karı elde etmenin alt tabakaları nelerdir o önemli. Tabii ki o karı elde ederken istihdam meydana getiriyor, ülkeye katkı sağlıyor. Bunların hepsi beraberdir.

9.görüşmeci: Benim inancıma göre iyi olur. İstihdama katkı sağlamalı. Şöyle bir sıkıntı var. Çalışan ve işveren ilişkilerinin doğru yönetilmesi için bizim çok daha fazla çaba sarf etmemiz lazım; bu iş barışımı diyorlar, bu işlerde.

Görüşmecilerin iş adamlarının topluma karşı görevleri olduğu ifade etmektedirler. Bu görevin Allah’ın insanlara yüklediği bir vazife olduğunu ifade etmektedirler. “Para kazanmanın” tek başına amaç olmadığı, önemli olanın insanlara faydalı olmak olduğunu belirtmişlerdir. Görüşmecilerin iş ahlakına ilişkin tutumları, Protestan iş ahlakıyla karşılaştırma gereği oluşmuştur. Weber, İslam ahlakını Prüiten ahlakın karşıtı olarak ele almıştır. Buna göre İslam toplumlarında kapitalist bir ruhun ortaya çıkmamasının üç temel ögesi vardır, bunlar; “oryantal despotizm”, “uhrevi çilecilik” ve savaştı ahlakı”dır. Weber’e göre İslam, başlangıçta Arap savaştı sınıfının tektanrıcı inancı olarak yayıldı ve uhrevi çileciliğe sahip değildi, yeni yerler fethederek Allah’ın rızasını kazanmak esastı. Ancak daha sonraları İslam’ın ilk dönemlerindeki bu tektanrıcı mesaj, tasavvuf tarafından sulandırıldı. Sonuç olarak İslam, askeri ve mistik bir din haline geldi (Aslan, 2007: 485). Görüşmecilerle yaptığımız mülakatlarda, sebt zihniyeti olarak tabir edilen “bir lokma, bir hırka” zihniyetini reddettikleri ve kendilerine Hz. Peygamberin “Zengin Müslüman, yoksul Müslüman’dan daha hayırlıdır” gibi hadislerle şekil alan bir iş ahlakı anlayışını öne çıkardıkları gözlemlenmiştir.

...Bizim sosyal örgütümüzde ben o ekolden gelen bir insanım, 1996’dan beri üyesiyim, kuruluş felsefesinde “bir lokma, bir hırka” yanlış olduğuna inanıyoruz. “Bir lokma, bir hırka” dediğin zaman, bunun yanlış yorumlanması var, o ayrı bir mesele. Şimdi “bir lokma, bir hırka” , “hiç dünya ile uğraşmayalım, dünya nimetlerinden faydalanmayalım,

dünyayı bir kenara koyalım, Allah verirse verir, vermezse vermez” böyle bir mantık yok, İslamiyet de. Ondan sonra ,“hiç verenle vermeyen bir olur mu? çalışıp kazan, kazandığını infak et” bizim sosyal örgütümüzün mantığında o var. “Bir lokma, bir hırka” felsefesine karşı çıkıyoruz. O aslında tasavvuf ekolü. Ama yanlış anlaşılabilir da olabilir. Eski Anadolu da, insan hacca gidiyor. Hacca gidenin, eli terazi tutmazmış anlayışı var. Ya esas o teraziyi düzgün tutsun, düzgün yapsın, düzgün ticaret yapsın. Anadolu da çok böyle yanlış uygulamalar var. Bu, daha sonra şuna geliyor; hacca gitmeyen yamuk yapabilir, hacca gidince de yapmasın gibi bir şey çıkıyor sonra (4.görüşmeci).

...Ama o felsefe yanlış anlatılıyor. Kazanırken değil, tüketirken geçerli o. Yani az tüketmek, sade yaşamak, basit yaşamak, ortalama insanların yaşadığı gibi yaşamak, onların dışına çıkmamak anlayışı zaten olması gereken bir şey. Yani insanı ezen, tepeden bakan, davranışlarıyla yaşantısıyla onları hor gören bir hayat tarzının dışında, yiyeceğin lokma 3 lokma, 5 lokma hem bedenine eziyet ediyorsun, hem de çevrene eziyet ediyorsun anlamı var. Onun için o bizde kanaat kültürü, biraz tembellik, birazcık iş yapmama, kadercilik gibi anlaşılmalı. Adam hacca gidiyor. Sonra “ne işi” deyip çekiliyor. Öyle bir kültür olmuş, ne demekse? Hacdən gelen adam 10 kat fazla çalışması lazım. Oradaki o manevi motivasyonu almış, Peygamber efendimizin yaşadığı yerleri gören adamın hiç durmaması lazım. Daha çok temposunu artırması gerekirken aksine çalışmamış. Bu, biryandan da tembellik, miskinlik damarını da beslemiş ve başarılı olmuş (5.görüşmeci).

Aslan’ın (1999), Müslüman, Katolik ve Protestan yöneticiler arasında Protestan çalışma ahlakını ölçmeye yönelik araştırmasında, Müslüman yöneticilerin PÇA değerlerini daha yüksek bulmuştur. Müslüman’lar sebt geleneğini sürdürmeyerek çalışmaya yönelik tutum geliştirdiklerini gözlemlemiştir. Uhrevi çilecilik sahip geleneksel tasavvuf ekolleri de giderek modernist ve dünyevi karakter kazanmaya başlamıştır. Özellikle bazı gruplar üzerinde yapılan araştırmalarda, girişimciliği ve çalışmayı destekleyen tutumlar geliştiği gözlenmiştir. Bu çalışma ahlak yapısı, Protestan çalışma ahlakına çok benzemektedir (Aslan, 2007: 492-493). Görüşmecilerle yaptığımız mülakatlarda, çalışmaya yönelik tutum geliştirdikleri gözlemlenmiştir. Fakat geliştirilen bu iş ahlakı ile Protestan iş ahlakı ile benzemesi kolay kolay mümkün olmayan, taban tabana zıt yorumlara da ulaşılmıştır. Örneğin,

...Müslüman'ın derdi plazalar dikmek olmaması lazım. Para kazanmak olmaması lazım. Para kazanmak bir neticedir. Biz çalışırız. Kendimiz içinde çalışmayız. Ümmet için çalışırız ve infak ederiz. Müslüman infak etmek için çalışır, villalar da yaşamak için değil. Dünyayı cennet kılmak için değil, cennete yatırım yapmak için çalışırız. Çünkü burası imtihan dünyası. Şurada toplasan kaç yıl yaşıyoruz? Verimli hayatımız 20–30 yılı geçmez. Ama göğe ulaşacak gibi 100 katlı plazalar dikmek hedefimiz, bu çok da bana İslami gelmiyor (7.görüşmeci).

...Kazanmalı ama. “Zengin Müslüman, yoksul Müslüman’dan daha hayırlıdır”, diyor bizim peygamberimiz. Daha çok kazanacak, daha çok vermek için. Hatta ayeti kerime var; “onlar, zekât vermek için çalışırlar”. Allahın emri bu yani. Daha çok vermek için çalışmak. “İnfak” Kuran-ı Kerimin en temel kavramlarından biri. Vermek için çalış yani. Bu müthiş ve güzel bir şey. Tabii ki vermek, çok zor (5.görüşmeci).

...Hocanın biri çok güzel bir söz söylemiş. Kim olduğunu şu an hatırlamıyorum ama ben de bunu kabulleniyorum. Diyor ki,” insan ne kadar zengin olursa olsun, yaşadığı toplumun ortalamasından daha lüks yaşayamaz, böyle bir hakkı yoktur” Para kendinin, helal kazanmış belki de ama yaşayamaz diyor. Bu önemli bir şey. İnfak etmesi lazım. O insanları da kendi seviyesine çekmesi lazım. Müslüman'ın amacı odur. Müslüman'ın amacı villalar kurup, etrafını çevirip “ya ben içeride Müslümanlığı yaşıyorum” değil. Dışarıda bir sürü aç, açıkta kalmış insan var. Topluma karşı görevin yok mu, senin? Yani Müslüman'ın görevi zengin olmak değil ki. Müslüman zengin olmak için yaratılmadı. Bizim Yahudi den farkımız budur. Müslüman, rızkını helal yoldan kazanmak için çalışır. Bu çok önemli bir fark. Zengin olmak için çalışmaz. Zengin olmak, bir neticedir. Allahın takdiridir, o. Sen çalışırsın, işini iyi yaparsın, doğru yaparsın, netice olarak zengin olursun. O ayrı bir şey. Ama Müslüman zengin olmak için çalışmaz. Müslüman, Allah'ın rızasını kazanmak için çalışır (7.görüşmeci).

Bu tür farklılıklar üst üste koyulduğunda aşağıdaki bir özet tabloya ulaşılabilir.

Tablo 14: PİA ve İİA'nın Karşılaştırılması

PROTESTAN İŞ AHLAKI	İSLAM İŞ AHLAKI
Kazanmanın kutsallığı	Çalışmanın kutsallığı
Kar olmalı	Kar veya zarar olabilir
Tanrının seçilmiş kulu olmak için	Tanrının rızasına ulaşan kul olmak için
Kendine hizmet etmek	Topluma, ümmete hizmet etmek
Sonuç odaklı iş ahlakı yapısı	Süreç odaklı iş ahlakı yapısı

Görüşmecilere göre, zengin olmak için çalışılmaması gerekir. “Zenginlik” bir amaç olarak görülmemelidir. Allah’ın rızasına ulaşmada, bir araç olarak görülmelidir. Bu zenginliği reddetmek manasında algılanmamalıdır. Görüşmecilere göre, zengin olmak ancak Allah’ın takdiri ile gerçekleşmektedir. Fakat aynı zamanda zenginliğe karşı olumsuz bir görüşte yoktur. Daha çok zekât vermek veya infak etmek için kazanmayı, kendilerine yol gösteren Allah ve Peygamberin emirleri olduğunu belirtmektedirler. Görüşmecilerin yorumlarına bakıldığında, “tümüyle bir uhrevi bir hayatı” kabul etmedikleri gibi, “tamamıyla dünyevi bir hayatı” da sahiplenmedikleri görülebilir. Cenneti kazanmak için dünyadan vazgeçilmeyeceğini ve önemli olanın çalışma ve karşılıksız verebilme olduğunu söylemektedirler. Uhrevi hayata dönük kazanımlar için, dünyevi görevler olduğunu ve uhrevi hayat eksenli, dünyevi bir iş ahlakı geliştirdikleri söylenebilir. Çalışmanın kutsallığı, en çok vurgulan bir ilahi emir olarak algılanmış ve hayata geçirmek için çalıştıkları anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, Protestan iş ahlakı değerlerinden çok farklı bir iş ahlakı yapısı vardır.

SORU 7: Size göre Türkiye'nin nasıl bir iş adamı tipolojisine ihtiyacı var? sorusuna dair görüşmecilerin verdiği cevaplar aşağıda tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 15: 7.Soruya İlişkin Cevap Özetleri

Gör.N.	Size göre Türkiye'nin nasıl bir iş adamı tipolojisine ihtiyacı var?	Genel içeriği
1	Bize lazım olan insan tipi, hem kaliteli hem de kariyer sahibi olmalıdır. Bir örnekle anlatayım. Adamın biri oğluna, “sen adam olamazsın” diyormuş. Oğlu büyümüş vali olmuş. Babasını ayağına çağırması gelmemiş. Zor kullanarak yanına getirtmiş. “Bak baba vali oldum” demiş. Adam da oğluna, “ben sana vali olamazsın demedim, adam olamazsın dedim” demiş. Şimdi eğer, insanın kariyeri olmaz, kalitesi olursa, o zaman “aciz” (babayı kastediyor) olur. Eğer kalitesi olur, adamlığı olmazsa, “zalim” (oğlu kastediyor) olur. Gerekli olan ikisine de sahip olmak.	Kaliteli ve kariyer sahibi
2	...Özlediğim bir insan tabiri var kafamda. Biz nasıl insan istiyoruz? Bu insan; adaletli olsun, bu insan; ahlaklı olsun, bu insan; vizyoner olsun, bu insan cesaretli olsun. Böyle bir insan arzu ediyorum. Ve hakikaten geniş bir cep telefonu listem var. Türkiye'yi yöneten en az 3000 tane telefon var. Her biriyle ilişki halindeyim. İçinden 10 tane, yukarıda bahsettiğim özelliklerde insan çıkması zor. Kafamdaki insan tipinden bahsediyorum. Çünkü kafamdaki insan ayrı bir şeydir. Burada özlediğim Hz. Ömer adaletinde, Hz. Ali cesaretinde olan bir insan... Mesela biraz önce A Firması dedim. Niye A Firması gibi birisi bizden biri olmasın? Yani metal, gıda, ticari, lojistik gibi alanlardan birisini koruyup gözeten, söz sahibi olan, parmağıyla değiştirebilen, niye adaletli bir adam olmasın... Bizde böyle bir tane adam çıksa, dünyanın dengesi değişir. Dünyanın gidişatı değişir. Alınan stratejisi değişir. Yani sadece A Firması boyutunda 200–300 milyar dolarlık ciro yapan birisi, sektörün bir yanını kontrol eden birisi, Türkiye de olduğunu düşünelim. Başbakanın pozisyonu değişirdi. Dünyadaki etkimiz değişirdi... Böyle birini arzu ederdim...1.Gerçekten güçlü din inancı, anlayışı ve dini eğitim; 2. Mesleki yeterlilik; 3. ise cesaret den geçer. Bunlar olmadan böyle adamlar çıkaramayız. Bunlardan biri eksikse yine çıkmaz.	Vizyon sahibi, Fikir üreten, Ahlaklı, Mesleki yeterliliği olan, Güçlü din inancı olan, Cesaretli, Adaletli
3	İleriye dönük olarak kesinlikle proje üreten, inovasyon yapabilen, yenilikçi iş adamına ihtiyacımız var. Sadece üretim yaparak bir şey olmaz. Çünkü neden? Biz orta gelir tuzağı diye bir rapor hazırladık. Bu 10000 dolarlar seviyesinde 15–20–30 devam edeceksek, bu kötü bir şey. 10000 dolar milli gelir ürettik. Ama biz nasıl 20000–40000 dolar milli gelir üreteceğiz, gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşmamız gerekiyor? Ona bakmamız lazım. Daha katma değerli teknolojik ürünler üretmeliyiz. İnovasyon yapabilen iş adamına ihtiyacımız var.	İnovasyon yapabilen, Proje üreten, Yenilikçi,
4	Bireysel olarak inandığım şey şu; siz, doğru bir sistem kurmak zorundasınız. İnsanların bireysel inisiyatiflerine, bireysel değerleriyle meselenin hallolacağına inanmıyorum. Şöyle bir örnek vereyim. Almanya da yaşayan insanlar, Türkiye de yaşayan insanlara kıyaslandığında, trafik ihlalini daha az yapıyorlar. Ve aldatmaya ait davranışları Türkiye'dekilerden daha az yapıyorlar. Bu onların ahlaklı olduğu anlamına gelmiyor bence. Orada, sistemlerini kurmuşlar ve insanlar, o sisteme uymak zorundalar. Şöyle bir örnek vereceğim. Önceden bankaya gidiyordunuz, bir işleminiz var kuyruğa giriyorsunuz. Kuyrukta saatlerce bekliyordunuz. Sizin sıranız gelene kadar, önden, yandan giren, bilmem müdürün gönderdiği, memurun tanıdığı insanların aralarına giriyordu. Gittiler oraya bir makine koydular. Makineye gidiyorsun, basıyorsun sana bir numara veriyor	İnsandan ziyade sistem olmalı

Tablo 7'nin Devamı		
5	Yönetici tipinden ziyade insanlara değerlerle eğitilmesi gerektiğine inanıyorum. Bu eğitiminde temel sınıfları olması gerekiyor. Hatta ilköğretim, ondan önceki dönem olabilir. Biz çocuklara matematik, fizik, kimya gibi dersleri öğretmeye kalkıyoruz. Bence ondan önce insan olma bilinci, faydalı olma bilinci, niçin yaşadığı bilinci, neden yaşadığımızın bilinci gibi temel soruların bilgisi, bana göre çocuk yaşta verilmesi gerekiyor. Bu değerler verildikten sonra, adam çalışan mı olması, çalıştırana mı olması fark etmez. Daha sonra bu değerler onu taşıyacaktır. .. Hep tezgâhları, ailede okumayan, tahsil terbiye almayan çocukların şeyiyle devam ettirmişiz bugüne kadar. Gerçi şimdi bir değişim oldu. Şu anda sosyal örgütlerde onu görüyorum. Yönetim kurullarında master-doktora yapmış arkadaşlar var...	Değerlerle eğitilen insan modeli
6	Bu soruya cevap verilmemiştir.	
7	Model aslında ortada. Bizim örnek almamız gereken peygamber efendimiz nasıl yaşamış, sünnete bakacağız. İmam-ı Azam gibi muhteşem bir örnek var, önümüzde. İnsan nasıl öleceğini düşünmesi lazım. Buradaki hiçbir şeyi götüremeyeceğini bilmesi lazım. Bugün başımıza ne geliyor ise, sınırsız insan nefsini sınırlayamamasından, sınırsız kazanç hırslından kaynaklanıyor. Aşırı hırslı insanlardan kaynaklanıyor. Yani eskiden kunduracılık yapan dedemin karnı doymuyor muydu? Doyuyordu. Bizim de karnımız doyuyor, elhamdulillah. Ama bakıyoruz plazalarda yaşayacağız, altımızda cipler olacak, çocuklarımız Amerikalarda okuyacak, sınırı yok bunun...	Peygamberi ve dini şahsiyetleri örnek alan insan modeli,
8	Sözünde duracak, düzgün üretim yapacak, sahtekârlık yapmayacak, ürettiği üründe çalmayacak insan. Temel şeylere baktığımız zaman bütün bu kadar ahlak ilkeleri hepsinin temelinde onlar yatar.	Ahlaklı insan
9	Türk insanın girişilicilikle derdi yok. Örnek gösterilen insanlar, gücü yettiği kadarıyla da millet onlarla rekabet ediyor. Girişimci olarak dünyanın her yerinde Türk var. Gittiğiniz her yerde uçaklara bakıyorsunuz hiç yabancılık çekmiyorsunuz. Bir sürü ülkeye giden gelen var. İş yapmaya çalışıyorlar. Türk insanı çok girişimci bir defa. Nasıl bir insan tipine ihtiyacı var? Türk insanı realist değil bir defa. Realist olmamız lazım. Ahlaki altyapısı olan yani ahlaklı olması lazım. Realist olması önemli, ahlaklı olması önemli bir şey.	Realist Ahlaklı

Görüşmecilerin yaptığı yorumlardan İslam dininin temel referanslarını iyi benimsemiş ve hayatına uygulayan bir iş adamı tipolojisine ihtiyaç duyulduğuna ulaşılabılır. Bu sonuçla beraber iş adamı tipolojisinden ziyade, asıl önemli olanın “sistem” olduğunu vurgulayan bir yaklaşımda ortaya çıkmıştır. Diğer görüşmecilerin tam tersini düşünen görüşmecimize göre hukuki bir yapı ve sistem olmadığı sürece kişinin kendi inisiyatifine bırakıldığında “Türkiye için gerekli olan iş adamı tipolojisi” gerçekleşmeyecektir. Bu görüşmeciye göre arzulanan iş adamı tipolojinin gerçekleşmesi için önce sistem kurulmalıdır.

...Bireysel olarak inandığım şey şu; siz, doğru bir sistem kurmak zorundasınız. İnsanların bireysel inisiyatiflerine, bireysel değerleriyle meselenin hallolacağına inanmıyorum. Şöyle bir örnek vereyim. Almanya da yaşayan insanlar, Türkiye de yaşayan insanlara kıyaslandığında, trafik ihlalini daha az yapıyorlar. Ve aldatmaya ait davranışları Türkiye'dekilerden daha az yapıyorlar. Bu onların ahlaklı olduğu anlamına gelmiyor bence. Orada, sistemlerini kurmuşlar ve insanlar, o sisteme uymak zorundalar... Yani insanın içinde ahlak taşıması önemli, vicdan taşıması önemli ama siz bunun tamamını, insanların ahlakına, vicdanına bıraktığınızda, sistemi kurmadığınızda, ceza-ödül sistemi kurmadığınızda, bu sistemin çalışması mümkün değil. İnsanlar kendi hakkını aramak ve sormak zorunda olunca kaos ortaya çıkıyor. Peygamber efendimiz döneminde insanlar ahlaklıydı, vicdanlıydı, İslamiyet'i öğrenmişlerdi ama ceza alanları da var. Ahlaki davranmayan ceza görüyordu. Yani mutlaka bunu bir sisteme bağlanması lazım. Bu sadece değerlerle yürüyecek değil (4.görüşmeci).

Bir görüşmeci ise aradığı iş adamı tipolojisinin henüz var olmadığını belirterek, ikinci kuşakla ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

...Birinci kuşak, ikinci kuşağa varlıklarını bırakamıyorlar. Nasıl bıraksınlar? Şu anki işletmelerin %90 böyle. Ne şekilde bırakacağını bilmiyor. İkinci kuşak bunu almaya hazır değil. Yani zihinsel olarak, fiziksel olarak hazır değil. Mesleki yeterlilik olarak hazır değil. Ona bırakacak yine. Çünkü aileden birine bırakıyor. Yani bir vakıf geleneği, daha emin olan adaletli ve işin ehli olan insanlara bırakma kültürü yok. Ailene bırakacaksın diye bir şey yok aslında. Ama öyle. İşletmelerimiz çok küçük... Dünyada gerçekten vizyoner sahibi, adaletli, iş etiğine/iş ahlakına insanlara ihtiyacı var. Onlar bizler değiliz. Gönlüm istiyor, Türkiye de böyle insanlarımız çıksın diye... Bizde böyle bir tane adam çıksa, dünyanın dengesi değişir. Dünyanın gidişatı değişir. Alınan stratejisi değişir. Yani sadece B firması boyutunda 200-300 milyar dolarlık ciro yapan birisi, sektörün bir yanını kontrol eden birisi, Türkiye de olduğunu düşünelim. Başbakanın pozisyonu değişirdi. Dünyadaki etkimiz değişirdi... Böyle birini arzu ederdim (2.görüşmeci).

Bir görüşmeci de akademik hayat ile ticari hayatta faaliyet gösteren kişilerin birbirini tanımadıkları ifade ederek, Türkiye'de insanların neden ticari hayata olumsuz baktıklarını anlamadığını belirtmiştir.

...Birde bizim yöneticimizde/iş adamımızda şöyle bir şey var; bizde ticaret, akademi ayrı aktı. Akademi kendi başını çekti gitti. İş dünyası başka bir tarafa gitti. Modern tabirle, üniversite-iş dünyası, sanayi-üniversite birliği kavramları var. Çok da bir yere oturmuyor bunlar. Akademi, iş dünyasını bilmiyor. İş dünyasının da akademiden haberi yok. Hâlbuki ikisinde birbirine ihtiyacı var. Yani tüccarların bilgiyle donatılması lazım. Hatta biz şunu demeyiz çocuklarımıza; “oğlum, kızım oku, iyi bir iş adamı ol” diyen bir baba duymadım. “Oku mühendis ol, doktor ol, profesör ol” ama “kimse iş adamı ol” demiyor. Niye demiyor bende anlamış değilim (5.görüşmeci).

Bu görüşmecin anlamadığı durum belki de bizim kültürel değerlerimizle ilgili bir problem olduğuna dair bir kanıt olarak kabul edebiliriz. Kültürümüzün içinde girişimciliği ve iş adamlığını engelleyen bir norm olduğundan bahsedilebilir. Fakat bu normun değişmeye başladığına dair emarelerde hem aynı görüşmeci hem de başka bir görüşmeci tarafından ilave edilmektedir.

...Hâlbuki ticaret çok önemlidir. Müthiş bir şey. Kendi işinin lideri oluyorsunuz. Karar veriyorsunuz, tatmin duygusu daha fazla, ekonomisi daha fazla, ama bunu dememişiz nedense. Hep tezgahları, ailede okumayan, tahsil terbiye almayan çocukların şeyiyle devam ettirmişiz, bugüne kadar. Gerçi şimdi bir değişim oldu. Şu anda sosyal örgütlerde onu görüyorum. Yönetim kurullarında mastır-doktora yapmış arkadaşlar var. Bu sevindirici bir şey (5.görüşmeci).

...Türk insanın girişilicilikle derdi yok. Örnek gösterilen insanlarla, gücü yettiği kadarıyla da millet onlarla rekabet ediyor. Girişimci olarak dünyanın her yerinde Türk var. Gittiğiniz her yerde uçaklara bakıyorsunuz hiç yabancılık çekmiyorsunuz. Bir sürü ülkeye giden gelen var. İş yapmaya çalışıyorlar. Türk insanı çok girişimci bir defa (9.görüşmeci).

SORU 8: 2001 ekonomik krizinde, devletin yüksek faiz oranlarından borçlanması neticesinde en büyük 500 özel sektör firması gelirlerin %70-80 faaliyette dışı karlardan (devletin ödediği yüksek faiz gelirlerinden) elde edilir olmuştur. Üretmeden kazanmanın yollarını bulan iş adamı size göre nasıl davranmıştır? Ekonomik krizlerinin bir nedeni de, İş etiği/ iş ahlakına önem gösterilmemesi olabilir mi? sorusuna görüşmecilerin verdiği cevaplar aşağıda özetlenmiştir.

1.görüşmeci: Katılıyorum. Reel olmayan sanal kazancı, helal saymıyorum. Sonuç olarak reel karşılığı yok, üretme yok. Bir zamanlar bazı katılım holdingleri ortakları, cazip kar payı dağıtarak sanal bir süreç oluşturdular. Hatta bazıları kar paylarını döviz olarak dağıttılar. Bu oranda kar payı dağıtılması mümkün değildi. Yanılgı vardı biz biliyorduk. Bir holdingin yönetim kuruluna katıldım. Hissedarların çoğu yurtdışındandı. Her sene kar dağıtan holdingin bu sene kar dağıtması imkânsızdı. Yönetim kurulu nasıl kar payı dağıtamayacaklarını söylemeye cesaret edemiyorlardı. Ben dedim orda konuşma yapacağım. Nasıl olsa ekonomik ilişkim yok. Bir yolunu bulur mesaj veririm dedim. Birkaç giriş cümlesi yaptıktan sonra “kazan” fıkrasını anlattım. Kazanınız ikiz doğuruyordu bu sefer kısır kaldı dedim. Hatta ölürse, onu da kabul etmeniz gerekir dedim. O dönemde şöyle bir söz vardı: “Sahtekâr ile tamahkârlar bir araya geldi bu sonuç oldu” derlerdi.

2.görüşmeci: 2001 ve 2008 de devam eden krizin altında özünde yatan faiz anlayışıdır. Yani üretmeden satmak veya üretmeden kazanma anlayışıdır. Buna karşı çözüm yine bizim iş ahlakımızın özünde var. Bugünkü ekonomik krizin içindeki ülkelerdeki büyük bankalar, kendi öz varlıklarını 20- 50 katı güvence vermişler başka yerlere. Ya teminatlandırmışlar, ya para bende demişler. Olmayan parayı, olmayan kağıtları, piyasada gezdirmişler. Bunun adına balon dediler. Ama bir şey var ki ortada reel bir şey yok. Onun için kendi sonlarını hazırladılar. Dikkat edin 2001 den sonra üretim hacminde, tüketim ekonomisinde, başka şeylerde değişiklik olmaya başladı. Yani üretim kazancı, finansal kazancın önüne geçmeye başladı...

3.görüşmeci: Olabilir tabii. Biz bunları hep yaşadık. Şimdi zaten faiz en büyük ahlaksızlığa yol açıyor. Şimdi kendini koruyan var korumayan. Şurada 2001 de, 100000 TL sermayesi olan bir tüccar, onu bankaya yatırdığı zaman sabahleyin 105000 TL oluyordu. Bir gecede 5000 TL çok iyi para. Bu ahlaksızlığa herkes karşı duramaz. Çok nefsinin, inancının kuvvetli olması lazım. Tabii yüksek faiz, ahlaksızlık yaratıyor. Ne yaptı büyük şirketler? Devleti, yüksek olduğundan dolayı kazıkladılar. Onlar, devlete para sattılar. Büyük rakamlardı bunlar. Devletin ihtiyacı olduğu zamanlarda. O yüksek faizi de devlet, vatandaş dan çıkardı. Başka nereden çıkaracak ki? Yani para, vatandaşın cebinden çıktı, holdinglerin cebine girdi. Öyle düşün bunu...

4.görüşmeci: Mutlaka yaratabilir. Aslında halen Türkiye de verilen bir defa, rant mücadelesi ve pastadan pay kapma mücadelesi. Bu iktidarları en çok zorlayan, iktidarı değiştiren hatta iktidarı bozan bir durum. Türkiye’de de böyle Amerika’da da. Geçen bir belgesel izledim. Amerikalı bir firmadan bahsediyor. Bunlar, Cumhuriyetçileri destekliyor. Cumhuriyetçilere, yanlış hatırlamıyorsam 20 milyar dolar bütçelerinden pay ayırmışlar. Bunlar, kendi adamlarını seçtiriyorlar. Ve bunlar, kendi adamlarına kanun yaptırıyorlar. Bu şu an Amerika da ciddi bir tehdit olarak görülüyor. Bu tür şirketler, yani küresel şirketler, ciddi bir tehdit olarak görülüyor. Siyaseti yönlendiren şirketler olarak görülüyor. Şimdi bu Türkiye’de de böyle idi. Şu an bir değişim geçiriyor ama büyük sermaye, kimin iktidar olacağına, kimin kendi menfaatlerine göre hareket edeceğine karar verip, ona göre medyasıyla, çevresiyle, maddi olanaklarıyla destek veriyordu. Ve sizi birileri tutup seçtiriyorsa ve bir yere getiriyorsa, ona hizmet etmek zorundasınız. Böyle bir ilişki vardı...

5.görüşmeci: Krizlerde bu değerlerin dikkate alınmamasında çok büyük etkisi var. Mesela son yaşadığımız küresel krizde, sadece yaşadığımız bir ekonomik kriz değil. Yani küresel kriz işletmelerin faaliyetleri dışında elde ettiği gelirler, sanal paraların dönmesi ile meydana geldi. Hedge fonlar, emlak krizi, sonuçta ne yaptı? Amerika’yı tetikleyen bir krize dönüştü. Aslında üretime dayanmayan, emeğe dayanmayan paraların, sadece piyasa da bir yekun oluşturması, her zaman büyük tehlikelerin, büyük sıkıntıların göstergesi bence.

6.görüşmeci: 2001 ekonomik krizi olarak görüyoruz. Aslında o, temelde bir siyasal krizdi. Ekonomi, onun öncesi 1970’lerde başlayan yüksek Enflasyonla içinde yaşamak gibi bir durumdaydı insanlar. Yüksek enflasyon, temelinde sizin kaynaklarınızı alıp götüreren bir durum yaratır. Bu devletin yaşadığı ekonomik kriz, sürekli borçlanmayı gerektirdi. Sürekli borçlanma, sürekli yüksek enflasyon ortamında sizi riskli bir hale geldi. Dolayısıyla bu risk algısıyla insanlar, daha yüksek faizlerle kamunun borçlanma yolunu seçti. Sonra işletmeler yüksek enflasyonda kar elde etmeleri kolay değil... Bütün her şey buna uyduruldu. Yani burada meşru bir hükümet vardı, meşru bir devlet vardı. Bunlar o insanlara büyük para kazanmanın yolunu açtı. Yani meşru bir kar ortaya çıkarma yolunu açtı. Ama meşru olan her şey makul müdür-ahlaklı mıdır? Diyemeyiz. Meşru olan her şeyde moral değerlerimize uygun olmayabilir.

7.görüşmeci: Tabii ki. Şimdi siz eğer kendi sisteminizi ortaya koyamazsanız, kendi kültürünüzün (ahilikse bu adı), ahilik kültürünüzü iş hayatı sistemine ortaya koymazsanız, onun bunun sistemini kendinize sistem olarak seçerseniz; yok kapitalizm; yok liberalizm; yok komünizm. Bunların hepsi faiz sistemine dayanıyor. Faiz bizim kültürümüzle taban tabana zıttır. Bizde yardımlaşma esastır, infak esastır, gerektiğinde... Siz üretmeden başka yollarla rahatlıkla para kazanıyorsanız, niye üretesiniz ki? Bu yolları devlet kapatmazsa eğer, hatta bu yolları ağzına kadar açık tutarsa, o ahlakta olmayan insanlarda, tabii bu yollardan giderler. Gerçekten %85'lere çıktığını hatırlıyorum, bu oranın. A firmasının üretim dışı gelirlerini çok net hatırlıyorum. Bu gerçekten çok ciddi bir ahlaksızlık. Net bir şekilde ahlaksızlıktır. Devleti soymaktır, bu. Devleti soyuyorsa, devlet, millettir zaten... Devlete yüksek faizle borç vermek adet haline geldi. Şimdi niye üretesiniz ki? Üretimden %10, %20 kazanınca ne yapsın? Gecelik 5000-6000'lere çıktı, faizler. Bu faiz oranlarını gördü, bu ülke. Bu resmen soygundur. Tefeciliktir bu. Böyle bir şey olamaz.

8.görüşmeci: İşin doğrusunu söyleyeyim. 2001'den önce işletmelerin %99.99 geliri faaliyet dışı gelirlerden oluşur. Bu faaliyet dışı gelirlerde genellikle faizlerdir. İnsanlar ödemelerini zamanında yapmıyorlardı. Bunları götürüp faize yatırıyorlardı; günlük bilmem kaç katına. İşin doğrusu buydu. Bu alışkanlık haline geldi, toplumda. İş ahlakının kendi dediğimiz o kültürel yapı oluşmamasından kaynaklanan bir yapıda krizlerin sebebi, temelinde iş ahlakı yatar. Siz toplumu sömürü üzerine kurmuş yani toplumu sömürecek 20-30-40 firmayı siz desteklerseniz, toplumun genelini yok etmeye çalışırsınız. Burada iş ahlakından bahsedilmiş. Bırakın iş ahlakını insan ahlakından bahsedilemez.

9.görüşmeci: Şimdi ticari olarak düşündüğünüz zaman eğer hedefiniz maksimum kar ise yaptıkları doğrudur. En garantiliydi. Garantili bir işlemdi. Ticari kar eğer hedefiniz ise hiçbir sakıncası yok. Yani devlet veriyor karşılığını, muhatabınız o, devletiniz veya bankalar veriyor. O bankalar hazine bonusu, şunu bunu alıyor. Eğer etik olarak sakınca görmüyorsanız bunda. Sadece dini anlayışı buna izin vermeyen insanlar bunu yapmadılar. Ama benim eğer anlayışıma göre bir sakınca yoksa bunu yapmakta çok tutarlı bir davranış...Devletin buna mahkûm olmaması gerekir. Kendini buna mahkûm edecek tasarruflarda bulunmaması gerekir.

İlker Parasız ve Melike Bildirici “Modern Konjonktür Teorileri” adlı kitabında, Türkiye de yaşanan Kasım ve Şubat krizlerinin gelişimi ve nedenlerini açıkladığı bölümünde şunları ifade etmektedir: “Devletin yüksek faiz oranlarından borçlanması neticesinde en büyük 500 özel sektör firması gelirlerin %70–80 faaliyet dışı karlardan (devletin ödediği yüksek faiz gelirlerinden) elde edilir olmuştur. Rant ekonomi haline gelen ekonominin üç ay içerisinde iki ekonomik krizle karşılaşmasının diğer önemli sebebi de holding bankacılığındaki soygunlar ile kamu bankacılığındaki yıllar süren israflardır” (Parasız ve Bildirici, 2006, s.85). Rant ekonomisi haline gelen o günler de iş adamları ekonomik aktiviteleri terk ederek daha kolay ve daha yüksek oranda kazandıkları “faaliyet dışı karlara” yönelmişlerdir. Bunun sonucunda faaliyet dışı karlar %70-%80'lere kadar ulaşmıştır. Bunun anlamı o zamanda üretime dayanmayan ve sadece faiz ve menkul kıymetlerle kazanmanın tercih edildiği bir ekonomik model ortaya çıktığı göstermektedir. İşletmelerin karlarını artırmak için çalışmaları ve kazanç yönünden daha zengin olan kaynaklara yönelmeleri doğal karşılanan bir durumdur. Burada doğal olmayan durum ise faiz ve diğer menkul kıymetlerin “ekonomik enstrüman” haline gelmiş olmasıdır. Bunun doğal sonucu olarak “istihdam yaratmayan” bir ekonomik model ortaya çıkmasında katkı sağlar. Görüşmecilere göre, devletin yanlış iktisadi politikalar üreterek, ekonomik aktiviteleri desteklemek yerine böyle kolay yoldan para kazanmayı desteklemesi sorunun başlıca sebebidir.

...Onlarda faiz düşünce, üretime, istihdama yöneliyorlar. Demiyorlar ki biz iş yapmayalım. Birazda bu senin evladın gibi bir mesele bu. Sen şekillendiriyorsun onları. Devlet şekillendiriyor. Hukuk müsaade etmeseydi o zaman onlara, onu yapmayacaklardı. Onları suçlayabiliriz. Ama, şu an ne yaptılar? Üretime yöneldiler, istihdama yöneldiler, yeni projelere yöneldiler (3.görüşmeci).

... Bu bir ekonomik modeldi. Bütün her şey buna uyduruldu. Yani burada meşru bir hükümet vardı, meşru bir devlet vardı. Bunlar o insanlara büyük para kazanmanın yolunu açtı. Yani meşru bir kar ortaya çıkarma yolunu açtı. Ama meşru olan her şey makul mudur-ahlaklı mıdır? Diyemeyiz (6.görüşmeci).

...Siz üretmeden başka yollarla rahatlıkla para kazanıyorsanız, niye üretesiniz ki? Bu yolları devlet kapatmazsa eğer, hatta bu yolları ağzına kadar açık tutarsa, o ahlakta olmayan insanlarda, tabii bu yollardan giderler (7.görüşmeci).

...Yasal olarak bir şeyi yaptığınızda kimsenin sizi kınamaya hakkı yok ki. Yasal olarak ilan edilmiş %80 faiz veriyor, sende diyorsun ki kardeşim yasal. Vergisi var veya yok, o zaman vergi muafiyeti de var mıydı yok muydu bilmiyorum. Yatırdığım zaman alıyor muyum, yasal mı yasal kim kimi eleştirecek? Peki, devlet ona mecburdu, mahkumdu birileri de bundan faydalandılar. Devletin buna mahkûm olmaması gerekir. Kendini buna mahkum etmeyecek tasarruflarda bulunması gerekir. Yasal olmayan neydi hortumcuların bankaların içini boşaltması. Yasal olmayan neydi devletin kaynaklarının sömürülmesiydi, çar çur edilmesiydi. Devletin zayıf hala getirilmesiydi. Bunlar yasal değildi. Yoksa verilen %80 faiz yasaldı (9.görüşmeci).

Görüşmeciler faiz'in toplumun geneli için bir maliyet oluşturduğunu düşünmektedirler. Görüşmecilere göre dini yönden faiz anlayışı doğru bir şey değildir. Bir görüşmeci şunu ifade etmiştir: ...Çünkü rızık veren, Allah. Orada, o tür sistemlerde rızıklarını kendileri kazandıklarını zannederler (7.görüşmeci). İslam dininde rızıkın, Allah tarafından veriliyor olduğuna inanılıyor olması, meşru yoldan veya meşru olmayan yoldan kazanmaya karar verenin ahlakını test (veya imtihan) edilmesini sağlar. Aşağıdaki örnek bu konuda iyi bir örnek oluşturmaktadır.

...Peygamber efendimiz çarşıda dolaşırken birini yanına çağırıp, devesini tutmasını istemiş. Peygamber, çarşıda ihtiyacı olan şeyleri aldıktan sonra devesinin yanına gittiğinde, devenin tek başına durduğunu ve devenin yularının yerinde olmadığını görmüş. Peygamber, başka bir adam çağırıp eline para verip, yular alması istemiş. O adam da çarşığı dolaşp, yular satan adamdan bir yular almış. Fakat adam, satın aldığı yuların devenin çalınan yuları olduğunu bilmiyormuş. Adam yuları getirdikten sonra, Peygamber acıklı acıklı gülmeye başlamış ve olayı anlamış. Adam neden böyle acıklı acıklı güldüğünü sorunca da; “ben zaten bu parayı o adama verecektim, rızık değişmedi ama hukuk değişti diyor” yani, helal olan haram oldu diyor (1.görüşmeci).

Bir görüşmeci de iş ahlakının geldiği noktayı ve ekonomik krizlerle olan ilişkisini, iş hayatında yaşadığı deneyimle şu şekilde ifade etmektedir:

...Bu anlayışlar dünyanın dengesini değiştiriyor. Finansal anlayış, dünyanın dengesini değiştirdi (2008 krizinden bahsediyor). İş ahlakının en büyük boyutudur bu. Burada ahlaksız davranılmasa, birçok insan zarar görmeyecekti. Alüminyum aldığımız bir firma

var. Bu da diğerk firma gibi Yahudi kuruluğu. Biz sözleşme yapıyoruz. Ayda 2000 ton alüminyum tüketiyorsak, yıllık 24000 ton alüminyum anlaşma yapıyoruz. Anlaşma yapmasak malı bulamayız. Belli ölçek kavramında faaliyette bulunan işletmeler, böyle davranırlar. Küçük çaplı olanlar belki başka yerlerden bulabilirler. Fakat bizimkisi öyle değil ve bunu bağlamak gerekiyor. Bizde yıllardır bu firma ile böyle çalışıyoruz. Geçenlerde fiyatı yükselttiler. Borsadan sonra prim koyuyorlar ve prim fiyatını olağan dışı yükselttiler, hiç beklenmediğı miktarda. Dedik ya “Nasıl yükselttin? Niye yükselttin”. İş, “İster al, ister alma” noktasına kadar geldi. Daha sonra öğreniyorum ki bu firmalar, dünyadaki metal piyasasının %100’ünü 2 firma kontrol eder duruma gelmiş. İki de Yahudi kuruluğu. Bunlardan bir tanesi, A firması. Bunlar, dünyadaki tüm alüminyum rezervlerini ve tüm üreticilerini kendilerine bağlamışlar... Dünyanın her yerinde depoları var. Bu adamlar malın arzını, rezervini kendileri ayarlıyorlar. Piyasaya sunuyorlar veya sunmuyorlar, veriyorlar veya vermiyorlar. Depolarında şu anda tutuyorlar. Yani bu, karaborsanın dünya çapındaki en büyük boyutu. Onun dediğı fiyata almak zorundayım, başkaları almak zorunda. Bunlara biz dedik ki ne yapabiliriz. Bir araya geldik. Büyük alüminyum üreticileri olarak bunu AB rekabet kurumuna şikayet edelim dedik. Yazı yazdık. Bizim bakanlıklarımıza, oraya buraya yazdık. Her gittiğimiz yerde bunlar çıkıyor karşımıza. Fiyatı belirleyen borsa onların. Her yeri ele geçirmişler. Şimdi küçük çaplı iş ahlakı, yani bakkal-çakkal terazisi azmı çekti çok mu çekti değil, büyük manzarayı düşünmek lazım...Bizim ihracatımız ne kadar olduğunu biliyor musun? 147 milyar dolar falan. A’nın (Yahudi firmadan bahsediyor) şu andaki işi 187 milyar dolar. Komple ihracatımızla ona varamıyoruz.

SORU 9: Mustafa Bey, işletmesini büyötmek amacıyla yurtdışına açılmaya karar verir. Gelişmekte olan ölkelerin birinde tekstil alanında faaliyete başlar. Yapılacak bazı işlerde ara eleman olarak 8–12 yaşları arasındaki çocuklara yer verir. Çünkü çocuk işçilerin için ödediğı prim düşük olacaktır. Mustafa Bey, çocuklara iş vermenin fakirlik içinde yaşayan ailelere ek gelir kaynağı olduğundan, aile ekonomisine katkı yaptığını düşünür. Bu yüzden, yaptığı işin ahlaken doğruluğuna inanır. Kendisini eleştirenlere karşı “Ben onlara iş vererek, onları kötü alışkanlıklar edinmesinden koruduğum gibi, ailelerine ek gelir sağlıyorum” diyerek kendini savunur.

Mustafa Bey hakkındaki düşünceniz nedir?

Teleolojik etik yaklaşımı ifade eden örnek hikâyeye görüşmecilerin verdiği cevaplar aşağıda tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 16: 9.Soruya İlişkin Cevap Özetleri

Gör.Nu	Eleştiriler	Etik türü
1	Bu soruya cevap vermemiştir.	
2	Doğru değil. “İnsanlar ya inandıkları gibi yaşarlar ya da yaşadığına inanmaya başlarlar”...Mustafa bey yaşadığı o anki şeye, inanmaya başlamış... Gerçekten yapılıcaksa eğitilecektir, öğretilenecektir. Ve onun eline kalem alma süreci vardır...	Erdem etiği/ Deontolojik etik (Takip edilmesi gereken altın kural veya erdem yönünden -Hz. Ali’ye ait bir söz- ve Eğitim hakkı)
3	Burada niye ailelerini çalıştırmıyor da çocukları çalıştırıyor? Doğru değil. Az para vermek için çalıştırıyorsa doğru değil... Şu kapitalist mantığa karşıyım; aşırı kar ne olursa olsun.	Erdem etiği/ Deontolojik etik (Adalet erdemi ve İlkesiz kazanç yönünden)
4	...İstismar olduğunu düşünüyorum. Çocukların çalışmasında, ulvi bir amaçtan ziyade, düşük prim ödemekten kaynaklandığını düşünüyorum. Sevgi görmesi gereken ve eğitilmesi gereken bir yaş. O yaşı, siz başka şeyle değerlendirirseniz doğru yapmamış olursunuz.	Deontolojik etik (Sevilme ve eğitim hakkı yönünden)
5	...8–12 yaş aralığındaki çocukların temel bilmeleri gereken şey, eğitim olması lazım.	Deontolojik etik (Eğitim hakkı yönünden)
6	...Benim kanaatime göre, bu yaştaki insanlar sadece ucuz oldukları için çalıştırılırsa, bunlara zulüm etmiş oluruz. Ahlaki bir şey olmaz bu... ILO çalışma standart’ını kabul eden bizim gibi ülkelerde... İnsan hakları ihlallerinin çok yoğun olduğu ülkelerde, bu multinational şirketler sadece maliyetlere bakıyorlar... Bu çocukları, ailelerine ek gelir sağlasın, aileleri yoksuldur diye istihdam ediyorsa, onda da bir şey yok.	Erdem etiği/Deontolojik etik (İnsan hakları ihlali, yardımseverlik erdemi ve ILO standardı yönünden)

7	...Çocuğa sırtına bir şey yükleyip, 8 yaşındaki çocuğa yük mü taşıyor? 8 yaş düşük bir yaş, o ayrı bir olay ama belki basit bir iş yaptırıyor, bir bant yaptırtıyor... Çocuğun eğitimini engellemeyecek şekilde, günde 1 saat, yarım saat ne bileyim zarfın ağzını kapatır, o çocuk. Basit bir iştir. Bunun karşılığında çocuğa, 10 lira, 20 lira para verirsin. Harçlık verirsin... Onun karşılığında abartılı iyi bir maaş da verebilirsin mesela. İyi niyetini gösterirsin.	Erdem etiği/deontolojik etik (Cömertlik ve yardımseverlik erdemi, Eğitim hakkı ve İyi niyet, yönünden)
8	8-12 yaş mı? Bu çocukların çalışması zaten yasak. Bana göre doğru bir davranış biçimi değil. Sebebi şu; bu çocukların ileride kendi toplumlarına faydalı olmak istiyorlarsa, sosyal sorumluluk projesi içinde, bu 8 yaşındaki çocukların okuma evresi. Bunlara farklı şekilde şey yapılması lazım.	Deontolojik etik
9	...Ama etik olarak çocuk çalıştırılması zaten kimsenin pek onaylamadığı şeydir, maliyet düşürücü olmasına rağmen. Fakat ben bu çocukların iş gelmeyecekleri zaman ne yapacaklarına bakarım. Fakirlik nedeniyle okul vs. yerlere gitmiyorlarsa bu çocuklar, çalıştırmakla beraber mesai saatlerini kısaltırdım...Bu çocukları ben kar amacıyla değil, eğitim maliyetlerini kurtaracak kadar firmaya katkıda bulunsunlar ve	Erdem etiği/ Deontolojik etik (Yardımseverlik erdemi ve hukuk dışılık)

Yukarıdaki örnekte anlatılan Mustafa Bey ikilemi, “Teleolojik etiğin” bakış açısını ortaya koymaktadır. Teleolojik etiğe göre, ahlaki eylemin doğruluğu ve yanlışlığı, işin sonucuna göre karar verilmektedir. Bu örnekte hem doğrudan hem de dolaylı yoldan başvuru olan şey, üretilen iyinin karşılaştırma miktarı, daha doğrusu, kötüye kıyasla üretilen iyinin oranıdır. Buradaki örnekte olduğu gibi Mustafa Bey, kendi yaptığı davranışının sonucu haklı görmektedir. Mustafa beye göre eylemin ahlaki değeri, doğrudur. Çünkü ona göre, fayda itibarıyla üretilen iyi miktarı, kötü miktarına göre daha fazladır. Mustafa beye göre, iyi miktarı belirleyen şeyler; onları kötü alışkanlıklar korumak, prim ücretini az ödemek ve ailelerine ek gelir sağlamaktır. Kötü miktarı belirleyen şeyler ise; yaşları 8-12 arasında değişen çocukları işçi olarak çalıştırmaktır. Teleolojik yaklaşımın en önemli sorunu, uzun dönemli bir bakış açısına sahip olmaması ve her durumda uygulamaya çalıştığı ‘fayda-maliyet ilişkisi’ yüzünden yanlış fikirler

üretmesidir. Uzun dönemde bu çocukların eğitimden alıkonması, çocukların beşeri kapasitesini geliştirememesine sebep olacaktır. Özellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunu, yetişmiş beşeri sermaye olmamasıdır. Mustafa beyin temel amacı, rekabet etmede gelişmekte olan ülkelerin ucuz işçi avantajından yararlanarak işletmesini, dolayısıyla da karını artırmak istemesidir. Bunun için prim ücreti az olan işçi gurubunu seçmek, bu yolda bir araç olacaktır. Bu örnekte Mustafa beyin, kendi vicdanının ürettiği duygusal dünyaya ve onu eleştirenlere karşı geliştirdiği, iyi bir savunma mekanizması olduğunu da görmekteyiz. Bu savunma mekanizması, kendi vicdanı karşı (çocuklara iş vermenin, fakirlik içinde yaşayan ailelere ekonomik katkı yapması) ve çevreye karşı da (onları kötü alışkanlıklar edinmesinden koruması) şeklinde fikirler üretmiştir. Bütün bu fikirler ile Mustafa Bey, kendi kendini aklamıştır. Bu sonuçlara göre Mustafa Bey, ahlaken doğru bir şey yaptığını düşünmüştür.

Deontolojik veya Kantçı yaklaşımla bu örneği değerlendirilirse; çocuk işçilerin haklarını (eğitim hakkı, oyun oynama hakkı gibi.) ihlal ettiğinin den dolayı, iyi sonuçlar üretseler bile, onları çalıştırmamız gerektiğini bize söyler. Çünkü bu yaklaşıma göre, yalnızca ekonomik büyümenin veya üretimin toplum için faydasını düşünerek onları çalıştırmamız, onların haklarını çiğnemek olarak kabul değerlendirir. Çocuk işçi kullanımının altında yatan aslında onları birer araç ve nesne olarak görmektir (Dasjardins ve Hartman, 2011:107-111). Bu yönüyle Kant'ın üçüncü maksimi olan: "İnsanlığı, kendinde ve başkalarında, bir araç olarak değil de, her zaman bir amaç olarak göreceğ şekilde davran!" yani "insan kişiliğine saygı" ilkesiyle de çatışmaktadır. Dolayısıyla Mustafa beyin yaptığı davranış, insanın temel hak ve hürriyetlerini ihlal etmektir. İnsanın temel hak ve özgürlüğü onun doğası gereğidir. Bu yüzden, bu hakları korumak da herkesin görevi olur. Böyle bir ahlak kuramı sadece genel bir çerçeve verebilir, ancak belli durumlar karşısında "Nasıl davranmamız" gerektiğine ilişkin bir şey söylemez. Çünkü Kant'ın tanımladığı ahlak buyrukları fazla soyut ve içerikten yoksun olmalarından dolayı, bir eyleme yol göstermezler. Kantçı etiğe göre de çocuk işçi çalıştırmak, bu ahlak buyruğuna ihlal etmek demektir. Bu yaklaşıma göre kesinlikle çocuk işçi çalıştırılmazdı. Fakat bu etik yaklaşım, çocuğun ve ailesinin durumu değiştirebilecek reçeteler ortaya koyma noktasında, erdem etiğine göre daha gönülsüzdür.

Erdem etiğine göre Mustafa Bey, temel erdemlere sahip kişiliği yoktur. Bu yaklaşıma göre, temel erdemlere sahip bir birey; adalet, cömertlik, yardımseverlik gibi temel erdemleri odak noktasında olan bir karar verme mekanizmasına sahiptir. Erdem etiğine göre şunları yapılırdı; iş niteliğini değiştirebilir, başka alternatif iş etütleri geliştirebilirdi; örneğin, çocukların annelerine veya ailesinden daha büyük bir yaş gurubuna iş verebilirdi; yoksulluk sınırı içinde yaşayan anne, babası veya diğer yaşı büyük kardeşlerine vb. kişilere, çocuğun çalışmasına gerek kalmayacak şekilde iyi bir ücret de verebilirdi; çocukları çalıştırsa bile bu eğitimi aksatmayacak derecede ve basit olacak bir iş, iyi niyete ve erdem düşüncesine dayanarak onları çalıştırabilir ve bunların karşılığını yüksek ücretlerle ödeyebilirdi; Mustafa bey, bu sorunlu durum karşısında bir yandan da işletmesinin sosyal sorumluluğunun neler olduğunu belirleyebilirdi. Yoksulluğun kötü bir durum olduğunu bilen Mustafa Bey, cömertlik veya yardımseverlik erdemlerini kullanarak bu durumdan ahlaki bir biçimde kurtulmayı başarabilirdi.

Görüşmecilerin tamamı teleolojik bakış açısı yukarıdaki nedenlerden dolayı reddetmişlerdir. Görüşmeciler, bu örnek olayı erdem ve deontolojik etik ölçülerine göre değerlendirerek kabul etmemişlerdir. Bu örnek olaya deontolojik etik yaklaşımına göre cevap veren görüşmeciler, en çok çocuğun “eğitim hakkının” elinden alınmış olmasına dikkat çekmişlerdir; erdem etiği yönünden ise “yardımseverlik ve cömertlik” erdemi öğelerini kullanmışlardır. Görüşmecilerin çocuğun ailesinin yoksul olmasından dolayı, onları kötülüklerden korumak için onları koruyup gözetme ve aile bütçeleri katkı yapmayı, onları erdem öğelerini dikkate alan bir yaklaşımla cevap vermelerini sağlamıştır. Burada karıştırılmaması gereken bir konuda, görüşmecilerin aile şirketi olmasından dolayı devamlı olarak iş hayatı içinde yetişmiş olmalarıdır. Küçük yaşta babalarıyla veya yakınlarıyla işe başlamaları, bugünkü iş hayatı ile ilgili olarak kendilerine çok fazla katkı sağladığı düşünülmektedir.

Sonuç olarak görüşmecilerin tamamı “Mustafa beyin” hikâyesini deontolojik/erdem etiği ölçülerine göre doğru kabul etmedikleri görülmektedir. Teleolojik etik yaklaşımını karşısına, “erdem ve deontolojik” etik yaklaşımlarını öne çıkardıkları görülmektedir. Bazı görüşmecilerin verdiği cevapların “salt erdemde” dönük olmadığı ve ekonomik yaklaşımı da içerdiği anlaşılmıştır. Bu yönüyle bazı görüşmecilerin, etik kuramlara ekonomik yaklaşımı dikkate alarak, “özgecil” bir tutumla yaklaştıkları görülmektedir.

SORU 10: Kohlberg'in ahlaki gelişim teorisi ile ilgili hazırlanan Elif Hanım İkilemi görüşmecilere sorularak, verilen cevaplardan aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

Tablo 17: 10.Soruya İlişkin Cevap Özetleri

Gör.Nu.	Cevap Özetleri	Teoriye göre:
1	Bu soruya cevap vermemiştir.	
2	B şıkkı bana daha doğru geliyor... Çünkü burada, ucu sivri olan bir yer vardır ya hayatında iyi değişecek veya hiç değişmeyecek anlamında. Hayata dair, temel olan, bakış vardır. Bu bakış açısı, hayatı değiştirir. İnsanlar, diğer faaliyetler gibi algılamasın bunu. Bu öyle bir şey değil. Bu kişilikle alakalı, temeliyle alakalı olay olduğu için, bence bu doğru gibi geliyor. (B şıkkı)	Geleneksel öncesi düzey 2.Evre: Çıkarıcı Yönelim
3	Herkesin haber alma özgürlüğü var. Öyle veya böyle doğru bir şekilde vazifesini yapar. İnsanlar onu değerlendirir. Önemli olan olayı yani vazifesini yapması diye düşünürüm. Yani yanlış şeyler değil de olayı tam resmetmesi, gazetecinin görevi odur. (F şıkkı)	Geleneksel düzey 4.Evre: Sosyal düzeni koruma Evresi
4	Verilen cevap içerik yönünden değerlendirmeye alınmamıştır.	
5	Bana yakın şıklar: D, H'dır. Burada insanların geçmişleri sürekli önüne gelmesi var. İnsanlar, her zaman hata yapabilir ama hatadan vazgeçebilir. Vazgeçmiş adama, sürekli hatasını hatırlatmanın doğru olduğunu düşünmüyorum. Mesela bunun örnekleri dinimizde de var; Hz. Ömer. Çocuğunu diri diri toprağa gömen bir adamdı. Ama sonra Hz. Ömer oldu. Ona, biz her zaman "sen çocuğunu diri diri toprağa gömdün dersek" o adamdan Hz. Ömer olabilir miydi? Olamazdı.	Geleneksel ötesi düzey 5.Evre: Sosyal sözleşme yönelimi 6.Evre: Evrensel değerler yönelimi
6	Burada (H) şıkkı; bu hikâyeye kaleme alıp almama, adil bir davranış olup olmamasına göre karar veririm. Şimdi burada ne var? Bu vatandaş bir suç işlemiş. Ama sonra nedamet göstermiş, pişmanlık duymuş. Daha sonraki hayatında onun artık böyle davranmayacağına dair bir kariye de var, bir gösterge de var. Peki bu pişmanlık duymuşsa, o artık affedilebilir bir şeydir. Affedilebilir bir şeyse, bu artık suç değilse, o zaman bunu yok sayabiliriz. Burada en uygun şık, (H) şıkkıdır. Çünkü Allah bile pişmanlık konusunda, affedilme konusunda duaları kabul etme makamındaysa, bizim başka türlü davranmamız adil olmaz.	Geleneksel ötesi düzey 6.Evre: Evrensel değerler yönelimi

Tablo 17'nin Devamı		
7	Burada (H) şıkkı mantıklı geliyor. Böyle bir hikâyeye kaleme almamak doğrudur. İnsanlar yanlış yaparlar, tevbe ederler. Bizde esas olan, “Müslüman’ın, Müslüman olanın ayıbını kapatmasıdır”. Herkes ayıp işler. Esas olan, o ayıbı eşlemek, didiklemek değildir, kapatmaktır. O adam zaten tövbe ettiğine göre olay bitmiştir, kapanmıştır. Onu tekrar yazmaması gerekir. Tövbe etmemiş olsa bile keza, birinin ayıbını didiklemek, gerçi toplumsal bir görev olacak bu adam, orada kural biraz değişiyor. Ama tövbe edip etmediğini bilemezsiniz de, ettiğini varsayarsınız. Çünkü, hüsnü zan esastır. Onu bir daha dile getirmezsiniz. Çünkü Müslüman, Müslüman’ın açığını kapatır. Müslüman, Hüsn-ü zan eder ve karşısındakinin açığını kapatır.	<p>Geleneksel ötesi düzey</p> <p>6.Evre: Evrensel değerler yönelimi</p>
8	Bugün yazarların hepsi, köşe yazarlarının bir yerde patronunun dediğinden başkasını yapmaz. Bana göre Tarık Bey desteklenmesi gereken biri. Adam geçmişte yaptığı bir hatadan dönmüş farklı bir hayat sürüyor. Şimdi herkes geçmişle yargılanıp itham edilemez. Ama burada Elif Hanım hangi mantıkla hareket eder? Birinci olarak, bu adam böyle başarılı olmuş köşe yazısına taşısa, Türkiye’de maalesef böyle köşe yazarı yok, çok güzel olur ama bunun önceki hayatını kaleme alsan işte “Tarık bey şöyle adamdır” diye dile getirir, sansasyonel bir haber olur ve okunur. Ve burada hareketle güzel şeyler yazılır. İş’de Elif hanımın patronu çok önemli. Elif hanım önemli değil. Patron derse o olur. Ben olsam farklı şey yapardım. Beni Elif Hanım olarak düşündüğünde, patron ne derse onu yaparım. Türkiye toplumuna göre maalesef böyle bir yapımız var.	<p>Geleneksel düzey</p> <p>3.Evre: Kişilerarası İyi İlişkiler</p>
9	Verilen cevap içerik yönünden değerlendirmeye alınmamıştır.	

James Weber, Kohlberg’in ahlaki gelişim teorisine uygun olarak hazırladığı “Evelly ikilemi” örnek olay araştırmasında, Amerikan yöneticilerinin birçoğunun Geleneksel düzeyde yer aldığını ifade etmiştir (Trevino ve Nelson, 2011: 80). Trevino ve Nelson’un “Managing Business Ethics” kitabında bulunan örnek olay (s.105-106), “Elif Hanım” ikilemi olarak görüşmecilere sorulduğunda, verilen cevapların “Geleneksel” öğelerden daha fazla “Geleneksel Ötesi” öğeleri içerdiği görülmüştür. “Geleneksel” öğelere göre cevap veren görüşmecilerin yanıtları incelendiğinde; “mesleki etik ve kişiler arası ilişkiler” ölçülerine göre karar verdikleri anlaşılmıştır. “Geleneksel Ötesi” öğelere göre cevap veren görüşmecilerin yanıtları incelendiğindeyse; “dini değer” ölçülerine göre karar vermiş oldukları anlaşılmaktadır. Bu yüzden “dini değerler” ile “Kohlberg’in ahlaki gelişim kuramı” arasındaki ilişkiyi açıklamak zorundayız:

Kohlberg, “Dinimin söylediklerimi daima yapmalıyım, çünkü eğer yapmazsam Tanrı, beni cezalandıracak” yaklaşımını “ilkesel düşünme” olarak nitelendirilmez. Kohlberg’e göre bu yaklaşım, “düşük düzeyli ahlaki gelişim düzeyi” olduğunu gösterir. Ona göre, bu yaklaşım, “sorgulanmayan bir itaate” ve “cezalandırılma korkusuna” dayanan bir düşünüş şekline sahiptir; bununla beraber dinlerin “altın kuralları” çoğunlukla “adalet ve hak” teorileriyle uyumludurlar. Bu uyumlu altın kurallara göre karar veren birisi, “etik düşünebilme kapasitesine” sahiptir denilebilir (Trevino ve Nelson, 2011: 81).

Sonuç olarak Kohlberg’in ahlaki gelişim kuramına göre, yöneticilerimiz “Geleneksel ve Geleneksel Ötesi” düzeyde yer aldıkları için “etik düşünebilme kapasitelerine sahip oldukları” söylenebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Görüşmecilerin ahlak kavramını, etik kavramına göre daha anlamlı buldukları anlaşılmaktadır. Görüşmeciler için “etik” kavramının fikri bir çağrışım yapmadığı ve zihinsel bir tepki yaratmadığı anlaşılmıştır. Etik ve Ahlak kavramları etimolojik kökleri itibariyle neredeyse tamamen aynı anlama gelmektedir. Bu yüzden “iş etiği” kavramının yerine “iş ahlakı” kavramının kullanılması anlamlı olabilir. Bununla beraber etiğin, ahlaktan farklı olarak “ahlak üzerine düşünme ve analiz etme” görevi vardır. Bu felsefi etkinliğe dikkat çekmek için akademik literatürde geçerli olmak üzere “iş etiği” kavramı kullanılabilir. Böylelikle hem günlük yaşamımızda karşılaştığımız etik-ahlak kavramların yarattığı kavram kargaşası önlenmiş olur hem de ahlak öğeleri tek bir çatı altında birleştirilerek insan zihninde tek bir karşılığı olan bir kavram haline getirilebilir.

Trevino ve Nelson’un etik karar verme sürecinin işleyişini gösterdiği modelde örgüt kültürünün önemli etkisinden bahsetmiştir. Görüşmeciler, iş ahlakını oluşturan faktörleri saydıklarında “din” etkisinden sonra “sosyal örgütlere üye olma” faktörünü saymışlardır. Etik yapılanmış bir örgüt kültürü, bireyleri örgütsel sosyalizasyon süreci içinde etik karar vermeye doğru yönlendirebileceği anlaşılmıştır. Böylelikle “Etik sonradan öğrenilebilir mi?” sorusunun yanıtı “Evet” olmaktadır. Sonuç olarak etik yapılanmış örgüt kültürüne sahip işletmeler, etik değerleri sonradan da bireye aktarabileceği ve öğretebileceği sonucuna ulaşılabilir.

Görüşmecilerin yapmış olduğu “iş ahlakı” tanımlarının, içerik analizi yapıldığında en fazla “genel ahlak/ahlak” ile “dürüstlük” kavramlarını öne çıkardığı görülmektedir. Bunu biraz açıklarsak; “iş ahlakı” kavramından görüşmeciler anladığı İslam dinin iş hayatını düzenleyen ahlaki davranışlar ile bireyin karakter yapısında bulunan “dürüstlük” kavramı olmuştur. Bu yönüyle görüşmeciler, iş ahlakının fitri ve ilahi yönünü vurgulamışlardır. Batı dünyasında algılanan “iş etiği” kavramında ise, daha çok deontolojik etiğe uygun olarak şekil alan emredici ahlak ve hukuk tanımları vardır. Bu yönüyle karşılaştırıldığında farklı bir iş etiği-iş ahlakı kavramları vardır.

Görüşmeciler, ticari faaliyetlerde bulunurken sözleşme yapma ilkesini güçlü bir biçimde vurgulamışlardır. Mülakatlarda öne çıkan “eskiden söz senetti, şimdi senet senet değil” deyimini görüşmecilerin birçoğu tarafından bugünün iş dünyasını niteleyen bir ölçü

olarak kabul edilmemektedir. Toplumsal değerler ile ticari faaliyetlerde bulunulurken kullanılan normların zaman zaman çakıştığını dile getiren görüşmeciler, buna karşı sözleşme yapma ilkesini, kimi zaman Hz. Peygamber sünnetine kimi zaman da Allah'ın emrine dayandırarak kullanmaya çalıştıkları ve modern işletmeciliğin de bunu gerektirdiğini düşünmektedirler.

İşletmeler, sosyal sorumluluk ile toplumsal problemlerin çözümüne katkı sağırlar. Görüşmeciler çeşitli sosyal sorumluluk öğelerini kullanarak toplumsal problemlere karşı sorumluluklarını yerine getirmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Görüşmecilerin beyan ettiği sosyal sorumluluklarının içerik analizi yapıldığında, İslam dininin bireye yüklediği sorumluklar olan zekât, infak ve karzasen gibi konuları da bu kapsamda değerlendirdikleri anlaşılmaktadır. Bununla beraber mesleki etik konuları ilgilendiren “faaliyet alanına giren işleri doğru yapmayı da” sosyal sorumluluk öğeleri içinde kabul ettikleri anlaşılmaktadır.

Görüşmeciler, iş adamların topluma karşı görevi olduğunu düşünmektedirler. Bu görevin ilahi bir yönü olduğunu vurgulamışlardır. Bu noktada Protestan iş ahlakı ve İslam iş ahlakının belirginleşen bir fark göze çarpar. Bu fark İİA'nda toplum veya ümmette hizmet etmek şeklindeyken, PİA'da ise bireyin kendine hizmet etmek şeklinde gelişir. Buna ek olarak zenginliğin olumsuzlanmaması, çalışmanın kutsanması ve sebt zihniyetin reddedilmesi, modern manada din-ekonomik ilişkilerin yeniden yorumlandığını ve geliştirilmeye çalışıldığını göstermektedir.

2008 yılında başlayan Mortgage krizi ve Türkiye'nin daha önce yaşadığı ekonomik krizler göz önüne alındığında, ekonomik krizlerde iş adamlarının gösterdiği davranışlar, can alıcı noktaya gelebilir. Ekonomik krizle başlayan finansal istikrarsızlık, iş adamlarını daha güvenli ve kaygı duymayacağı ekonomik aktivitelere yönlendirir. Bu da ekonomik aktivitenin yara almasına, istihdamın azalmasına ve refahın zarar görmesine katkı sağlar. Görüşmeciler, geçmişte iş adamlarının yaptığı ekonomik davranışı analiz ettiklerinde, buna en büyük sebep olanın devletin yine kendisi olduğunu ifade etmişlerdir. Devletin yürüttüğü yanlış iktisadi politikaların, iş adamlarını daha kolay ve endişesiz para kazanmaya teşvik ettiği düşünmektedirler. Ülgener'in geliştirdiği kavramla bunu açıklamaya çalışırsak; iş adamının iktisadi ahlak ve zihniyet

dünyası, devletin izlediği yanlış iktisadi politikalarca yerle bir olmakta ve tatmin edilmesi gereken kazanç saik'inin eğri büğrü yollara sapmasına sebep olmaktadır.

Teleolojik etik, ahlaki davranışı fayda-maliyet ilişkisi içinde analiz ederek özneye yön gösterir. Görüşmeciler, teleolojik etik yaklaşımı ortaya koyan Mustafa Bey ikilemi sorulduğunda, verdikleri cevaplarda erdem ve deontolojik etik yaklaşımlarıyla konuyu algılayarak cevap verdikleri görülmüştür. Görüşmecilerin çoğu erdem etiğiyle beraber deontolojik etik görüşlerini birleştirerek cevap vermişlerdir. Buna göre etik kuramlarının tek başına olayları çözmede yeterli olamayacağı ve konunun içeriğine göre birbirlerine ihtiyaç duyduğunu söylenebilir. Bununla birlikte tek başına deontolojik etiğin soyut ve içerikten yoksun olduğundan dolayı ahlaki özneye yeteri kadar yol gösteremeyeceği sonucuna ulaşılabilir.

Görüşmecilerin Mustafa Bey ikilemine verdikleri cevaplar, kültür-iş etiği ilişkisi içinde de değerlendirilebilir. Robertson ve Crittenden (2003; akt, Yeşil: 125-127), “Doğu kültürünün özellikleri ve karma ekonomik sistemin hakimiyeti altında olan toplumlarda ‘erdem etiği’ öne çıkar. Bununla beraber, Batı kültürü ve karma ekonomik sistemin hakimiyeti altında olan toplumlarda ise ‘deontolojik etik’ öne çıkar” demektedirler. Bu kapsamda görüşmecilerin verdikleri cevapların, doğu ve batı kültürünün özelliklerini taşıdığını anlaşılmaktadır. Böylelikle görüşmecilerin etik yaklaşımları, doğu-batı ekseninde bazen tek bir kuramla bazen de iki kuramı da birlikte kullanmalarına sebep olmuş olabilir.

Görüşmeciler iş ahlakının evrensel nitelikte olduğunu düşünmektedirler. Bu evrenselliğin altında “din” unsurunu öne çıkarmışlardır. Onlara göre semavi dinlerin ortak değerleri üzerine evrensel bir iş ahlakından söz edilebilir. Görüşmeciler farklı millet ve dinden yaptıkları ticari faaliyetlerde, gerek din gerekse dindışı ahlak öğeleri ile oluşturulmuş ahlak sistemlerine sahip milletlerle daha kolay ticari faaliyetlerini yürüttükleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla “uluslararası iş ahlakı/iş etiği” çok yabancı bir kavram olmayacağı ve belli bir zemine oturabileceği ulaşılabilir.

James Weber, Kohlberg'in ahlaki gelişim teorisine uygun olarak hazırladığı “Evelyn ikilemi” örnek olay araştırmasında, Amerikan yöneticilerinin birçoğunun Geleneksel düzeyde yer aldığını ifade etmiştir. Trevino ve Nelson tarafından hazırlanan örnek olay “Elif Hanım” ikilemi olarak görüşmecilere sorulduğunda, “Geleneksel” öğelerden daha

fazla “Geleneksel Ötesi” öğeleri dikkate alarak cevap verdikleri görülmüştür. Geleneksel ötesi düzeyde karar verme toplumsal ve evrensel değerleri göz önüne alınarak yapılır. Geleneksel ötesi cevapların çokluğunun nedeni; görüşmecilerin, ya yaşadıkları toplumu çok önemsediklerini veya İslamiyet’e ait değerlerin onları bu şekilde karar vermeye sevk etmesi şeklinde açıklanabilir.

İş etiğiyle ilgili yapılan bu araştırmayla iş dünyasına şunlar tavsiye edilmektedir:

- Etik ve ahlak ile ilgili kurulmuş dernek/vakıflarının faaliyetlerinin desteklenmesi ve bu derneklere üye olunması, iş dünyasının etik temeller üzerine bina edilmesine katkı sağlamaktadır. Bir sosyal örgüte üye olan birey, örgütsel sosyalizasyon süreci içinde ahlak ve zihniyet dünyaları değişmektedir. Dolayısıyla etik veya ahlaki değerleri öne çıkarmış dernek/vakıfların üyesi olma, bireylerin etik dışı uygulamalara yönelmesine engelleyebilecek yöntemlerden biri olabilir.
- Etik karar vermede aşağıdaki sorular dikkate alınarak cevaplanmaya çalışılması, yöneticilerin etik karar verme mekanizmalarının gelişmesine katkı sağlar.
 - ⇒ Teleolojik etik: Benim bu davranışım, genel iyiliğe yani “en büyük miktarda en büyük iyiliğe” ne kadar katkı yapar?
 - ⇒ Deontolojik etik: Ben bu davranış da bulunmadan önce akıllı ve sorumlu bir varlık olarak uygulamak zorunda olduğum “evrensel ilkeler ve ödevler” nelerdir?
 - ⇒ Erdem etiği: Ben bu davranışta bulunmadan önce hangi “erdemler” benim karakterimde yer almalıdır?
- Yapılan mülakatlarda ekonomik krizler sonucunda kredi veren bazı bankaların verdikleri kredileri geri çağırdıkları anlaşılmıştır. İşletmelerin böyle bir sıkıntı yaşamaması için kazançlarında belli bir kısmı ayırarak, bir havuzda toplaması ve gerektiğinin kullanabilmesi için kendi üyelerine hizmet veren “karzasen” sistemi kurması tavsiye edilmektedir. Böylelikle kriz zamanlarında yaşanabilecek istenmeyen durumlara karşı önlem alınması sağlanabilir.
- İş dünyasında sözleşme yaparak işlerin yürütülmesi sonradan çıkacak problemlerin daha baştan yok edilmesi manasına gelmektedir. Bu yüzden iş

adamların ticari ilişkilerde sözleşme yapma ilkesinin uygulanması tavsiye edilmektedir.

- Akademi - İş dünyası arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Bir görüşmecinin ifadesiyle "Hep tezgahları, ailede okumayan, tahsil terbiye almayan çocukların şeyiyle devam ettirmişiz, bugüne kadar" yaklaşımını değiştirerek, "tezgahları, okuyan, kendini geliştiren ve yenilikçi" insanlara teslim etmek gerekmektedir. Bunu sağlamanın yolu da akademi dünyasının bilgi zenginliği ile iş dünyasının pratik uygulamalarını birleştirmekten geçer. Bu yüzden iş dünyasının, akademi dünyasıyla ilişkilerini geliştirici faaliyet içinde olmaları ve akademik araştırmaları desteklemeleri gerekmektedir.

Bu araştırmada Trevino ve Nelson'un geliştirdiği model kullanılarak, yöneticilerin, iş etiğine yönelik yaklaşımları incelenmeye çalışılmıştır. Bu araştırma sonucunda Türk tipi işletmeciliğe özgü iş etiği/iş ahlakı teorisi kurulmasına veya bir model oluşturulmasına katkı yapmak amaçlanmıştır. Bu yüzden izleyen araştırmalarda aşağıda yapılan tavsiyeler bu alana önemli katkılar sağlayabilir.

- Trevino ve Nelson haricinde başka iş etiği modelleriyle bu araştırma tekrarlanabilir. Böylelikle iş etiği modellerin uygulamadaki farklılıkları ve benzerlikleri ortaya çıkabilir.
- Trevino ve Nelson modelinin bütün faktörlerini içine alan (İçsel/dışsal kontrol odağı, Makyavelizm ve etik duyarlılığı azaltan eğilimler üzerine) bir araştırma yapılması, başka faktörlerinde iş etiği oluşumunda etkili olup olmadığını ortaya çıkarabilir.
- Bazı mülakatlarda iş adamlarının, kendi çalışanını işletmeye ortak ettikleri görülmüştür. Bu yaklaşımın işçi-işveren ilişkilerine etkisi ve Türk tipi bir işletmecilik tarzı olup olamayacağı araştırılabilir.
- Protestan iş adamı, Musevi iş adamı, Japon iş adamı ve Türkiye'deki iş adamı tipolojilerini karşılaştıran bir araştırma yapılabilir.
- İş etiği, diğer sosyal bilimlerle (din, felsefe, sosyoloji) ilişkisi olduğundan araştırması ve yorumlanması için daha fazla emek gerekmektedir. Bu yüzden iş etiği üzerine çalışan bir akademisyenin diğer disiplinlerde uzman olan kişilerden destek alması araştırmayı tahmin edilmeyen bulgulara ulaştırabilir.

- İş etiği üzerine çalışmak isteyen akademisyenler, etnografi metodunu kullanarak araştırma yapması bu alana önemli bir katkı yapabilir.
- Musevilik ve İslam dininde görölen “infak” sistemi ve İslam dininde olan “karzasen” sistemi üzerine araştırmalar yapılabilir. Bu sistemlerin refah artırıcı öğe olarak topluma katkısı olup olmayacağı ve ekonomik hayata etkisinin olup olmayacağı araştırılabilir.
- Kültürün, iş etiği üzerinde etkilerini ele alan araştırmalar yapılabilir. Böylelikle, “yöneticilerin iş etiğini algılamalarına yönelik kültürel olguların” etkileri ortaya çıkarılabilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Aktaş, S. (2001). *Hayek'in Hukuk ve Adalet Teorisi*. 1.baskı, Ankara: Liberte Yayınları.
- Arslan, M. (2005). *İş ve Meslek Ahlakı*. 2.Baskı. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Arslan, M. (2007). Max Weber'in Protestan Çalışma Ahlakı Tezi ve Diğer Dinlerle Karşılaştırılması. R. Kaymakcan ve M. Uyanık (Ed.). *Teorik ve Pratik Yönleriyle Ahlak* içinde. 1.Baskı. İstanbul: DEM Yayınları. 2007. s.447-495.
- Aydın, M. (2007). İslam Bağlamında Ahlak. R. Kaymakcan ve M. Uyanık (Ed.). *Teorik ve Pratik Yönleriyle Ahlak* içinde. 1.Baskı. İstanbul: DEM Yayınları. 2007. s.69-93.
- Aydın, İ. P. (2010). *Yönetmel, Mesleki ve Örgütsel Etik*. 4.Baskı. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Bauman, Z. (2011). *Postmodern Etik*. A. Türker (Çev.). 2.Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bikun, R. İ. (2004). *İş Ahlakı*. A.Yaşar (Çev.). 1.Baskı. İstanbul: İGİAD Yayınları.
- Carroll, A. B. (1996). *Business and Society*, 3.Baskı. USA: South-Western College publishing,
- Collins, R. (1986). *Weberian Sociological Theory*, 1.Baskı. USA: Cambridge Univ. Press.
- Cevizci, A. (2008). *Etiğe Giriş*. 2.Baskı. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2007). *Felsefe*. 2.Baskı. Bursa: Sentez Yayınları.
- Çiftçioğlu, B. A. (2011). Örgüt Kültürü ve Etik. Z. Sabuncuoğlu (Ed.). 1.Baskı. İstanbul: Beta Yayıncılık. 2011. s.105-119.
- Çoşkun, C.A. (2004). *Toplam Ahlak*, 1.Baskı. İstanbul: Zaman Kitap.

- Çüçen, A.K. (1999). *Felsefeye Giriş*, 1.Baskı. Bursa: Asa Kitapevi.
- Doğan, B. (2007). *Örgüt Kültürü*. 1.Baskı. İstanbul: Beta Yayınları.
- Durak, Y. (2011). *Emeğin Tevekkülü*. 1.Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ersoy, M. A. (2007). *Safahat*. 5.Baskı. Ankara: Akçağ Basım.
- Ferrell, O.C., J. Freadrich and L. Ferrell. (2011). *Ethical Decision Making and Casing*. 8.Edition. USA: South_Western Cengage Learning.
- Ferrell, O.C., and J. Freadrich. (1991). *Ethical Decision Making and Casing*. 1.Edition. USA: Houghton Mifflin Company.
- Filizöz, B. (2011). Etiğe ve Etiğe İlişkin Kavramlar. Z. Sabuncuoğlu (Ed.). 1.Baskı. İstanbul: Beta Yayıncılık. 2011. s.1-38.
- Ford, G. G. (2001). *Ethical Reasoning in The Mental Health Professions*, USA: CRC Press.
- Frankena, W. (2007). *Etik*. A. Aydın (Çev.). 1.Baskı. Ankara: İmge Yayınevi.
- Geuros, D. ve C. Garofalo. (2011). *Practical Ethics in Public Administration*. 3.Baskı. USA: Management Concepts.
- Günay, S. (2007). Örgüt Kültürü. S. Güney (Ed.). *Yönetim ve Organizasyon* içinde. 2.Baskı. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım. s.201-232.
- Hançerlioğlu, O. (1995). *Düşünce Tarihi*. 6.Baskı. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Hartman, L. P. ve J. Desjardins. (2011). *Business Ethics*. 1.Baskı. USA: McGraw-hill.
- İyi, S. (2011). Etik nedir? İ. Kuçuradi ve D. Taşidelen (Ed.). *Etik* içinde. 1.Baskı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011, 2-21.
- Kant, I. (2009). *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*. İ. Kuçuradi (Çev.). 4.Baskı. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Çeviri Dizisi.
- Kılıç, R. (2009). *Ahlakın Dini Temelleri*. 1. Baskı. Ankara: T.D.V Yayınları.

- Kılıoğlu, İ. (1988). *Ahlak ve Hukuk İlişkisi*. 1.Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
- Kınalızade, Alim Efendi. (2011). *Ahlak-ı Ali*. 2.Baskı, A. S. Oktay. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kiraz, C. (2007). *Kur'an'da Ahlak İlkeleri*. 1.Baskı. İstanbul: Emin Yayınları.
- Kök, S.B. (2012). İş Ahlakı ve Etik Yaklaşımlar. Ö. Torlak ve F. Dalyan (Ed.). *İşletmelerde Sosyal Sorumluluklar ve Etik* içinde. 1.Baskı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012, 59–85.
- Koçel, T. (2010). *İşletme Yöneticiliği*. 12. Baskı. İstanbul: Beta Basım.
- Kuçuradi, İ. (2009). *Uludağ Konuşmaları*. 4.Baskı. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınlar.
- Kutunis, R. Ö. (2010). *Örgüt Kültürü Ders Notları*. 1.Baskı. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Meriç, C. (1996). *Umrandan Uygarlığa*. 2.Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nayır, D. Z. (2012). *Kurumsal Etik ve Whistleblowing*. 1.Baskı. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Özdemir, S. (2009). Günümüz Türkiye'sinde Akademik İş Ahlâkı Çalışmalarına Genel Bakış. *İşletmelerde İş Etiği* içinde. S. Orman ve Z. PARLAK (Ed.). 1.Baskı. İstanbul: İTO Yayınları. 2009. s.301-336.
- Özgener, Ş. (2009). *İş Ahlakının Temelleri: Yönetmel Yaklaşımı*. 2.Baskı. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Özlem, D. (2010). *Etik-Ahlak Felsefesi*. 2.Baskı. İstanbul: Say Yayınları.
- Parasız, İ. ve M. Bildirici (2006). *Modern Konjonktür Teorileri*. 1.Baskı. Bursa: Ezgi Kitapevi.

- Peffer, R.G. (2001). *Marksizm, Ahlak ve Toplumsal Adalet*. 1.Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sargut, A.S. (2007). *Kültürlerarası Farklılaşma ve Yönetim*. 3.Baskı. Ankara: İmge Kitapevi.
- Schumacher, E.F.(2002). *Küçük Güzeldir*. O. Deniztekin (Çev.). 4.Baskı. İstanbul: Cep Kitapları A.Ş.
- Sen, A. (2003). *Etik ve Ekonomi*. 1.Baskı. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Shaw, W. H. ve V. Barry. (1996). *Moral Issues in Business*. 5.Baskı. USA: Wandsworth Inc.
- Sombart, W. (2005). *Kapitalizm ve Yahudiler*, 2.Baskı, İstanbul: İleri Yayıncılık.
- Sökmen, A. ve S. Tarakçıoğlu. (2011). *Mesleki Etik*. 1.Baskı. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Stroll, A, A.A.Long, V.J. Bourge ve R.Campbell. (2008). *Etik Kuramları*. M. Türkeri (Çev.). 1.Baskı. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Şişman, M. (2011). *Örgütler ve Kültürler*. 3.Baskı. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Tekineş, A. (2007). Tıbb-ı Nebevi’de Tıbbi Etik. R. Kaymakcan ve M. Uyanık (Ed.). *Teorik ve Pratik Yönleriyle Ahlak içinde*.1.Baskı. İstanbul: DEM Yayınları. 2007. s.677-704.
- Tepe, H. (2009). *Etik ve Metaetik*. 2.Baskı. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Torlak, Ö. (2009). *Pazarlama Ahlakı*. 5.Baskı. İstanbul: Beta Yayınları.
- Tierney, E.P. (1997). *İş Ahlakı*. 1.Baskı. İstanbul: Rota Yayınları.
- Trevino, L. and K. A. Nelson. (2011). *Managing Business Ethics*. 5.Baskı. USA: John Wiley and Sons Inc.
- Türkdoğan, O. (2005). *İslami Değerler Sistemi ve Max Weber*. 1.Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Türkdoğan, O. (1998). *İşçi Kültürünün Yükselişi (İş Ahlakı)*. 1.Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları.

Ulusoy, D. (2007). Sosyalizasyon Süreci. S. Güney (Ed.). *Yönetim ve Organizasyon* içinde. 2.Baskı. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım. s.421-467.

Ülgen, H. ve K. Mirze. (2007). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*, 4.Baskı. İstanbul: Arıkan Basım Yayınları.

Ülgener, S. F. (2006). Zihniyet ve Din. 1.Baskı. İstanbul: Derin Yayınları.

Ülgener, S. F. (2006a). *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*. 1. Baskı. İstanbul: Derin Yayınları.

Yaran, C. S. (2010). *Ahlak ve Etik*, 1.Baskı. İstanbul: Rağbet Yayınları.

Yazıcı, S. (2007). Etik. D. Taşdelen (Ed.). *Felsefe* içinde. 1.Baskı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2007, 141–167.

Yazıcı, S. ve A. Yazıcı (25-26 Mayıs 2009). Erdem Ahlakı ve Kamu Etiği. *Kamu Etiği Sempozyumu*. Ankara: TODAİE.

Yeşil, S. (2011). *Uluslararası İş Etiği ve Yönetimi*, 1. Baskı. Ankara: Adalet Yayınevi.

Yüksel, C.(2005). *Devlette Etikten: Etik Devlete (Cilt, 1)*. 1.Baskı.İstanbul: TÜSİAD Yayınları.

Sürekli Yayınlar

Akalın, K. H. (2009). Kapitalist Ruhun Yahveizmdeki İçeriği, *KMU IIBF Dergisi*. 12.17, 11-23.

Akçay, M. (2011). İnsanlığın Ortak Dinî Temeli: Fitrat, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 13.23,143-170.

Aytaç, Ö. (2004). Örgütler: Sosyolojik Bir Perspektif, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 14.1,189-217.

Bal, H. (2008). Machiavelli ve Koçi Bey’de Siyaset, Adalet ve Erdem, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*. 5.9,75-99.

Doğru, Cem. (2008). Osmanlı Toplumunda Kapitalist-Girişimci Sınıfın ve İnsan Tipinin Oluşumunu Engelleyen Faktörler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 11.1, 75-91.

Eğri, T. ve L. Sunar. (2010). Türkiye’de İş Ahlakı Çalışmaları: Mevcut Durum ve Yönelimler, *İş Ahlakı Dergisi Turkish Journal of Business Ethics*. 3.5, 41-67.

Forsyth, D. R. ve W. R. Pope. (1984). Ethical Ideology and Judgment of Social Psychological Research : Multidimensional Analysis, *Journal of Personality and Social Psychologica*. 46.6, 1365-1375.

Forsyth, D. R. (1980). A Taxonomy Of Ethical Ideologies, *Journal of Personality and Social Psychological*. 39.1, 175-184.

Kapu, H. ve M. Aybas. (2009). Yahudi, Hıristiyan ve İslam Geleneklerinde İş Ahlakına Bakış: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 23.1, 73-94.

Özdemir, Ş. (2008). Karşılaştırmalı Bir Perspektiften Kapitalizm ve Kültür, *Ankara Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*. 3.17, 49-79.

Özkiraz, A. (2007). Sabri F. Ülgener’de Zihniyet ve Geri Kalmışlık, *İ.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 36, 35-59.

Tiyek, R. (2011). Yıldırma Davranışına Uğraya Herkes Yıldırma Mağdurumdur. *İktisadi Girişim ve İş Ahlakı Derneği Yayınları Bülteni*. 25. 8, 4-7.

Werhane, P. H. ve R. E. Freeman. (1999) Business Ethics: The State Of The Art, *IJMR, Blackwell Publishers*. 1-16.

Raporlar

Torlak, Ö., Ş. Özdemir ve E. Erdemir. (2008). *İGİAD İş Ahlakı Raporu*. İstanbul: İGİAD Yayınları.

Sempozyumlar

Kutunis, R. Ö., S. Bayraktaroğlu ve Y. Özdemir, (18-19 Kasım, 2005) Etik Davranışların Yöneliminde Cinsiyet Faktörü: Bir Devlet Üniversitesi Örneği, Sakarya Üniversitesi, 2.*Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu*. Sakarya, 211-218.

Yaran, C. S. (26-28 Kasım 2010). Erdem ve Ödev Etiği Açısından İslam Ahlak Felsefesi. *Bilim, Ahlak ve Sanat Bağlamında Çağdaş İslam Algulamaları Uluslararası Sempozyumu*. Samsun, 403-423.

Yıldırım, E. ve M. Duman. (24-26 Aralık 1997). Kapitalizm, Piyasa ve Ahlak. *Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu*. Adapazarı, 285-296.

Tezler

Avşar, H. (2006). Siyaset Felsefesi Açısından John Rawls'ın Adalet Teorisi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnternet Kaynakları

(<http://tdkterim.gov.tr/bts/>, erişim tarihi: 12.12.2012).

(<http://www.genelbilge.com/kohlberg-in-ahlak-gelisimi-kurami.html>, 11.09.2012).

(www.cemaat.com., 24.06.2012)

(<http://tr.wikipedia.org>, 24.04.2013).

(http://ikmd.dreamhosters.com/yazar/isletme/doc/business_ethics.doc, 20.10.2012).

EK 1: ARAŞTIRMA SORULARI

SORU 1: İş ahlakı/ iş etiği nedir ve hangisini kullanmayı tercih edersiniz? Neden?

SORU 2: İş ahlakınızın/iş etiğinizin oluşmasını etkileyen faktörler nelerdir?

SORU 3: İş dünyasında nasıl bir ilişki vardır? Güvene dayalı ilişkiler var mıdır?

SORU 4: İş ahlakı göreceli olabilir mi? Evrensel iş ahlakından söz edilebilir mi?

SORU 5: İşletmelerin sosyal sorumlulukları var mıdır? Sizin sosyal sorumluluklarınız nelerdir?

SORU 6: Size göre iş insanının bu ülkeye katkıda bulunmak için, bir vazifesi olabilir mi? Mesela istihdam yaratmak için çaba harcamalı mı?

SORU 7: Size göre Türkiye'nin nasıl bir iş adamı tipolojisine ihtiyacı var?

SORU 8: 2001 ekonomik krizinde, devletin yüksek faiz oranlarından borçlanması neticesinde en büyük 500 özel sektör firması gelirlerin %70-80 faaliyet dışı karlardan (devletin ödediği yüksek faiz gelirlerinden) elde eder olmuştur. Üretmeden kazanmanın yollarını bulan iş adamı size göre nasıl davranmıştır? Ekonomik krizlerinin bir nedeni de iş etiği/ iş ahlakına önem gösterilmemesi olabilir mi?

SORU 9: ÖRNEK OLAY

Mustafa Bey, işletmesini büyütmek amacıyla yurtdışına açılmaya karar verir. Gelişmekte olan ülkelerin birinde tekstil alanında faaliyete başlar. Yapılacak bazı işlerde ara eleman olarak 8-12 yaşları arasındaki çocuklara yer verir. Çünkü çocuk işçilerin için ödediği prim düşük olacaktır. Mustafa Bey, çocuklara iş vermenin fakirlik içinde yaşayan ailelere ek gelir kaynağı olduğundan, aile ekonomisine katkı yaptığını düşünür. Bu yüzden, yaptığı işin ahlaken doğruluğuna inanır. Kendisini eleştirenlere karşı "Ben onlara iş vererek, onları kötü alışkanlıklar edinmesinden koruduğum gibi, ailelerine ek gelir sağlıyorum" diyerek kendini savunur.

Mustafa Bey hakkındaki düşünceniz nedir?

EK 1'İN DEVAMI

SORU 10: ÖRNEK OLAY

Elif hanım, 10 yıldır A gazetesinde köşe yazarlığı yapmaktadır. Yerel seçimler yaklaşmaktadır. Bu seçim de aday olan Tarık Bey hakkında bazı bilgilere sahiptir. Tarık bey, 20 yıl önce hırsızlık suçundan hüküm giymiştir. Tarık beyin, o zamanda işlediği suçtan dolayı pişmanlık içinde olduğunu da bilmektedir. Tarık beyin sicil kaydı, zamanla affa uğramış ve sistemden kaldırılmıştır. Daha sonraları Tarık Bey, önemli toplumsal projelerde yer alan, yardıma muhtaç insanlara el açan ve toplum tarafından beğenilen bir insan olmuştur. Birçok insan onun seçimi kazanması gereken bir aday olduğunu düşünmektedir. Elif hanım, Tarık beyin önceki dönemini anlatan bir yazı kaleme alırsa, neler olacağından endişe duymaktadır.

Eğer siz Elif Hanım olsaydınız, aşağıdaki sorulardan hangisi size en yakın bir anlatımla aklınıza gelir ve karar verirdiniz?

- a. Bu hikâyeyi kaleme alıp almama, her hangi bir hukuk kaidesinin buna engel olup olmamasına göre karar veririm.
- b. Bu hikâyeyi kaleme aldığımda kariyerim için büyük bir fırsat veya yıkım sağlayıp sağlamamasına göre karar veririm.
- c. Bu hikâyeyi kaleme alıp almama, başka köşe yazarlarının da nasıl davranacağına göze akıp ona göre karar veririm.
- d. Bu hikâyeyi kaleme alıp almama, uzun dönemde toplum en iyi hizmet edip etmeyeceğine göre karar veririm.
- e. Bu hikâyeye kaleme alıp almama, patronumun bana nasıl davranacağına dikkat ederek karar veririm.
- f. Bu hikâyeye kaleme alıp almama, gazeteciliğin hangi durumda olursa olsun bütün haberleri yayınlaması beklendiğinden hareketle karar veririm.
- g. Bu hikâyeye kaleme alıp almama, Tarık beyin beni mükâfatlandırıp mükâfatlandırmamasına göre karar veririm.
- h. Bu hikâyeye kaleme alıp almama, adil bir davranış olup olmamasına göre karar veririm.

ÖZGEÇMİŞ

1979 yılında İstanbul da doğdu. 1986-1991 yılları arasında ilköğretimini Aşık Veysel İlköğretim okulun bitirdi. Ortaöğretimini, Mediha Tansel ortaokulun da 1991-1994 yılları arasında tamamladı. 1994-1997 yılları arasında liseyi bitirdi. 1998 yılında da Kamu görevine atandı. 2009 yılında Anadolu Üniversitesi İktisat fakültesinden mezun oldu. 2010 yılında Sakarya Üniversitesi Yönetim ve Organizasyon alanında yüksek lisansa başladı.